LOUISE NYSTRÖM-HAMILTON

ELLEN KEY

EN LIFSBILD

*

WAHLSTRÖMS & WIDSTRANDS
FÖRLAG * STOCKHOLM MCMIV

Förord till den elektroniska utgåvan

Denna Lifsbild av Ellen Key, författad 1904 av **Louise Nyström-Hamilton** (1838-1917), har digitaliserats utifrån ett lånat exemplar från Kalmars Stadsbibliotek i februari 2012 av Ralph E såsom en högupplöst pdf-fil, vilken omvandlats till 600 dpi svartvita G4 tiff-bilder och 300 dpi jpg-bilder i färg, vilka visas i ca 100 dpi tillsammans med OCR-kod.

Denna livsbild har Ralph E laddat upp på Internet Archive, där den kan läsas såsom en upplagen bok i färg.

Företal.

UNDER en lång följd af år har Ellen Keys namn varit ett stridsämne icke allenast i den offentliga pressen utan äfven inom familjekretsar. Vänner ha blifvit ovänner för det namnets skull. Och hvarför? Jo, därför att Ellen Key genom sitt djärfva framträdande har bidragit att göra ställningen klar i så många frågor. Diskussion har bragts å bane inom snart sagdt alla viktiga förhållanden människor emellan till följe af, att hon vid något tillfälle yttrat sig, likväl aldrig tillfälligt, utan efter att inom sig själf lia mognat och under tysta iakttagelser kommit till klarhet. Hon har ej velat bidraga till förlängandet af den dolda fiendskapen mellan samhällets olika lager, mellan de stridande meningarna,, mellan representanterna för det nya och det gamla. Sanning och ärlighet har hon velat befrämja. I lon har velat rensa luften från de kvalmiga ångorna af skrymtcri och sken. Öppen kamp har hon framkallat, och kampen är så våldsam, att man ej ger sig tid att tänka, man hugger till, ofta i luften, och för att hastigt göra slut på striden om hennes uttalade åsikter, ha motståndarne ej skytt att antasta hennes person,6

Länge väntade jag att få se denna i någon biografi tecknad af annan penna, men då så ej skett, har jag efter mycken tvekan beslutit mig att offentliggöra de meddelanden, jag samlat från henne närstående, och de jag på begäran fått af henne själf — gällande härkomst och yttre förhållanden — samt mina egna iakttagelser under vår mångåriga vänskap.

»Ellen Key intar i vår litteratur en plats, hvars betydelse för alla borde stå klar, oomtvistad och respekterad. Vi ha aldrig haft godt om på en -gäng andligt mottagliga och andligt produktiva författare, som upptaga mångas idéströmningar, omstöpa dem med sina egna tankar, sätta personlighetens märke på dem och så ge dem åter åt de många och splittrade. Vår på så många områden högtstående kultur har aldrig haft ett motsvarande kraftigt

enhetslif. I synnerhet på det sociala fältet ha vi lätt funnit oss i klyftan mellan idéer och tillämpning och gärna skytt diskussion, icke just för att få ro att tänka bättre, men för att låta våra tankar bara vara tankar. Ute i världen har det gått annorlunda till, men vi ha haft ondt om sinnen, som varit beredda att fånga vindarna därifrån. I Ellen Key ha vi nu ett sådant, och hon gör rner än så. Inom sitt tankeområde står hon inför vida, allvarliga och högt bildade kretsar rundt om i Europa som en mycket märklig gestalt»*.

* Med dessa ord inleder Per Hallström anmälan af Lifslinier I,7

Sanningen af detta uttalande har jag varit i tillfälle att själf iakttaga vid resor i flera främmande länder, där man velat göra min bekantskap såsom varande svenska för att få höra något om Ellen Key.

Om hennes författarskap är mycket skrifvet i den utländska pressen, då hon väckt ett ovanligt uppseende, och i våras såg jag i Der Tag I3:de mars i en artikel om Svensk lyrik Ellen Key framhållas såsom en af de fyra i Tyskland mest kända svenska författarnamn, som i vår tid gjort Sverige ryktbart.

Att detta påstående icke innebär någon öfverdrift framgår däraf, att Barnets Århundrade

— en bok, som i Sverige knappt blifvit anmäld

— i Tyskland utgått i åtta upplagor och är öfversatt eller under öfversättning till danska, holländska, polska, ungerska, ryska, engelska och franska; att Lifslinier I i Tyskland på ett hal får utkommit i sex upplagor och är under öfversättning till flera andra språk; att Tankebilder likaledes utgått i flera upplagor och på åtskilliga språk; att från flera utländska orter förfrågningar ingått om eventuella föreläsningar för att icke tala om den från alla håll i brefform framträdande sympatien.

Det ofantliga stoff i form af artiklar om Ellen Key, som legat huller om buller, ofta oläst, men som nu till mitt bruk blifvit ordnadt, vittnar om, huru lifligt Ellen Key under mångaår sysselsatt sinnena. Men medan i Sverige missförståndet och ogillandet vida öfverväga de beundrande och gillande omdömena, äger det motsatta fallet rum i utlandet.

Ellen Key har aldrig gjort något för att er.-* hålla vare sig öfversättningar eller anmälningar eller notiser, och därför bli de ofvan anförda siffrorna mycket talande och bekräfta den gamla sanningen, att ingen är profet i sitt eget land. Det vore icke oväntadt, om man här i Sverige ansåge en biografi öfver Ellen Key öfverflödig

— i Tyskland är en sådan mycket efterlängtad

— men ehuru medveten om denna möjlighet, ha tvänne skäl bestämt mig att äfven utge den på svenska. Dels har jag velat lämna den som förstudie å-t framtida skildrare, dels har jag så länge och så upprörd lyssnat till det förtal om Ellen Keys person, hvarigenom lättsinnet eller ondskan lyckats minska verkan af hennes ord, att denna bok för mig blifvit en samvetssak:

En sann lifsbild af människan Ellen Key har jag därför sökt framställa, icke en studie öfver hennes litterära alster. Dessa äro endast framhållna i den mån, jag ansett dem tjäna såsom belysande lifsbilden.

Stockholm i Oktober 1904.

Louise Nyström-Hamilton.

*

HÄRLEDNING

Härledning.

HÄRLEDNINGENS betydelse för individen ' hör väl till de många gåtor, som kommande generationer få lösa. Fastän endast gissningar och sannolikheter ligga till grund för hypoteserna om de olika egenskapernas bundenhet vid de celler, som förena oss med våra förfäder, är det dock af stort intresse att, om ock helt flyktigt, kasta en blick på ett stamträd, där på både fäderne- och mödernesidan finnas utmärkande drag, som igenkännas hos en viss individ bland de efterkommande.

An kan härledningen endast spåras en eller annan -generation tillbaka, och finner man endast så att säga hvardagsnaturer bland förfäderna, då en säreget utrustad individ framträder, än är motsatsen förhållandet, och detta gäller särskildt den personlighet, hvilkens bild jag här vill teckna.

Vi ha ett stamträd framför oss, som bär på sina grenar namn af historiens yppersta, och hvars säf under tidernas lopp fått lifgifvande.12

kraftämnen ur många skilda nationers blod, innan den telning såg dagen, som bär namnet Ellen Key.

*

Släkten Key är af skottskt-keltiskt ursprung. I det keltiska blodet ligga dröm, konst och dikt. Skottarna ha alltid visat sig tappra och stolta, hängifna och trofasta samt andligt vakna men äfven fanatiska och hårda.

Per Hallström skref en gång om skottarna: »Denna så underligt sammansatta och skarpt utpräglade nation med dess keltiskt lättrörda hänförelse, anglosachsiska kraft och lidelse, nordiska

vikingalynne och puritanska bibeltro.------- Det

har sagts om det skottska lynnet, att det på en gång för mera segel och går djupare än det engelska.»

Klanen M' Key är en af de ännu mest lifaktiga och sammanhållande klanerna i den magra nordliga delen af Skottland, Sutherland. Betydelsen af namnet Mac Key lär närmast kunna tolkas med stridslåga eller »eldigt stridbar». Vapnet har en fast knuten hand, omslutande en dolk. Under densamma läser man devisen: Manu Ford.

*

Efter trettioåriga kriget inkommo i Sverige många främmande släkter, hvilkas manliga ätt-13

lingar tjänat under Gustaf II Adolf, och sedan slogo sig ned haf.

Bland dessa finna vi James M' Key, som under kriget utnämndes till öfverstelöjtnant. I An old scotch brigade skildras det M' Keyska regementet, som med mycken utmärkelse stridt under det svenska baneret.

James M' Keys sonsons son, Fredrik Key, häradshöfding och, liksom de föregående, godsägare i Småland, var gift med änkan efter ryttmästaren J. A. Nordenflycht, skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflychts i hennes egen väg begåfvade brorson. Ellen Key har själf skämtsamt sagt, att »detta fall tyckes bekräfta påståendet, att en änkas barn i ett senare gifte kunna likna den förre mannen, ty först med detta pars son, C. F. Key — min farfars far — framträdde det starka estetiska och litterära intresset i vår gren af släkten».

Utan att ana någon förbindelseled i dylik mening har vår störste litteraturkritiker, Oscar Levertin, i sin intressanta teckning af Hedwig Charlotta Nordenflycht, Sveriges första kvinnliga diktare (f. 1718, d. 1763), gifvit Ellen Key en bemärkt plats såsom betydande skriftställarinna »i rätt nedstigande led hörande ihop med henne». Månne ofvanstående hypotes är så alldeles orimlig, nämligen i de fall, då den bortgångne makens bild alltjämt fortlefver i den efterlefvandes hjärta, om hon ock af någon anledning ingår i14

en ny äktenskaplig förening. Härmed må nll vara hur som helst. Oscar Levertin har med rätta påpekat likheten, och sådan finns i flera hänseenden. Han säger i ofvannämnda karaktärsbild af H. Ch. N.: »fru N. är i vår litteraturhistoria portalfiguren till den nya tiden. — .— Hon är gripen både af tankens och hjärtats revolution. — — — Hon hade en så hög uppfattning af sitt diktarkall, att hon vågade uppträda äfven för sina medsystrars andliga frihet och jämnställdhet med mannen som kvinnans första väldiga sakförare i vårt land. — — Hon ägde en sköldmös oförskräckta mod och heliga stridslust. Orädd, med en ärlighet, som icke visste af baktankar,

förfäktade hon hela

lifvet igenom sina meningar».-------Hela denna

framställning passar ju för Ellen Key med några få omskrifningar, öfverflödiga för dem, som taga del af detta mitt arbete.

I det privata lifvet däremot finnes ingen motsvarighet utom däruti, att H. Ch. N. »helt och hållet undslapp skolan», och att hon redan i barndomen visade sitt väsens bästa sidor — sin brinnande vetgirighet, sin uthållighet i striden för klarhet, sitt mod att stå för sina tankar».

Fredrik Keys ende son, Carl Fredrik Key, lifdrabant och godsägare, gift med Beate Marie Sunde vall, var som ofvan sagts en konstnärligt och litterärt begåfvad man, som samlade ett ut-i$

märkt bibliotek af tidens yppersta litteratur*, och ifrig Rousseauian, hvarför han gaf namnet Emil åt sin son. Denne Emil Key (f. 1799), löjtnant vid Smålands husarregemente och godsägare, var äfven intresserad af litteratur och konst samt ritade och målade själf. Han gifte sig 1821 med sin kusin Caroline Fleetwood (f. 1800, d. 1837) af den svenska grenen af den engelska släkt, hvars mest kände medlem är Cromwells vapenbroder och senare måg.

Dessa makar hade två barn, en son Emil — Ellen Keys far — och en dotter, Marie Louise, gift med friherre Carl Raab på Helgerum.

Genom Ellen Keys moder, Sophie Posse, kom både kungligt och urgammalt adligt blod in i släkten: norskt blod enligt gamla släktledningar ända ifrån Harald Hårfager. Danskt blod genom Leonore Kristine, sidodotter af danske kungen Kristian IV och gift med Korfitz Uhlfeld, stammor till släkten Beck-Fries m. fl. Svenskt blod t. ex. från Folkungarne, genom den heliga Birgittas bror, den fromme lagman Israel; från Karl VIII Knutsson, Sten Sture d. y., Kung Märta och hennes dotter Malin, gift med Erik Stenbock. Genom De la Gardie och Ebba Brahe kom Vasablod i släkten på möderne som fäderne.

* Denna boksamling i gula och svartprickiga band med initialerna C. F. K. skingrades efter Ellen Keys fars död. De, som nu äga dessa böcker, äro kanske intresserade af att veta detta.Tyskt blod genom några giften. Bland stamfäderna finnas tyska kejsare: Karl den store, Fredrik den andre Hohenstaufen och många andra furstar, i fall stamtaflan talar sanning.

Ellen Keys förfäder ha varit godsägare och dessutom statsmän, domare eller krigare. Präster ha ej funnits bland dem.

Ännu ett förhållande, som gäller härledningen, vill jag påpeka. Ellen Key har vuxit upp i den skönaste delen af Småland och där har fädernesläkten alltid lefvat. Hennes mors släkt är närmast från Skåne. Om än hennes förfäder alla tillhört öfverklassen och fått blod från många häll, har nog folklynnets karaktär i dessa Sveriges båda sydliga provinser öfvat ett visst inflytande. Månne inte den obrytliga viljan och kraften hos Ellen Key något har att göra med hennes Smålandshärstamning, och kommer ej behofvet af kontemplation, stillhet och inåtvändhet från Skåne?

*

Föräldrar.

C. F. E. Emil Key var född 1822 på Eds bruk i Småland. Hans föräldrar voro tidigt gifta, älskande och lyckliga, men fadern dog helt plötsligt, då sonen endast var två år. Modern, en skönhet så ljuflig, att ingen, som sett henne, kunde glömma henne — gifte om sig med den för sitt deltagande i det politiska lifvet bekante friherren Adam Christian Raab, som sett henne en gång såsom gift och då sagt: »hon eller ingen!» Ett år senare var hon änka och i sin ensamhet, med sina två små barn, gaf hon slutligen vika för hans varma känsla. Emil Key uppfostrades på

styffaderas egendom Ryssbylund nära Björnö, Sophie Posses barndomshem.

Efter enskild undervisning i hemmet tog han student- och kansliexamen i Lund och gick in på ämbetsmannabanan, som han dock efter fem år lämnade. Han hade ärft tillräcklig förmögenhet efter sin far för att kunna göra resor i utlandet, från hvilka han skildrat sina intryck i En resebeskrifning af E. K. 1846.

Hans frisinnade åsikter uttalades redan i L. J. Hiertas Aftonblad, där han var en tillfällig medarbetare. De är han som ung tjänsteman tillbringade i Stockholm, njöt han af vittert umgänge, hvarigenom hans smak för konst och litteratur vidare utbildades. Han köpte Sundsholm 1848 och förstorade senare denna egendom genom ansenliga köp. Hans verksamhetsifver fick här ett fält i de flerfaldiga kommunala uppdrag, som lämnades honom. Det förtroende, han därvid vann, visade sig, då han tog plats i Andra Kammaren såsom representant för Tjusts härad, en plats som han innehade till 1883 års nksdag. Redan förut hade han tänkt på att ett landtmannaparti vore af nöden för att vinna en lösning af de viktiga frågorna om grundskatter, försvarsväsen ni. m. Vid det nya statsskickets första riksdag bildades detta parti af Arvid Posse, Emil Key och en del andra herremän jämte några framstående bönder. Key var den, som ledde partiet in på kulturella banor. Han var en utmärkt talare och en i hög grad oegennyttig kämpe för de frågor, som stodo på dagordningen.

Emil Key var en af partiets förtroendemän, städse tillhörande statsutskottet. Han frambar en motion om ny härordning och förfäktade sina åsikter i tal och skrift med mycken talang, men oaktadt grunderna härför hade vunnit Andra Kammarens godkännande och upptagits i Kongl.*9

Maj:ts aflåtna proposition i ämnet, föll motionen vid voteringen, och därmed ansåg sig Key ha förfelat ett af de förnämsta målen för sin riksdagsverksamhet och fann tiden vara inne att draga sig tillbaka från det offentliga politiska lifvet, på hvilket han medelbart och omedelbart förlorat så mycket.

Det var ett hårdt slag för Emil Key, som i aderton år kämpat för det han ansåg vara en lifsfråga för fäderneslandet.

Emil Key — som stundom var gäst i vårt hem — hade ett ståtligt och vackert utseende, den fint bildade mannens intagande och tillgängliga väsen och en poetisk naturs lättrogna idealism, ur hvilken mänga af de missräkningar härleddes, som bröto hans politiska bana.

Sopliic Posse gifte sig med Emil Key —; känd som skandinav, medarbetare i Aftonbladet, »rabulist och Almkvistbeundrare» m. m. — under den grefliga släktens beskärmelscr, sedan hennes far afgjort frågan med de enkla orden: »jag har själf gift mig af kärlek, och minaJäarn skola göra detsamma».

Fru Key var liksom mannen frisinnad i detta ords vackraste bemärkelse. Båda voro aristokratiska till sinne och seder, men demokratiska till åsikter. Fru Key ville t. ex. ej kallas grefvinna utan afböjde denna titel, hvilket på den tiden var högst sällsynt. I många frågor stod hon på en, till och med efter vår tids sätt20

att se, långt framskriden ståndpunkt. I politiken var hon radikal.

Sitt intresse för socknens barn och unga flickor lade Sophie Key i dagen genom grundandet af ett barnhem, där hon ihärdigt samverkade med andra allmogen tillhörande hustrur. Alltid var hon villig att främja sin dotter Ellens allmänna intressen. Så tog hon på hennes bön flera gånger utsläppta kvinnofångar i sin tjänst, och hennes hat mot alla sociala oförrätter var djupt och äkta.

En rolig skildring, hur det ibland kunde gå till i detta hem, har Ellen Key själf gifvit mig. Fru Key tyckte mycket om att läsa tidningen Fäderneslandet, som kom i postväskan till en republikanskt sinnad granne, som döpt sina söner till Amerika och Kalifornien!! Herr Key brukade skämta med att fru Keys ståndpunkt egentligen öfverensstämde med Fäderneslandets. Ellen fortsätter: »I våra dagar hade hon varit anarkist. Jag höll vanligen med mamma mot pappa, som var mera måttfull och inte fann tyrannmord lika samhällsgagnande som vi!» Man får här en god inblick i huru Ellen Keys frihetslidelse och hat mot samhällsförtrycket närdes af moderns radikalism.

Fru Sophie Key hörde till de sällsynta naturer, som äro mäktiga af stor hängifvenhet, och hon var därigenom oumbärlig för sin man. Till sin karaktär rättfram, enkel och personligt fordrings-lös, förenade hon därmed godt hufvud och bildningsintressen.

En innerlig kärlek förenade makarna. Fru Sophie Key dog vid 60 års ålder på Sundsholm, dit hon fördes för att om möjligt genom luftombyte återvinna sin hälsa. Hennes sista ord och tanke ännu i dödsskuggan gällde maken, och hennes enda förordning var, att hans bref skulle följa i hennes sista hvilobädd.

Emil Key sörjde sin hustru så djupt, att en hjärnblödning efter någon tid inträffade, och sedan framsläpade han några år af lidande och sjunkande krafter.

*

Härledning.

HÄRLEDNINGENS betydelse för individen ' hör väl till de många gåtor, som kommande generationer få lösa. Fastän endast gissningar och sannolikheter ligga till grund för hypoteserna om de olika egenskapernas bundenhet vid de celler, som förena oss med våra förfäder, är det dock af stort intresse att, om ock helt flyktigt, kasta en blick på ett stamträd, där på både fäderne- och mödernesidan finnas utmärkande drag, som igenkännas hos en viss individ bland de efterkommande.

An kan härledningen endast spåras en eller annan -generation tillbaka, och finner man endast så att säga hvardagsnaturer bland förfäderna, då en säreget utrustad individ framträder, än är motsatsen förhållandet, och detta gäller särskildt den personlighet, hvilkens bild jag här vill teckna.

Vi ha ett stamträd framför oss, som bär på sina grenar namn af historiens yppersta, och hvars säf under tidernas lopp fått lifgifvande.12

kraftämnen ur många skilda nationers blod, innan den telning såg dagen, som bär namnet Ellen Key.

*

Släkten Key är af skottskt-keltiskt ursprung. I det keltiska blodet ligga dröm, konst och dikt. Skottarna ha alltid visat sig tappra och stolta, hängifna och trofasta samt andligt vakna men äfven fanatiska och hårda.

Per Hallström skref en gång om skottarna: »Denna så underligt sammansatta och skarpt utpräglade nation med dess keltiskt lättrörda hänförelse, anglosachsiska kraft och lidelse, nordiska

vikingalynne och puritanska bibeltro.------- Det

har sagts om det skottska lynnet, att det på en gång för mera segel och går djupare än det engelska.»

Klanen M' Key är en af de ännu mest lifaktiga och sammanhållande klanerna i den magra nordliga delen af Skottland, Sutherland. Betydelsen af namnet Mac Key lär närmast kunna tolkas med stridslåga eller »eldigt stridbar». Vapnet har en fast knuten hand, omslutande en dolk. Under densamma läser man devisen: Manu Ford.

*

Efter trettioåriga kriget inkommo i Sverige många främmande släkter, hvilkas manliga ätt-13

lingar tjänat under Gustaf II Adolf, och sedan slogo sig ned haf.

Bland dessa finna vi James M' Key, som under kriget utnämndes till öfverstelöjtnant. I An old scotch brigade skildras det M' Keyska regementet, som med mycken utmärkelse stridt under det svenska baneret.

James M' Keys sonsons son, Fredrik Key, häradshöfding och, liksom de föregående, godsägare i Småland, var gift med änkan efter ryttmästaren J. A. Nordenflycht, skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflychts i hennes egen väg begåfvade brorson. Ellen Key har själf skämtsamt sagt, att »detta fall tyckes bekräfta påståendet, att en änkas

barn i ett senare gifte kunna likna den förre mannen, ty först med detta pars son, C. F. Key — min farfars far — framträdde det starka estetiska och litterära intresset i vår gren af släkten».

Utan att ana någon förbindelseled i dylik mening har vår störste litteraturkritiker, Oscar Levertin, i sin intressanta teckning af Hedwig Charlotta Nordenflycht, Sveriges första kvinnliga diktare (f. 1718, d. 1763), gifvit Ellen Key en bemärkt plats såsom betydande skriftställarinna »i rätt nedstigande led hörande ihop med henne». Månne ofvanstående hypotes är så alldeles orimlig, nämligen i de fall, då den bortgångne makens bild alltjämt fortlefver i den efterlefvandes hjärta, om hon ock af någon anledning ingår i14

en ny äktenskaplig förening. Härmed må nll vara hur som helst. Oscar Levertin har med rätta påpekat likheten, och sådan finns i flera hänseenden. Han säger i ofvannämnda karaktärsbild af H. Ch. N.: »fru N. är i vår litteraturhistoria portalfiguren till den nya tiden. — .— Hon är gripen både af tankens och hjärtats revolution. — — — Hon hade en så hög uppfattning af sitt diktarkall, att hon vågade uppträda äfven för sina medsystrars andliga frihet och jämnställdhet med mannen som kvinnans första väldiga sakförare i vårt land. — — Hon ägde en sköldmös oförskräckta mod och heliga stridslust. Orädd, med en ärlighet, som icke visste af baktankar, förfäktade hon hela

lifvet igenom sina meningar».-------Hela denna

framställning passar ju för Ellen Key med några få omskrifningar, öfverflödiga för dem, som taga del af detta mitt arbete.

I det privata lifvet däremot finnes ingen motsvarighet utom däruti, att H. Ch. N. »helt och hållet undslapp skolan», och att hon redan i barndomen visade sitt väsens bästa sidor — sin brinnande vetgirighet, sin uthållighet i striden för klarhet, sitt mod att stå för sina tankar».

Fredrik Keys ende son, Carl Fredrik Key, lifdrabant och godsägare, gift med Beate Marie Sunde vall, var som ofvan sagts en konstnärligt och litterärt begåfvad man, som samlade ett ut-i$

märkt bibliotek af tidens yppersta litteratur*, och ifrig Rousseauian, hvarför han gaf namnet Emil åt sin son. Denne Emil Key (f. 1799), löjtnant vid Smålands husarregemente och godsägare, var äfven intresserad af litteratur och konst samt ritade och målade själf. Han gifte sig 1821 med sin kusin Caroline Fleetwood (f. 1800, d. 1837) af den svenska grenen af den engelska släkt, hvars mest kände medlem är Cromwells vapenbroder och senare måg.

Dessa makar hade två barn, en son Emil — Ellen Keys far — och en dotter, Marie Louise, gift med friherre Carl Raab på Helgerum.

Genom Ellen Keys moder, Sophie Posse, kom både kungligt och urgammalt adligt blod in i släkten: norskt blod enligt gamla släktledningar ända ifrån Harald Hårfager. Danskt blod genom Leonore Kristine, sidodotter af danske kungen Kristian IV och gift med Korfitz Uhlfeld, stammor till släkten Beck-Fries m. fl. Svenskt blod t. ex. från Folkungarne, genom den heliga Birgittas bror, den fromme lagman Israel; från Karl VIII Knutsson, Sten Sture d. y., Kung Märta och hennes dotter Malin, gift med Erik Stenbock. Genom De la Gardie och Ebba Brahe kom Vasablod i släkten på möderne som fäderne.

* Denna boksamling i gula och svartprickiga band med initialerna C. F. K. skingrades efter Ellen Keys fars död. De, som nu äga dessa böcker, äro kanske intresserade af att veta detta.Tyskt blod genom några giften. Bland stamfäderna finnas tyska kejsare: Karl den store, Fredrik den andre Hohenstaufen och många andra furstar, i fall stamtaflan talar sanning.

Ellen Keys förfäder ha varit godsägare och dessutom statsmän, domare eller krigare. Präster ha ej funnits bland dem.

Ännu ett förhållande, som gäller härledningen, vill jag påpeka. Ellen Key har vuxit upp i den skönaste delen af Småland och där har fädernesläkten alltid lefvat. Hennes mors släkt är närmast från Skåne. Om än hennes förfäder alla tillhört öfverklassen och fått blod från många håll, har nog folklynnets karaktär i dessa Sveriges

båda sydliga provinser öfvat ett visst inflytande. Månne inte den obrytliga viljan och kraften hos Ellen Key något har att göra med hennes Smålandshärstamning, och kommer ej behofvet af kontemplation, stillhet och inåtvändhet från Skåne?

*

Föräldrar.

C. F. E. Emil Key var född 1822 på Eds bruk i Småland. Hans föräldrar voro tidigt gifta, älskande och lyckliga, men fadern dog helt plötsligt, då sonen endast var två år. Modern, en skönhet så ljuflig, att ingen, som sett henne, kunde glömma henne — gifte om sig med den för sitt deltagande i det politiska lifvet bekante friherren Adam Christian Raab, som sett henne en gång såsom gift och då sagt: »hon eller ingen!» Ett år senare var hon änka och i sin ensamhet, med sina två små barn, gaf hon slutligen vika för hans varma känsla. Emil Key uppfostrades på styffaderas egendom Ryssbylund nära Björnö, Sophie Posses barndomshem.

Efter enskild undervisning i hemmet tog han student- och kansliexamen i Lund och gick in på ämbetsmannabanan, som han dock efter fem år lämnade. Han hade ärft tillräcklig förmögenhet efter sin far för att kunna göra resor i utlandet, från hvilka han skildrat sina intryck i En resebeskrifning af E. K. 1846.

Hans frisinnade åsikter uttalades redan i L. J. Hiertas Aftonblad, där han var en tillfällig medarbetare. De är han som ung tjänsteman tillbringade i Stockholm, njöt han af vittert umgänge, hvarigenom hans smak för konst och litteratur vidare utbildades. Han köpte Sundsholm 1848 och förstorade senare denna egendom genom ansenliga köp. Hans verksamhetsifver fick här ett fält i de flerfaldiga kommunala uppdrag, som lämnades honom. Det förtroende, han därvid vann, visade sig, då han tog plats i Andra Kammaren såsom representant för Tjusts härad, en plats som han innehade till 1883 års nksdag. Redan förut hade han tänkt på att ett landtmannaparti vore af nöden för att vinna en lösning af de viktiga frågorna om grundskatter, försvarsväsen ni. m. Vid det nya statsskickets första riksdag bildades detta parti af Arvid Posse, Emil Key och en del andra herremän jämte några framstående bönder. Key var den, som ledde partiet in på kulturella banor. Han var en utmärkt talare och en i hög grad oegennyttig kämpe för de frågor, som stodo på dagordningen.

Emil Key var en af partiets förtroendemän, städse tillhörande statsutskottet. Han frambar en motion om ny härordning och förfäktade sina åsikter i tal och skrift med mycken talang, men oaktadt grunderna härför hade vunnit Andra Kammarens godkännande och upptagits i Kongl.*9

Maj:ts aflåtna proposition i ämnet, föll motionen vid voteringen, och därmed ansåg sig Key ha förfelat ett af de förnämsta målen för sin riksdagsverksamhet och fann tiden vara inne att draga sig tillbaka från det offentliga politiska lifvet, på hvilket han medelbart och omedelbart förlorat så mycket.

Det var ett hårdt slag för Emil Key, som i aderton år kämpat för det han ansåg vara en lifsfråga för fäderneslandet.

Emil Key — som stundom var gäst i vårt hem — hade ett ståtligt och vackert utseende, den fint bildade mannens intagande och tillgängliga väsen och en poetisk naturs lättrogna idealism, ur hvilken mänga af de missräkningar härleddes, som bröto hans politiska bana.

Sopliic Posse gifte sig med Emil Key —; känd som skandinav, medarbetare i Aftonbladet, »rabulist och Almkvistbeundrare» m. m. — under den grefliga släktens beskärmelscr, sedan hennes far afgjort frågan med de enkla orden: »jag har själf gift mig af kärlek, och minaJäarn skola göra detsamma».

Fru Key var liksom mannen frisinnad i detta ords vackraste bemärkelse. Båda voro aristokratiska till sinne och seder, men demokratiska till åsikter. Fru Key ville t. ex. ej kallas grefvinna utan afböjde denna titel, hvilket på

den tiden var högst sällsynt. I många frågor stod hon på en, till och med efter vår tids sätt20

att se, långt framskriden ståndpunkt. I politiken var hon radikal.

Sitt intresse för socknens barn och unga flickor lade Sophie Key i dagen genom grundandet af ett barnhem, där hon ihärdigt samverkade med andra allmogen tillhörande hustrur. Alltid var hon villig att främja sin dotter Ellens allmänna intressen. Så tog hon på hennes bön flera gånger utsläppta kvinnofångar i sin tjänst, och hennes hat mot alla sociala oförrätter var djupt och äkta.

En rolig skildring, hur det ibland kunde gå till i detta hem, har Ellen Key själf gifvit mig. Fru Key tyckte mycket om att läsa tidningen Fäderneslandet, som kom i postväskan till en republikanskt sinnad granne, som döpt sina söner till Amerika och Kalifornien!! Herr Key brukade skämta med att fru Keys ståndpunkt egentligen öfverensstämde med Fäderneslandets. Ellen fortsätter: »I våra dagar hade hon varit anarkist. Jag höll vanligen med mamma mot pappa, som var mera måttfull och inte fann tyrannmord lika samhällsgagnande som vi!» Man får här en god inblick i huru Ellen Keys frihetslidelse och hat mot samhällsförtrycket närdes af moderns radikalism.

Fru Sophie Key hörde till de sällsynta naturer, som äro mäktiga af stor hängifvenhet, och hon var därigenom oumbärlig för sin man. Till sin karaktär rättfram, enkel och personligt fordrings-lös, förenade hon därmed godt hufvud och bildningsintressen.

En innerlig kärlek förenade makarna. Fru Sophie Key dog vid 60 års ålder på Sundsholm, dit hon fördes för att om möjligt genom luftombyte återvinna sin hälsa. Hennes sista ord och tanke ännu i dödsskuggan gällde maken, och hennes enda förordning var, att hans bref skulle följa i hennes sista hvilobädd.

Emil Key sörjde sin hustru så djupt, att en hjärnblödning efter någon tid inträffade, och sedan framsläpade han några år af lidande och sjunkande krafter.

*

BARNDOM OCH FÖRSTA UNGDOM

Barndomshem och närmaste omgifning.

SUNDSHOLM ligger i en af södra Sveriges mest natursköna bygder. Sjön Maren slår liksom en arm omkring den udde, där Sundsholms corps de logis är beläget. Från gården leder en ståtlig allé af sällsynt höga och vackra pyramidpopplar öfver stora blommande ängar till en naturpark af omväxlande björk- och barrträd, som Emil Keys skönhetssinne skapat med ytterst enkla medel. Sceneriet var i hög grad idylliskt, marken kuperad, stora hagar med björk och ek och i bakgrunden en härlig furuskog, nu ett minne blott. Från den af aristolochians breda bladverk skyddade verandan på husets framsida, där familjen brukade samlas, hade man en förtjusande tafla. Högsommartiden såg man genom en fåra i furuskogen solens sista strålar. Från en höjd i parken hade man en vidsträckt utsikt öfver hela sjön Maren med dess alla vikar och uddar. Därifrån såg man också traktens då ännu sparade skogar och en hvit glimmande punkt, den två mil aflägsna Spåre fyrbåk.

I det inre var hemmet på Sundsholm mycket olikt vanliga svenska hem på den tiden. Den estetiskt och litterärt bildade fadern hade ordnat allt med utsökt smak. Den svarta gotiska sidenmöbeln i salongen hade varit i den så beundrade skådespelerskan Emilie Högqvists ägo, och väggarna pryddes af värdefulla taflor. Dyrbara planschverk och en utmärkt boksamling voro rika källor att ösa ur för den kunskapstörstande dottern Ellen. Här förenades den fina bildningens företräden med enkelhet i lefnadsvanor och strängt arbete.

Utom det egna hemmet ha vi att nämna tre ställen, där Ellen Key i barndomen och ungdomen tagit för karaktären och sinnet afgörande intryck.

Redan på 1400-talet omnämnas Björnö och Stäflö, hvilka båda egendomar under gångna tider mestadels haft samma ägare. Båda dessa gods jämte flera andra tillhörde Ellens morfar, som bebyggde dem, anlade flera mil långa nya vägar, satte det hela i tidsenligt skick och afskaffade det för underhafvandena så tryckande hofverisystemet.

Björnö ligger två mil från Kalmar. Det ståtliga herresätet beboddes på den tiden af Ellens morföräldrar, grefve Carl Posse och hans grefvinna, född Berg von Linde. Grefve Posse var länets störste jorddrott och magnat, en stolt och sträng herre, mjuk som vax endast mot sin hustru och sitt första barnbarn, Ellen Key.Sundsholm.

På Björnö rådde under 1850-talet ännu äldre tiders seder. Efter den tidiga middagen samlades man vid 6-tiden kring tebordet, hvilket upplystes, af talgljus i stora tunga silfverstakar.

Sommargästernas antal var stort, men de förråder, som samlades i skafferiet, voro tillräckliga åt alla. Detta stora rum i två våningar liknade — i Ellens föreställning — »hanseaternas upplag. Där var doft af alla slags kryddor och alla slags ätbara härligheter.»

Grefve Posse älskade att bygga och Ellen påstår, att hon af sin morfar ärft sin lidelse för solida byggnader.

Han bebyggde bland annat Stäflö efter egen idé i form af Posse-vapnet med den till minne af Knut Posse och Viborgska smällen förlänade muren. Likaså gjorde han själf ritningar till solida och ändamålsenliga möbler. Ingen flärd tålde han, men gammaldags ståt visade sig i det svarta fyrspannet, efter hvilket den grefliga familjen och dess gäster brukade åka.

Han dyrkade sin hustru och bedyrade som åttioåring, att han aldrig sett en vackrare kvinna. När han var ute i kriget 1813, sände hans hustru honom ett silfverhjärta med sitt och deras förstföddes hår, och hans enda förordning om sin jordafärd var, att detta minne skulle följa honom i grafven.

Björnö.

Om mormoderns personlighet vet jag ej mer, än att hon var »idel godhet», och att hon lärde den fyraåriga Ellen att läsa på stora tabeller och gjorde det så, att endast glada minnen än i dag kvarstå för den tacksamma lärjungen.

Vid en vik af Östersjön, en timmes väg från Sundsholm ligger *Helgerum*, ett gammalt härligt ställe, där Ellen Keys enda faster, den rikt begåfvade och själfulla friherrinnan Marie-Louise Raab, född Key, ännu bor. Där i en praktfull rund musiksalong, som går genom två våningar, har Ellen njutit af att höra sin faster vid brasan berätta om gamla tider och människor, ett minne hon skildrar i *Skönhet för alla.* I ett förmak med målade gobelinger kunde hon lefva sig in uti scener ur Racines *Esther*, bilder, som voro hennes barndoms förtjusning.

Från dessa båda ståtliga hem leder nu vår väg till *Kallernäs* (under Sundsholm). I Ellens barndom och ungdom lefde här i den enkla gamla rödmålade byggningen, som man kom till roende öfver ett sund och gående genom det härligaste björkbevuxna näs, kapten och fru Måns Hultin med sina barn, af hvilka en son var den bekante humoristen, medicine kandidaten *Måns Månsson*, och yngsta dottern, den vän, hvilken Ellen Key tillägnat den svenska upplagan af »Människor» med följande ord: »Till *Lisa* med min hela lefnads alltjämt växande vänskap.» Ellen och Lisa, de båda jämnårigaHelgerum.

flickorna, voro ofta tillsammans under barndomen. Sedan de uppvuxit, råkas de endast under några korta sommartider, men hvarken afstånd eller år betyder något för deras vänskap. Kapten Hultin och hans hustru äro tecknade af Ellen Key i en biografisk uppsats, som slutar med följande ord: »I denna tillvaro, där det att svikas eller att sakna för mången rymmer större delen af lifvets erfarenheter, blir det endast de, som aldrig svikit vår tro, hvilka vi aldrig upphöra att sakna. Dessa gestalter, som i ogrundad klarhet fortfara att teckna sig mot minnets guldgrund, de äro våra verkliga välgörare.»

På Björnö lärde Ellen vörda det goda gamla i ett aristokratiskt patriarkaliskt hem, en vördnad, som ofta

framskymtar i hennes skrifter. På än närmare håll förstärktes dessa intryck af flydda tider vid Kallernäs. Oändligt mycket har Ellen Key tagit med genom lifvet från hemmet där. Hon skildrar den gamla fru Hultin med tacksamt förstående. I hennes minne lefver alltjämt bilden af denna sällsynta gamla, hvilkens sagor och harpotoner bidrogo att nära barnets fantasi, och därför räknar Ellen Key fru Hultin som en af sina andliga välgörare.

* * *

Sedan vi nu gjort bekantskap med den miljö, där Ellen Key föddes och växte upp, skolaKallernäs.

vi följa henne själf genom hennes till det yttre så enkla och vanliga lif och söka genom hennes verksamhet, genom hennes i tryck uttalade tankar uppfatta hennes personlighet och igenfinna nedärfda såväl som förvärfvade egenskaper, inflytanden af uppfostran, omgifning och lefnadsförhållanden.

»Född är jag den 11 December 1849 på Sundsholm som ett par unga och lyckliga föräldrars första barn»Detta citat har jag tagit ur några själfbiografiska anteckningar, hvilka Ellen Key på begäran gjorde för en biografisk uppsats af Elna Tenow, som af Finsk Kvinnoförening 1890 hade i uppdrag att teckna Ellen Key. Öfriga citat äro antingen därifrån eller ur bref till mig från Ellen Key, eller också har jag återgifvit hennes egna ord, yttrade under samtal med mig..

Med dessa ord har Ellen Key själf låtit oss veta, att hon är ett »kärleksbarn» i detta ords skönaste bemärkelse.

Hvilket värde hon själf tillskrifver detta förhållande för öfrigt med stöd af kända auktoriteter, har hon uttalat i Barnets århundrade, och hennes varma lifstro har måhända till stor del sin grund i hennes egen tillblifvelse. Det första jag hört om Ellen Key var, att hon försvarade sin ett är yngre syster, som ännu låg i vaggan och fick bannor för att hon grät. Drifven af den moderlighet, som sedan kostat henne så många bittra strider från ensidiga motståndare,ställer sig Ellen skyddande framför den lilla och säger: »Hon ä tå liten, hon tan inte hjälpa′t.»

Sitt eget tidigaste minne omtalar hon själf i inledningen till sin nyligen utkomna bok *Lifslinier*, det, då hon kände »den första förnimmelsen af lefvandets lycka». Hon fick sig anförtrodd den hjälpbehöfvande lilla systern, som ej ensam kunde komma uppför en kulle invid gärden, och man förstår af detta, hur lycklig hon var, då hon kände den lilla varma handen i sin, och solen sken på dem båda.

I sitt femte år är hon en längre tid på Björnö. Redan har hon kärlek till böckerna. Då man i morföräldrahemmet läste högt de då nya böckerna Lykttändaren, Jane Eyre, Onkel Toms stuga m. fl., kröp hon under bordet och hörde på, när de stora trodde henne leka. Hon sysselsatte sig alltid själf och behöfde aldrig kamrater för att ha roligt.

Hennes verklighetslif utfylles af att omhulda syskon, som äro yngre än hon själf. Dockleken är ej heller lik andra Evas döttrars, som bäst tycka om utstyrda dockor efter senaste modet, under det att de bereda sig att själfva en dag bli modedockor. Nej, Ellen vill ha ett riktigt lindebarn. En syklump får utgöra hufvud, och tjocka handdukar snos ihop till kropp. Ellens docka måste vara tung och bereda henne en kär möda, då hon bär henne. Hon tager dockleken liksom allt annat på allvar.

I nedanstående bild af henne vid sex år skönjes detta drag. En rar liten en, men redan nu en tänkande »lillmamma».

Ellen Key vid 6 år.

Ellen Key har aldrig i sitt allvar kunnat bli tråkig, ty därtill är hon för skälmsk och kvick, och detta drag gjorde henne som liten lustig och snarfyndig. Redan vid fyra år sattes hon af den hästälskande morfadern upp på en »öländning». Då hästen slog af henne, höll hon god min och berättade händelsen på så sätt, att »myggan» — som hästen hette — »tog ned sin vilja ur spjället» — där man sagt lilla Ellen att *viljan* satt. Som alla landtbarn red och körde hon, rodde och sam, och då stjärnorna speglade sig i den blanka isen, och helst då månen blänkte, bar det af på skridsko i munter fart. Friskhet och t. o. m. uppsluppenhet utgöra ännu helt ungdomliga drag i hennes lynne. De äro som vårfläktar, hvilka alldeles oväntadt för korta, elektriserande ögonblick skingra de allvarsmoln, som oftast tynga hennes himmel. Boken intog dock alltid första rummet. Vidåtta år gick hon upp ur sängen och

lyssnade vid dörren till föräldrarnas rum till högläsning af Viktor Rydbergs »Den siste athenaren» och lekte sedan boken med sina pappersdockor. Vid samma ålder hade Runeberg blifvit henne kär. »Fänrik Stål» kunde hon utantill och hade läst allt, som han dittills hade diktat. Med ifver lyssnade hon till sin gamle vän Kapten Hultins berättelser om sina jakt- och fisketurer med Runeberg under ett besök i Finland, och hennes första erfarenhet af sorg var underrättelsen om Runebergs död. Dagen förflöt i tårar, och kort därpå införde hon en »Runebergsafton» i veckan, då hon på sitt rum samlade syskonen till läsning.

Det är mycket betecknande, att Ellen Key vid tio år med stort intresse fördjupade sig i Runebergs »Älgskyttarna» liksom i Goethes »Hermann und Dorothea». Hon har själf berättat, att då hon andra gången vid 16 år läste den sistnämnda dikten, hade hon för att fånga den sista dagern fallit på knä vid fönstret och rörde sig ej ur fläcken, då det mörknade, sträckte endast ut handen mot ljuset, tände det och läste så vidare på knä i ett andedrag hela dikten, hvilken gaf ett så rikt uttryck åt hennes egen lyckodröm, som hon vid annat tillfälle i lifliga färger målat. Denna dröm var helt idyllisk, ehuru kärleken, allt sedan den först mötte henne i Tegnérs »<i<Axel och Maria», också hade haft dödens allvar. Det egna hemmet tänkte honsig alltid som en landtgård, där allt skulle bli så fullkomligt som möjligt, från källaren till vinden, och med de lyckligaste torpare, alla med trädgårdar och vackra stugor. Själf skulle hon ha två gossar och två flickor, underbart vackra och uppfostrade endast med kärlek. Samtidigt hade hon på den brunrosiga tapeten vid sin säng utstakat ett rike, ett litet »Utopia», i hvilket hon red omkring på en hvit häst i hvit klädning — symboler för friden, som skulle råda — och lättade skatter, ordnade skolor, främjade näringar och gjorde alla ämbetsmän rättvisa, alla krigare milda!

Lilla Ellen hade i sina historieböcker lärt sig drömma dessa önskningsmål, som så tidigt blefvo hennes egna.

Förverkligad lifsharmoni — detta var äfven hvad hon omedvetet njöt i de nämnda dikterna. Denna harmoni fyllde sedan barndomen hennes fantasi, och alla hennes böcker handla mer eller mindre om denna dröm, som hon ännu — ett grånande barn — drömmer för andra med samma värme.

Redan vid sju år bar hon en hel vinter Tegnérs »*Axel*» i fickan, och då gick det upp för henne, »hvad kärlek var». Men ibland fick pojklynnet taga ut sin rätt, och då lektes det under Ellens ledning indianer, Robinsons äfvenventyr o. d. Historiska scener uppfördes, såsom Israeliternas uttåg ur Egypten ochpåskalammsoffret, Borgarne i Calais och scener ur Gustaf Vasas historia.

Då hon var omkring tio år, tog dock hennes personliga jag ut sin rätt, hennes intresse var redan då upptaget af större idéer. Mon lefde inom en helt annan värld än den, där sjöhjältar och indianer voro hufvudpersoner.

I sina historiska böcker hade tioåringen träffat pä — *Sokrates!* Hos honom, som nu blef hennes ideal, lärde hon, att det närmar till gudarne att ha få behof. Och så hade den lilla personligheten inom sig själf en princip, som rättfärdigade de bud, hon skulle lyda, då den enkla uppfostran, som föräldrarnas demokratiska sinnelag funno för barnen vara den bästa, öfverensstämde med hennes eget stoiska ideal!

Ellen Key uppfostrades ytterst enkelt. Intill tolf år stod hon ännu med syskonen vid ett bord, där det endast serverades bröd och mjölk till morgon och afton. Någon uppassning kom aldrig i fråga. Order var gifven till tjänarne, att om barnen *befallde*, skulle de »köras ut ur köket med disktrasan om halsen».

Ellen har själf omtalat, att hon var omkring sexton år, innan hon otilltalad öppnade munnen vid bordet.

All klagan ansågs som pjåsk, och intet ord hördes oftare än: »den sig i leken ger, får leken tåla», och de orden, säger Ellen Key, ha grundlagt den styrka, med hvilken hon kunnat möta de lidanden och anfall, för hvilka hon varit utsatt.Jämte den lyckoskapandets vilja, som i hennes fantasi tog form af ett litet Utopia och utgör ett af hennes grunddrag, se vi den från barndomen framträdande individualismen och därmed sammanhängande kärleken till det *äkta*. Dockan skulle vara ett riktigt lindebarn, kristendomen *äkta*, icke kompromissande, och *äkta* kärlek, icke den hvardagsmatta, icke de små »tyckena» utan den stora och starka kärleken skulle fylla hela lifvet. Äfven i de små hvardagsförhållandena sökte hon efter förmåga göra denna synpunkt gällande. Hon har berättat, att hon redan vid sin första fåll tänkte, att »handarbete var afskyvärdt», och att, då hon rådde sig själf,

skulle hon aldrig syssla därmed — ett löfte som hon troget hållit! Men betecknande äro också, att de år, hon måste deltaga i hemsömnaden, var hennes tröst att göra det *väl.* »Ellens sömmar» voro kända i familjen för att ej kunna gå upp, och hennes bröder ville helst ha hennes syhjälp, ty hon »var det enda fruntimmer, som fäste en söm». Från spädaste år drog musik henne från hvarje lek — då som nu gömde hon sig helst i mörkret för att ostörd af andra intryck helt kunna erfara tonernas makt. Hon sträfvade förgäfves att ur pianot få fram, hvad hon ville. Vid tjugu år upphörde hon därför att spela. Likaså lämnade hon efter ett par år sina försök att teckna, som hon ej heller fann värda tid och arbete, ehuru anlag därför icke saknades.

Vid tolf—fjorton år var Ellen så tungsint öfver bristen på lifsharmoni, öfver att »Gud ej fanns», öfver att allt »gick illa», att Tegnérs »Mjeltsjukan» var den dikt, som då ljöd inom henne såsom uttryck för hennes egen själsstämning. Tegnér, Runeberg och Nikander1, voro i denna ålder hennes käraste skalder. Att dikta själf drömde hon först senare om, och under intryck af sina då »djupt älskade diktare» — Almqvist, Geijer och Björnson, tänkte hon skrifva om folket — allmogen — och gjorde länge studier härför. Men hennes mors klarsynthet räddade henne från att använda tiden åt ett håll, där hennes anlag icke lågo. Moderns ord, att Ellen var för inåtvänd, för litet road af och iakttagande lifvets mångfald, voro afgörande. Ellen, som inom sig kände, hur riktigt detta var, och hade blicken öppen för sin begränsning, fann redan tidigt, att »själen, dess lif, villkor och växt då som sedan alltid varit den stora frågan för henne», och så har hon koncentrerat sig kring denna.

Individualisten hos Ellen Key, jämnårig med henne själf, var väl ej alla gånger så lätt att förstå och att handskas med. Mon hade sitt hufvud för sig, som man säger. Hennes kärlek till läsning var så lidelsefull, att hon tror om sig själf, att hon skulle kunnat begå »brott» för att få böcker. Hon tog utan lof de böcker, man vägrade henne, och »vet således af erfarenhet, att intet lockar ett läslystet barn såsom förbud, hvilka aldrig borde ske». Denna viljekraft, somvisade sig, då hon ville nå ett eftersträfvadt mål, saknades i andra fall. Hennes oförmåga att med ordning och intresse deltaga i husliga göromål, som den ordentliga och praktiska modern fordrade, men som Ellen ansåg mindre viktiga, måste framkalla stridigheter, hvilka i Ellens barndom lade grunden till hennes åsikter om uppfostran. Hennes kärlek till frihet och rättvisa, orsakade både henne själf och dem, som hade den svåra uppgiften att leda henne, många svåra stunder. Men till Ellens stora lycka började modern redan tidigt inse värdet af hennes utpräglade karaktär och vågade med förtroende åt dottern själf öfverlämna den fortsatta utvecklingen. »Självhäfdelsen» befrämjades därigenom, individualismen blef allt mer utpräglad. Men friheten använde Ellen Key väl, det vågar jag säga. Om hon med glädje mottog befrielsen från plikter, som lågo emot hennes anlag, så fyllde hon så mycket bättre sådana, som äro svårare för de flesta människor att både uppfatta och sköta. En liten barnkammaridyll, som kan förefalla allt för obetydlig att omnämna, men som dock innehåller så mycket af betydelse för karaktäriseringen af hennes personlighet, återger jag därför. Det gäller hennes förhållande till syskonen. Då några godsaker skulle delas, visade sig deras förtroende till henne däruti, att de med en mun ropade: »Låt Ellen dela, så blir det rättvist.» Och fastän syskonen kände Ellens företräde hos föräldrarna, väckte detta ingen afund hos dem, ty de älskadehenne så högt, och hon brukade det alltid till deras förmån. Månne inte den hjälp, Ellen gaf modern på detta sätt, mera än uppvägde den nytta, hon med nålen i hand kunde ha gjort, om hon varit en vanlig, lydig, flitig dotter?

Ett bland många exempel på osjälfviskhct hos den så svårförstådda »själfhäfdelsepredikanten!» — Ellen Keys barndomsvän Lisa minns än i dag, hur hennes egoism den gången fick en svår stöt. De båda små flickorna hade upptäckt ett ställe, där det fanns särskildt utmärkta smultron. Under det de som bäst njöto af dem, märkte Lisa, att Ellen gaf henne de största bären, och frågade henne om orsaken. »Därför att jag vet, att du skulle gifvit mig de bästa, om du hittat dem», blef svaret.

Den naiva godtrogenhet, som kommer henne att af andra vänta samma ädelhet, som finns hos henne själf, att tro andra om godt, att tolka deras handlingar till det bästa, är ännu alltjämt en egenskap hos Ellen Key, som orsakar henne många missräkningar.

För att stärka en af naturen ömtålig konstitution var Ellen redan före elfva år fyra somrar vid västkusten. Hafvet gjorde ett djupt intryck på henne. Där andades hon fritt, på hafvet ville hon tillbringa sitt lif — helst som sjöman!

Så drömde den lilla flickan, och kärleken till hafvet har sedan följt den mognade kvinnan så, att hon helst ville åldras invid och dö i detsamma.

*

De första studierna.

ELLEN KEY har egentligen aldrig gått i någon skola, endast två terminer deltagit i en del ämnen, då hon under konfirmationstiden var hclpensionär hos systrarna Ahlin i Stockholm. Hon var nog lycklig att vid sex år få en tysk och vid fjorton en infödd fransk lärarinna — jämte en svensk — hvarigenom hon redan som barn blef fullt förtrogen med dessa språk. Men grammatiken och aritmetiken voro för henne svåra stötestenar. Modern var i dessa ämnen tills vidare Ellens lärarinna, och som hon var främmande för nyare pedagogiska begrepp lika väl som för barnpsykologi, kunde hon ej fatta, att ett barn kunde ha svårt för ett ämne och lätt för ett annat, och ville därför med stränghet bota, hvad hon ansåg som trilskhet — en uppfostringsmetod, som hos Ellen grundlade hennes afsky för hvarje handgriplig uppfostran.

Ellen försäkrar själf, att hon lärde sina läxor i sista stund, men kunde dem i regeln, när hon öfver hufvud begrep dem. Hon påstår, att hen-45

nes hjärna med sund självbevarelseinstinkt glömde allt, som hon ej älskat. Ehuru hon senare fyllt uti luckorna i sin kunskap, säger hon sig vara groft okunnig i allt, som ej på ett eller annat sätt berör människolifvet — d. v. s. historia, litteratur och samhällsfrågor2.

I språk har hon mycket lätt för allt, hvad dess anda heter, tillägnar sig talande och skrif-vande snabbt de rätta uttrycken, den rätta nyansen, men kan aldrig lära dem grammatika-liskt. När man i fråga om svenska språket talar om relativbisats eller konjunktionssats, säger hon sig ha »en stilla tro att folk humbugar», ty hon har aldrig begripit skillnaden dem emellan, och konjugationerna stå hos henne på lika svaga fötter som de fyra enkla räknesätten. Endast estetiskt ledd skrifver hon, men arbetar om och om, väljer ord o. s. v. för att få det så, att det passar för hennas öra, utan att kunna ge språkliga skäl.

Med denna bristfälliga grammatikaliska kunskap har hon likväl kommit långt i att behandla språket, och svårt är att inte ge henne rätt, då hon anfaller pedanteriet i språkundervisningen.

*

Hemlifvet på Sundsholm var ägnadt at allvarliga sysselsättningar. Ensligt, utan andra än de redan nämnda grannarna, var det på den tiden Ellen växte upp, och sällan förekommo ung-46

domsbjudningar med dans och utfärder, eller andra nöjen i vanlig mening. Man har intryck af, att den högt bildade fadern mest lefde för litterära och politiska intressen och modern med honom, medan barnen lefde sitt lif för sig.

Hur det än var fatt med moderns insikter som pedagog, så uppfattade hon i öfrigt sin äldsta dotter verkligt förstående, uppmärksammande hennes säregna riktning, och, som vi redan sett, befriade henne från husliga sysslor, då hon fann, att det var oriktigt att tvinga henne till dessa plikter. Ellens enda uppgift för hemmets trefnad blef då att sörja för blommornas vård, och sin kärlek till dem, som alltid följt henne, har hon i arf från sina föräldrar. Fadern anlade den stora och utmärkta trädgård, som modern sedan älskade och vårdade.

Modern understödde liksom fadern hennes intellektuella anlag. Ovanligt stor frihet lämnades henne tidigt af föräldrarna. Vid 13 års ålder fick hon läsa Amtmannens döttrar af Camilla Collet, som jämte några goda engelska författarinnor — särskildt miss Mullock — gjorde så djupt intryck på den unga flickan, att hennes erotiska begrepp fingo den prägel af äkthet och allvar, som hon i både små och stora förhållanden dyrkat. Ren och skär mognade hon till kvinna, icke oroad af de inflytanden, som hos de flesta störa den ur barndomen utträdande unga

flickan. Dumt prat, kurtis, koketteri och47

slarf upptogo ej hennes tankar. Sådant hade ej rum i hennes fantasi, där nog lyckodrömbilder sväfvade fram, men af djupare art. För öfrigt kunde ej den ha nöje af vanligt nonsens, hvilken redan som barn deltog i stora mänskliga frågor. Hennes farfars mor hade ett porträttgalleri från Krimkriget, som intresserade den sexåriga flickan så mycket, att hon fick det. Garibaldi väckte hennes hänförelse vid 8 —10 år, Polens frihetsstrid vid 13—14 år, och till hvarje allvarligt samtal lyssnade hon med spändt intresse. Ytterligt blyg och blygsam, pinas hon af den toalett, som utmärker den fina societets-damen, som ju anses mera »chic», ju mera hennes hals och armar äro blottade. Helst hade hon kastat sig ur vagnen och sprungit sin väg första gången, hon som vuxen for på en stor bjudning, och detta oaktadt hon i detta fall var sä litet »chic» som möjligt. Sällskapslifvet var för henne på grund af hennes blyghet intet nöje.

Af stor betydelse för denna inåtvända, drömmande, tänkande unga flickas hela utveckling var, att moderns förstående omtanke åt henne ordnade eget rum, redan dä hon var tolf år. 1 Ton fick såsom sitt eget bo ett litet gafvelrum (till vänster på fotografien öfver Sundsholm) med blå väggar och egna möbler, »farfars lilla hvita skrifbord», som hon samtidigt fick som48

gåfva, den lilla gungstolen, hon fått vid fyra är, bokskåp, gåfva af morfar. Sjön var tätt utanför med sina holmar och en äng med ekar och björkar. Detta idylliska landskap älskade hon. Det var hennes lycka att få svärma i natur och böcker, att om sommarmorgnarna ligga och lyssna till vågskvalp och fågelsång, känna doften af kaprifolium och lind. »Ser dus, skref hon en gång, »landet och ensamheten är jag född för, närd af. Samhällsverksamhet och människomedkänsla — det har jag fostrat mig till.» Tack vare denna själffostran har det svärmiska, kontemplativa drag, som Ellen Key vid annat tillfälle kallar sin frestelse, ej förblifvit för-härskande.

Hon bebodde detta rum från 12 till 40 år. Först under 8 år ständigt (med undantag af konfirmationsvintern) och sedan alla somrar (några veckors resa utomlands frånräknade). Hut-lycklig har hon icke varit vid hemkomsten från Stockholm, då hon fått aflägga alla band, som fjättrat henne, fått vara sig själf. Hvilket intensivt arbete har hon ej utfört här i inre begrundande och studier!

Med skäl torde man på henne själf kunna tillämpa, hvad hon senare yttrat: »Den födde individualisten har redan från barnkammaren instinktivt valt sina böcker, sitt arbetssätt. — — En människa, fylld af lidelsen att helt vara sig själf, att med alla pulsar lefva, att fullt uttryckasitt innersta jag — hon får aldrig en lugn, men en rik tillvaro. För henne sjunger lifvet, ty själf hon diktar det under hvardagarnas id och de stora stundernas berusning, under smärtans år och glädjens ögonblick. – – – Sålunda vinner hon för sig och åt andra nya lifsvärden, nya lifseggelser. (Se Personlighetens Frihet).

*

Barndomshem och närmaste omgifning.

SUNDSHOLM ligger i en af södra Sveriges mest natursköna bygder. Sjön Maren slår liksom en arm omkring den udde, där Sundsholms corps de logis är beläget. Från gården leder en ståtlig allé af sällsynt höga och vackra pyramidpopplar öfver stora blommande ängar till en naturpark af omväxlande björk- och barrträd, som Emil Keys skönhetssinne skapat med ytterst enkla medel. Sceneriet var i hög grad idylliskt, marken kuperad, stora hagar med björk och ek och i bakgrunden en härlig furuskog, nu ett minne blott. Från den af aristolochians breda bladverk skyddade verandan på husets framsida, där familjen brukade samlas, hade man en förtjusande tafla. Högsommartiden såg man genom en fåra i furuskogen solens sista strålar. Från en höjd i parken hade man en vidsträckt utsikt öfver hela sjön Maren med dess alla vikar och uddar. Därifrån såg man också traktens då ännu sparade skogar och en hvit glimmande punkt, den två mil aflägsna Spåre fyrbåk.

I det inre var hemmet på Sundsholm mycket olikt vanliga svenska hem på den tiden. Den estetiskt och litterärt

bildade fadern hade ordnat allt med utsökt smak. Den svarta gotiska sidenmöbeln i salongen hade varit i den så beundrade skådespelerskan Emilie Högqvists ägo, och väggarna pryddes af värdefulla taflor. Dyrbara planschverk och en utmärkt boksamling voro rika källor att ösa ur för den kunskapstörstande dottern Ellen. Här förenades den fina bildningens företräden med enkelhet i lefnadsvanor och strängt arbete.

Utom det egna hemmet ha vi att nämna tre ställen, där Ellen Key i barndomen och ungdomen tagit för karaktären och sinnet afgörande intryck.

Redan på 1400-talet omnämnas Björnö och Stäflö, hvilka båda egendomar under gångna tider mestadels haft samma ägare. Båda dessa gods jämte flera andra tillhörde Ellens morfar, som bebyggde dem, anlade flera mil långa nya vägar, satte det hela i tidsenligt skick och afskaffade det för underhafvandena så tryckande hofverisystemet.

Björnö ligger två mil från Kalmar. Det ståtliga herresätet beboddes på den tiden af Ellens morföräldrar, grefve Carl Posse och hans grefvinna, född Berg von Linde. Grefve Posse var länets störste jorddrott och magnat, en stolt och sträng herre, mjuk som vax endast mot sin hustru och sitt första barnbarn, Ellen Key.Sundsholm.

På Björnö rådde under 1850-talet ännu äldre tiders seder. Efter den tidiga middagen samlades man vid 6-tiden kring tebordet, hvilket upplystes, af talgljus i stora tunga silfverstakar.

Sommargästernas antal var stort, men de förråder, som samlades i skafferiet, voro tillräckliga åt alla. Detta stora rum i två våningar liknade — i Ellens föreställning — »hanseaternas upplag. Där var doft af alla slags kryddor och alla slags ätbara härligheter.»

Grefve Posse älskade att bygga och Ellen påstår, att hon af sin morfar ärft sin lidelse för solida byggnader.

Han bebyggde bland annat Stäflö efter egen idé i form af Posse-vapnet med den till minne af Knut Posse och Viborgska smällen förlänade muren. Likaså gjorde han själf ritningar till solida och ändamålsenliga möbler. Ingen flärd tålde han, men gammaldags ståt visade sig i det svarta fyrspannet, efter hvilket den grefliga familjen och dess gäster brukade åka.

Han dyrkade sin hustru och bedyrade som åttioåring, att han aldrig sett en vackrare kvinna. När han var ute i kriget 1813, sände hans hustru honom ett silfverhjärta med sitt och deras förstföddes hår, och hans enda förordning om sin jordafärd var, att detta minne skulle följa honom i grafven.

Björnö.

Om mormoderns personlighet vet jag ej mer, än att hon var »idel godhet», och att hon lärde den fyraåriga Ellen att läsa på stora tabeller och gjorde det så, att endast glada minnen än i dag kvarstå för den tacksamma lärjungen.

Vid en vik af Östersjön, en timmes väg från Sundsholm ligger *Helgerum*, ett gammalt härligt ställe, där Ellen Keys enda faster, den rikt begåfvade och själfulla friherrinnan Marie-Louise Raab, född Key, ännu bor. Där i en praktfull rund musiksalong, som går genom två våningar, har Ellen njutit af att höra sin faster vid brasan berätta om gamla tider och människor, ett minne hon skildrar i *Skönhet för alla*. I ett förmak med målade gobelinger kunde hon lefva sig in uti scener ur Racines *Esther*, bilder, som voro hennes barndoms förtjusning.

Från dessa båda ståtliga hem leder nu vår väg till *Kallernäs* (under Sundsholm). I Ellens barndom och ungdom lefde här i den enkla gamla rödmålade byggningen, som man kom till roende öfver ett sund och gående genom det härligaste björkbevuxna näs, kapten och fru Måns Hultin med sina barn, af hvilka en son var den bekante humoristen, medicine kandidaten *Måns Månsson*, och yngsta dottern, den vän, hvilken Ellen Key tillägnat den svenska upplagan af »Människor» med följande ord: »Till *Lisa* med min hela lefnads alltjämt växande vänskap.» Ellen och Lisa, de båda jämnårigaHelgerum.

flickorna, voro ofta tillsammans under barndomen. Sedan de uppvuxit, råkas de endast under några korta sommartider, men hvarken afstånd eller år betyder något för deras vänskap. Kapten Hultin och hans hustru äro tecknade af Ellen Key i en biografisk uppsats, som slutar med följande ord: »I denna tillvaro, där det att svikas

eller att sakna för mången rymmer större delen af lifvets erfarenheter, blir det endast de, som aldrig svikit vår tro, hvilka vi aldrig upphöra att sakna. Dessa gestalter, som i ogrundad klarhet fortfara att teckna sig mot minnets guldgrund, de äro våra verkliga välgörare.»

På Björnö lärde Ellen vörda det goda gamla i ett aristokratiskt patriarkaliskt hem, en vördnad, som ofta framskymtar i hennes skrifter. På än närmare håll förstärktes dessa intryck af flydda tider vid Kallernäs. Oändligt mycket har Ellen Key tagit med genom lifvet från hemmet där. Hon skildrar den gamla fru Hultin med tacksamt förstående. I hennes minne lefver alltjämt bilden af denna sällsynta gamla, hvilkens sagor och harpotoner bidrogo att nära barnets fantasi, och därför räknar Ellen Key fru Hultin som en af sina andliga välgörare.

* * *

Sedan vi nu gjort bekantskap med den miljö, där Ellen Key föddes och växte upp, skolaKallernäs.

vi följa henne själf genom hennes till det yttre så enkla och vanliga lif och söka genom hennes verksamhet, genom hennes i tryck uttalade tankar uppfatta hennes personlighet och igenfinna nedärfda såväl som förvärfvade egenskaper, inflytanden af uppfostran, omgifning och lefnadsförhållanden.

»Född är jag den 11 December 1849 på Sundsholm som ett par unga och lyckliga föräldrars första barn»Detta citat har jag tagit ur några självbiografiska anteckningar, hvilka Ellen Key på begäran gjorde för en biografisk uppsats af Elna Tenow, som af Finsk Kvinnoförening 1890 hade i uppdrag att teckna Ellen Key. Öfriga citat äro antingen därifrån eller ur bref till mig från Ellen Key, eller också har jag återgifvit hennes egna ord, yttrade under samtal med mig..

Med dessa ord har Ellen Key själf låtit oss veta, att hon är ett »kärleksbarn» i detta ords skönaste bemärkelse.

Hvilket värde hon själf tillskrifver detta förhållande för öfrigt med stöd af kända auktoriteter, har hon uttalat i Barnets århundrade, och hennes varma lifstro har måhända till stor del sin grund i hennes egen tillblifvelse. Det första jag hört om Ellen Key var, att hon försvarade sin ett är yngre syster, som ännu låg i vaggan och fick bannor för att hon grät. Drifven af den moderlighet, som sedan kostat henne så många bittra strider från ensidiga motståndare,ställer sig Ellen skyddande framför den lilla och säger: »Hon ä tå liten, hon tan inte hjälpa't.»

Sitt eget tidigaste minne omtalar hon själf i inledningen till sin nyligen utkomna bok *Lifslinier*, det, då hon kände »den första förnimmelsen af lefvandets lycka». Hon fick sig anförtrodd den hjälpbehöfvande lilla systern, som ej ensam kunde komma uppför en kulle invid gärden, och man förstår af detta, hur lycklig hon var, då hon kände den lilla varma handen i sin, och solen sken på dem båda.

I sitt femte år är hon en längre tid på Björnö. Redan har hon kärlek till böckerna. Då man i morföräldrahemmet läste högt de då nya böckerna Lykttändaren, Jane Eyre, Onkel Toms stuga m. fl., kröp hon under bordet och hörde på, när de stora trodde henne leka. Hon sysselsatte sig alltid själf och behöfde aldrig kamrater för att ha roligt.

Hennes verklighetslif utfylles af att omhulda syskon, som äro yngre än hon själf. Dockleken är ej heller lik andra Evas döttrars, som bäst tycka om utstyrda dockor efter senaste modet, under det att de bereda sig att själfva en dag bli modedockor. Nej, Ellen vill ha ett riktigt lindebarn. En syklump får utgöra hufvud, och tjocka handdukar snos ihop till kropp. Ellens docka måste vara tung och bereda henne en kär möda, då hon bär henne. Hon tager dockleken liksom allt annat på allvar.

I nedanstående bild af henne vid sex år skönjes detta drag. En rar liten en, men redan nu en tänkande »lillmamma».

Ellen Key vid 6 år.

Ellen Key har aldrig i sitt allvar kunnat bli tråkig, ty därtill är hon för skälmsk och kvick, och detta drag gjorde henne som liten lustig och snarfyndig. Redan vid fyra år sattes hon af den hästälskande morfadern upp på en »ölänning». Då hästen slog af henne, höll hon god min och berättade händelsen på så sätt, att »myggan» — som

hästen hette — »tog ned sin vilja ur spjället» — där man sagt lilla Ellen att *viljan* satt. Som alla landtbarn red och körde hon, rodde och sam, och då stjärnorna speglade sig i den blanka isen, och helst då månen blänkte, bar det af på skridsko i munter fart. Friskhet och t. o. m. uppsluppenhet utgöra ännu helt ungdomliga drag i hennes lynne. De äro som vårfläktar, hvilka alldeles oväntadt för korta, elektriserande ögonblick skingra de allvarsmoln, som oftast tynga hennes himmel. Boken intog dock alltid första rummet. Vidåtta år gick hon upp ur sängen och lyssnade vid dörren till föräldrarnas rum till högläsning af Viktor Rydbergs »Den siste athenaren» och lekte sedan boken med sina pappersdockor. Vid samma ålder hade Runeberg blifvit henne kär. »Fänrik Stål» kunde hon utantill och hade läst allt, som han dittills hade diktat. Med ifver lyssnade hon till sin gamle vän Kapten Hultins berättelser om sina jakt- och fisketurer med Runeberg under ett besök i Finland, och hennes första erfarenhet af sorg var underrättelsen om Runebergs död. Dagen förflöt i tårar, och kort därpå införde hon en »Runebergsafton» i veckan, då hon på sitt rum samlade syskonen till läsning.

Det är mycket betecknande, att Ellen Key vid tio år med stort intresse fördjupade sig i Runebergs »Älgskyttarna» liksom i Goethes »Hermann und Dorothea». Hon har själf berättat, att då hon andra gången vid 16 år läste den sistnämnda dikten, hade hon för att fånga den sista dagern fallit på knä vid fönstret och rörde sig ej ur fläcken, då det mörknade, sträckte endast ut handen mot ljuset, tände det och läste så vidare på knä i ett andedrag hela dikten, hvilken gaf ett så rikt uttryck åt hennes egen lyckodröm, som hon vid annat tillfälle i lifliga färger målat. Denna dröm var helt idyllisk, ehuru kärleken, allt sedan den först mötte henne i Tegnérs »<i<Axel och Maria», också hade haft dödens allvar. Det egna hemmet tänkte honsig alltid som en landtgård, där allt skulle bli så fullkomligt som möjligt, från källaren till vinden, och med de lyckligaste torpare, alla med trädgårdar och vackra stugor. Själf skulle hon ha två gossar och två flickor, underbart vackra och uppfostrade endast med kärlek. Samtidigt hade hon på den brunrosiga tapeten vid sin säng utstakat ett rike, ett litet »Utopia», i hvilket hon red omkring på en hvit häst i hvit klädning — symboler för friden, som skulle råda — och lättade skatter, ordnade skolor, främjade näringar och gjorde alla ämbetsmän rättvisa, alla krigare milda!

Lilla Ellen hade i sina historieböcker lärt sig drömma dessa önskningsmål, som så tidigt blefvo hennes egna.

Förverkligad lifsharmoni — detta var äfven hvad hon omedvetet njöt i de nämnda dikterna. Denna harmoni fyllde sedan barndomen hennes fantasi, och alla hennes böcker handla mer eller mindre om denna dröm, som hon ännu — ett grånande barn — drömmer för andra med samma värme.

Redan vid sju år bar hon en hel vinter Tegnérs »*Axel*» i fickan, och då gick det upp för henne, »hvad kärlek var». Men ibland fick pojklynnet taga ut sin rätt, och då lektes det under Ellens ledning indianer, Robinsons äfvenventyr o. d. Historiska scener uppfördes, såsom Israeliternas uttåg ur Egypten ochpåskalammsoffret, Borgarne i Calais och scener ur Gustaf Vasas historia.

Då hon var omkring tio år, tog dock hennes personliga jag ut sin rätt, hennes intresse var redan då upptaget af större idéer. Mon lefde inom en helt annan värld än den, där sjöhjältar och indianer voro hufvudpersoner.

I sina historiska böcker hade tioåringen träffat pä — *Sokrates!* Hos honom, som nu blef hennes ideal, lärde hon, att det närmar till gudarne att ha få behof. Och så hade den lilla personligheten inom sig själf en princip, som rättfärdigade de bud, hon skulle lyda, då den enkla uppfostran, som föräldrarnas demokratiska sinnelag funno för barnen vara den bästa, öfverensstämde med hennes eget stoiska ideal!

Ellen Key uppfostrades ytterst enkelt. Intill tolf år stod hon ännu med syskonen vid ett bord, där det endast serverades bröd och mjölk till morgon och afton. Någon uppassning kom aldrig i fråga. Order var gifven till tjänarne, att om barnen *befallde*, skulle de »köras ut ur köket med disktrasan om halsen».

Ellen har själf omtalat, att hon var omkring sexton år, innan hon otilltalad öppnade munnen vid bordet.

All klagan ansågs som pjåsk, och intet ord hördes oftare än: »den sig i leken ger, får leken tåla», och de orden, säger Ellen Key, ha grundlagt den styrka, med hvilken hon kunnat möta de lidanden och anfall, för hvilka hon varit utsatt.Jämte den lyckoskapandets vilja, som i hennes fantasi tog form af ett litet Utopia och utgör ett af

hennes grunddrag, se vi den från barndomen framträdande individualismen och därmed sammanhängande kärleken till det *äkta*. Dockan skulle vara ett riktigt lindebarn, kristendomen *äkta*, icke kompromissande, och *äkta* kärlek, icke den hvardagsmatta, icke de små »tyckena» utan den stora och starka kärleken skulle fylla hela lifvet. Äfven i de små hvardagsförhållandena sökte hon efter förmåga göra denna synpunkt gällande. Hon har berättat, att hon redan vid sin första fåll tänkte, att »handarbete var afskyvärdt», och att, då hon rådde sig själf, skulle hon aldrig syssla därmed — ett löfte som hon troget hållit! Men betecknande äro också, att de år, hon måste deltaga i hemsömnaden, var hennes tröst att göra det *väl*. »Ellens sömmar» voro kända i familjen för att ej kunna gå upp, och hennes bröder ville helst ha hennes syhjälp, ty hon »var det enda fruntimmer, som fäste en söm». Från spädaste år drog musik henne från hvarje lek — då som nu gömde hon sig helst i mörkret för att ostörd af andra intryck helt kunna erfara tonernas makt. Hon sträfvade förgäfves att ur pianot få fram, hvad hon ville. Vid tjugu år upphörde hon därför att spela. Likaså lämnade hon efter ett par år sina försök att teckna, som hon ej heller fann värda tid och arbete, ehuru anlag därför icke saknades.

Vid tolf—fjorton år var Ellen så tungsint öfver bristen på lifsharmoni, öfver att »Gud ej fanns», öfver att allt »gick illa», att Tegnérs »Mjeltsjukan» var den dikt, som då ljöd inom henne såsom uttryck för hennes egen själsstämning. Tegnér, Runeberg och Nikander1, voro i denna ålder hennes käraste skalder. Att dikta själf drömde hon först senare om, och under intryck af sina då »djupt älskade diktare» — Almqvist, Geijer och Björnson, tänkte hon skrifva om folket — allmogen — och gjorde länge studier härför. Men hennes mors klarsynthet räddade henne från att använda tiden åt ett håll, där hennes anlag icke lågo. Moderns ord, att Ellen var för inåtvänd, för litet road af och iakttagande lifvets mångfald, voro afgörande. Ellen, som inom sig kände, hur riktigt detta var, och hade blicken öppen för sin begränsning, fann redan tidigt, att »själen, dess lif, villkor och växt då som sedan alltid varit den stora frågan för henne», och så har hon koncentrerat sig kring denna.

Individualisten hos Ellen Key, jämnårig med henne själf, var väl ej alla gånger så lätt att förstå och att handskas med. Mon hade sitt hufvud för sig, som man säger. Hennes kärlek till läsning var så lidelsefull, att hon tror om sig själf, att hon skulle kunnat begå »brott» för att få böcker. Hon tog utan lof de böcker, man vägrade henne, och »vet således af erfarenhet, att intet lockar ett läslystet barn såsom förbud, hvilka aldrig borde ske». Denna viljekraft, somvisade sig, då hon ville nå ett eftersträfvadt mål, saknades i andra fall. Hennes oförmåga att med ordning och intresse deltaga i husliga göromål, som den ordentliga och praktiska modern fordrade, men som Ellen ansåg mindre viktiga, måste framkalla stridigheter, hvilka i Ellens barndom lade grunden till hennes åsikter om uppfostran. Hennes kärlek till frihet och rättvisa, orsakade både henne själf och dem, som hade den svåra uppgiften att leda henne, många svåra stunder. Men till Ellens stora lycka började modern redan tidigt inse värdet af hennes utpräglade karaktär och vågade med förtroende åt dottern själf öfverlämna den fortsatta utvecklingen. »Själfhäfdelsen» befrämjades därigenom, individualismen blef allt mer utpräglad. Men friheten använde Ellen Key väl, det vågar jag säga. Om hon med glädje mottog befrielsen från plikter, som lågo emot hennes anlag, så fyllde hon så mycket bättre sådana, som äro svårare för de flesta människor att både uppfatta och sköta. En liten barnkammaridyll, som kan förefalla allt för obetydlig att omnämna, men som dock innehåller så mycket af betydelse för karaktäriseringen af hennes personlighet, återger jag därför. Det gäller hennes förhållande till syskonen. Då några godsaker skulle delas, visade sig deras förtroende till henne däruti, att de med en mun ropade: »Låt Ellen dela, så blir det rättvist.» Och fastän syskonen kände Ellens företräde hos föräldrarna, väckte detta ingen afund hos dem, ty de älskadehenne så högt, och hon brukade det alltid till deras förmån. Månne inte den hjälp, Ellen gaf modern på detta sätt, mera än uppvägde den nytta, hon med nålen i hand kunde ha gjort, om hon varit en vanlig, lydig, flitig dotter?

Ett bland många exempel på osjälfviskhct hos den så svårförstådda »själfhäfdelsepredikanten!» — Ellen Keys barndomsvän Lisa minns än i dag, hur hennes egoism den gången fick en svår stöt. De båda små flickorna hade upptäckt ett ställe, där det fanns särskildt utmärkta smultron. Under det de som bäst njöto af dem, märkte Lisa, att Ellen gaf henne de största bären, och frågade henne om orsaken. »Därför att jag vet, att du skulle gifvit mig de bästa, om du hittat dem», blef svaret.

Den naiva godtrogenhet, som kommer henne att af andra vänta samma ädelhet, som finns hos henne själf, att tro andra om godt, att tolka deras handlingar till det bästa, är ännu alltjämt en egenskap hos Ellen Key, som orsakar henne många missräkningar.

För att stärka en af naturen ömtålig konstitution var Ellen redan före elfva år fyra somrar vid västkusten. Hafvet gjorde ett djupt intryck på henne. Där andades hon fritt, på hafvet ville hon tillbringa sitt lif — helst som sjöman! Så drömde den lilla flickan, och kärleken till hafvet har sedan följt den mognade kvinnan så, att hon helst ville åldras invid och dö i detsamma.

*

De första studierna.

ELLEN KEY har egentligen aldrig gått i någon skola, endast två terminer deltagit i en del ämnen, då hon under konfirmationstiden var hclpensionär hos systrarna Ahlin i Stockholm. Hon var nog lycklig att vid sex år få en tysk och vid fjorton en infödd fransk lärarinna — jämte en svensk — hvarigenom hon redan som barn blef fullt förtrogen med dessa språk. Men grammatiken och aritmetiken voro för henne svåra stötestenar. Modern var i dessa ämnen tills vidare Ellens lärarinna, och som hon var främmande för nyare pedagogiska begrepp lika väl som för barnpsykologi, kunde hon ej fatta, att ett barn kunde ha svårt för ett ämne och lätt för ett annat, och ville därför med stränghet bota, hvad hon ansåg som trilskhet — en uppfostringsmetod, som hos Ellen grundlade hennes afsky för hvarje handgriplig uppfostran.

Ellen försäkrar själf, att hon lärde sina läxor i sista stund, men kunde dem i regeln, när hon öfver hufvud begrep dem. Hon påstår, att hen-45

nes hjärna med sund självbevarelseinstinkt glömde allt, som hon ej älskat. Ehuru hon senare fyllt uti luckorna i sin kunskap, säger hon sig vara groft okunnig i allt, som ej på ett eller annat sätt berör människolifvet — d. v. s. historia, litteratur och samhällsfrågor2.

I språk har hon mycket lätt för allt, hvad dess anda heter, tillägnar sig talande och skrif-vande snabbt de rätta uttrycken, den rätta nyansen, men kan aldrig lära dem grammatika-liskt. När man i fråga om svenska språket talar om relativbisats eller konjunktionssats, säger hon sig ha »en stilla tro att folk humbugar», ty hon har aldrig begripit skillnaden dem emellan, och konjugationerna stå hos henne på lika svaga fötter som de fyra enkla räknesätten. Endast estetiskt ledd skrifver hon, men arbetar om och om, väljer ord o. s. v. för att få det så, att det passar för hennas öra, utan att kunna ge språkliga skäl.

Med denna bristfälliga grammatikaliska kunskap har hon likväl kommit långt i att behandla språket, och svårt är att inte ge henne rätt, då hon anfaller pedanteriet i språkundervisningen.

*

Hemlifvet på Sundsholm var ägnadt at allvarliga sysselsättningar. Ensligt, utan andra än de redan nämnda grannarna, var det på den tiden Ellen växte upp, och sällan förekommo ung-46

domsbjudningar med dans och utfärder, eller andra nöjen i vanlig mening. Man har intryck af, att den högt bildade fadern mest lefde för litterära och politiska intressen och modern med honom, medan barnen lefde sitt lif för sig.

Hur det än var fatt med moderns insikter som pedagog, så uppfattade hon i öfrigt sin äldsta dotter verkligt förstående, uppmärksammande hennes säregna riktning, och, som vi redan sett, befriade henne från husliga sysslor, då hon fann, att det var oriktigt att tvinga henne till dessa plikter. Ellens enda uppgift för hemmets trefnad blef då att sörja för blommornas vård, och sin kärlek till dem, som alltid följt henne, har hon i arf från sina föräldrar. Fadern anlade den stora och utmärkta trädgård, som modern sedan älskade och vårdade.

Modern understödde liksom fadern hennes intellektuella anlag. Ovanligt stor frihet lämnades henne tidigt af föräldrarna. Vid 13 års ålder fick hon läsa Amtmannens döttrar af Camilla Collet, som jämte några goda engelska författarinnor — särskildt miss Mullock — gjorde så djupt intryck på den unga flickan, att hennes erotiska begrepp fingo den prägel af äkthet och allvar, som hon i både små och stora förhållanden dyrkat. Ren och skär mognade hon till kvinna, icke oroad af de inflytanden, som hos de flesta störa den ur barndomen utträdande unga flickan. Dumt prat, kurtis, koketteri och47

slarf upptogo ej hennes tankar. Sådant hade ej rum i hennes fantasi, där nog lyckodrömbilder svävfade fram, men af djupare art. För öfrigt kunde ej den ha nöje af vanligt nonsens, hvilken redan som barn deltog i stora mänskliga frågor. Hennes farfars mor hade ett porträttgalleri från Krimkriget, som intresserade den sexåriga flickan så mycket, att hon fick det. Garibaldi väckte hennes hänförelse vid 8 —10 år, Polens frihetsstrid vid 13—14 år, och till hvarje allvarligt samtal lyssnade hon med spändt intresse. Ytterligt blyg och blygsam, pinas hon af den toalett, som utmärker den fina societets-damen, som ju anses mera »chic», ju mera hennes hals och armar äro blottade. Helst hade hon kastat sig ur vagnen och sprungit sin väg första gången, hon som vuxen for på en stor bjudning, och detta oaktadt hon i detta fall var sä litet »chic» som möjligt. Sällskapslifvet var för henne på grund af hennes blyghet intet nöje.

Af stor betydelse för denna inåtvända, drömmande, tänkande unga flickas hela utveckling var, att moderns förstående omtanke åt henne ordnade eget rum, redan dä hon var tolf år. 1 Ton fick såsom sitt eget bo ett litet gafvelrum (till vänster på fotografien öfver Sundsholm) med blå väggar och egna möbler, »farfars lilla hvita skrifbord», som hon samtidigt fick som48

gåfva, den lilla gungstolen, hon fått vid fyra är, bokskåp, gåfva af morfar. Sjön var tätt utanför med sina holmar och en äng med ekar och björkar. Detta idylliska landskap älskade hon. Det var hennes lycka att få svärma i natur och böcker, att om sommarmorgnarna ligga och lyssna till vågskvalp och fågelsång, känna doften af kaprifolium och lind. »Ser dus, skref hon en gång, »landet och ensamheten är jag född för, närd af. Samhällsverksamhet och människomedkänsla — det har jag fostrat mig till.» Tack vare denna själffostran har det svärmiska, kontemplativa drag, som Ellen Key vid annat tillfälle kallar sin frestelse, ej förblifvit för-härskande.

Hon bebodde detta rum från 12 till 40 år. Först under 8 år ständigt (med undantag af konfirmationsvintern) och sedan alla somrar (några veckors resa utomlands frånräknade). Hut-lycklig har hon icke varit vid hemkomsten från Stockholm, då hon fått aflägga alla band, som fjättrat henne, fått vara sig själf. Hvilket intensivt arbete har hon ej utfört här i inre begrundande och studier!

Med skäl torde man på henne själf kunna tillämpa, hvad hon senare yttrat: »Den födde individualisten har redan från barnkammaren instinktivt valt sina böcker, sitt arbetssätt. — — En människa, fylld af lidelsen att helt vara sig själf, att med alla pulsar lefva, att fullt uttryckasitt innersta jag — hon får aldrig en lugn, men en rik tillvaro. För henne sjunger lifvet, ty själf hon diktar det under hvardagarnas id och de stora stundernas berusning, under smärtans år och glädjens ögonblick. – – – Sålunda vinner hon för sig och åt andra nya lifsvärden, nya lifseggelser. (Se Personlighetens Frihet).

*

UNGDOMSÅREN OCH DEN BÖRJANDE STOCKHOLMSVISTELSEN

Ungdomsåren.

NU är Ellen Key i konfirmationsåldern, som det heter. Innan hon reser till Stockholm för att fä sitt dop stadfästadt, har hon redan genomgått en helt personlig utveckling i religiöst hän¾eende. Hon skrifver härom: »Jag läste bibeln som 'roligbok', älskade Jesus och kunde mina katekesläxor sämst af alla, hörde min far läsa Martensens predikningar om söndagarna, hatade Gud, sedan jag läst om Jesu lidande, och — sedan jag sett en människa dö, söm behöfde lefva — förnekade jag honom och dyrkade endast naturen.»

Det gick dock ej så raskt, som Ellen här skref, att komma till en verklig öfvertygelse, ty vi se i Barnets Århundrade, hvilken kamp detta barn redan tidigt genomkämpade. Då hon 1 Magis till tvifvel på Gud, emedan en ung man dbg från hustru och flera barn, som stodo mc-dcllösa vid hans graf, ville hon skaffa sig ett tydligt tecken på Guds tillvaro eller icke-till-varo. Hon skref i sanden: Gud är död — i

54

tanke, att han skulle med blixten eller ett annat tecken straffa denna hädelse, om han fanns. Hon har själf vidare berättat, huru hon, sedan hon förgäfves inväntat något tecken, ändå ville ge Gud anstånd och sade åt sig själf: »Om orden i morgon stå kvar på den undangömda platsen, då är Gud säkert död, men har han utplånat den, då lefver han!» Dagen därpå voro orden borta, men hon tyckte sig finna spår af trädgårdsmästarens skyffel, och ovissheten, om denna eller Guds finger afgjort frågan, fortfor. Det är märkligt att se, med hvilket allvar och sanningskraf det tioåriga barnet här går till väga.

Denna ovissa stämning fortfor under hela barnaåldern, som häraf förclystrades.

Vintern 1864—65 tillbringar hon i Stockholm för sin konfirmation och bor då i ett kristet hem, där hon gripes »icke af kristligt tal, men äkta kristligt lif», genom det sammanhang, den storhet detta ägde. »Så blef jag kristen, och med djupt allvar sökte jag äfven lefva som kristen ehuru under oaflåtliga strider med tankens, personlighetens och skönhetens kraf.»

Doktor Rothlieb, Ellens konfirmationslärarc, var då mycket på modet, och jag hörde många af hans läsbarn med svärmeri tala om honom. Men hvarken han eller någon annan präst eller lärare har kunnat i Ellen Key vinna en lärjunge, hvilken tagit deras ord som ledning och lykta. Hon har aldrig stått i något personligt lärjunga-55

skåp eller förtroligt utbyte med någon lefvande lärare, icke förblandat läran med läraren, som andra kvinnor göra. Af de döda har hon tagit, hvad hon behöft, och varit fri i det hela.

Augustini Bekännelser ställde kristendomen i hela dess våldsamma kraf framför henne. Någon lätt kompromiss med lifvets beliagligheter fick ej äga rum, utan allvarlig, äkta kristendom måste det vara.

Vid denna tid var Ellen Key en troende ehuru kämpande kristen. Hon var nu mest böjd för drömmerier och overksamhet. I maklig ro ville hon fördjupa sig i böckerna och där likasom i naturen lära förstå sig själf och lifvet. I)en kärlekstjänst bland sjuka och fattiga, som hon af kristendomen manades till, ägde för hennes skaplynne stora svårigheter. Modern hade emellertid ordnat så, att Ellen skulle bli lärarinna för sin yngsta syster och en af hennes jämnåriga.

Vid hemkomsten från Stockholm grep sig därför den femtonåriga flickan an med detta arbete i full medvetenhet om det ansvar, som därvid var fästadt. Att Ellen under konfirmations-liden, då detta beslut fattades, med glädje betedde sig därför och i sin fantasi gjorde upp, hur hon med moderlig ömhet skulle taga den sex är yngre systern om hand, har jag en gång hört henne själf omtala.

Af den andra eleven har jag hört de bästa56

vitsord om Ellens redan då utvecklade pedagogiska förmåga. »Outplånliga intryck efterlämnade hennes undervisning i barnasinnet. Hon ingaf oss mycken respekt, men på samma gång funno vi nöje att läsa för henne.» Denna elevs religiösa utveckling har sedan gått i annan riktning än Ellen Keys, men hennes uppfattning af Ellens karaktär och upphöjda sinne är oförändrad. Hennes ord föllo så: »renare finns inte».

Denna fröken R., som nu själf sköter sin stora egendom med framstående praktisk förmåga, talade med värme

om Ellens kärlek till naturen, om huru hon tillbringade sina hvilostunder i skog och mark. Ingen fick veta hvar, hon hade utvalt åt sig för andra personer okända ställen. Vid denna tid voro Atterbom och Topelius hennes älsklingsdiktare. Hennes syn på naturen var då en romantisk, naturen mänskliggörande.

Säkerligen har hon redan då lärt sig fatta värdet af »Stillhet», som hon så gripande talat om i en af sina essays.

Då Ellen var i sitt sjuttonde år, inträffade en händelse, som blef afgörande för hennes lif.

Två unga kvinnliga släktingar, 'som voro på besök vid Sundsholm, drunknade under bad-ning, och Ellen var nära att följa med i djupet. Mäktiga religiösa erfarenheter upplefver hon nu, och genom de strider, hon under många år utkämpar, mognar hon för den lifsåskådning, som5 7

sedermera sätter sin prägel på alla hennes ord och handlingar.

Den tänkande, efter klarhet sträfvande Ellen, såg sina båda kusiner inom några minuter ryckas ur lifvet in i döden, och då deras själstillstånd ej var det, som kristendomen fordrade såsom villkor för deras eviga salighet, blef nu för henne frågan om saligheten och fördömelsen en lifsfråga i ordets djupaste mening. Hon har skrifvit packor af »tänkeböcker», som under tio års tid spegla hennes långsamma utveckling, hvilken var så godt som fri från inflytande af s. k. otrosskrifter. Hon läste t. ex. V. Rydberg först sedan hon upphört tro på Kristi gudom. I all ensamhet sökte hon komma till klarhet.

Den omnämnda händelsen inträffade sommaren 1866, och först efter nära trettio år, då Ellen Key blifvit anfallen för sin radikalism och otro, ansåg hon sig icke allenast berättigad utan också skyldig sig själf att öppet bekänna sin brytning med kristendomen och skälen därför.

I Ellen Keys föräldrahem rådde den afvoghet mot alla adelsfördomar och bördsanspråk, som var så vanlig hos alla frisinnade i Sverige före representationsförändringen, hvilken ju förnämligast innebar borttagandet af adelns medfödda rätt att göra sin röst gällande vid riksdagarna. Sålunda kunde ej de stolta anorna ingå i barnens föreställningar, aldrig hörde de58

något tal, som kunde nära bördshögfärd. Ellen skref en gång: »Hvarken af far eller mor erhöll jag en fördom i arf, och aldrig har jag af dem hört annat än aktning för människovärdet, friheten, framsteget, arbetet.» Men Ellen hade som barn sådan kärlek till all historia, äfven i så mager form som Adelskalendern och Svenska Ättartaflor, att hon med förtjusning läste dem och »drömde om dessa människors öden». När hon sedan som ung flicka samtidigt med att utvecklingsläran började bereda sinnena för ärftlighetens betydelse, fick höra om sina ättefäder och ättemödrar, var det »de romantiska historierna, som gjorde henne stolt».

Hvilken glans låg t. ex. ej öfver Harald Hårfagers saga, han, som förenade Norges många småriken till ett enda, drifven af sin kärlek till kungadottern Gyda, som uppställt detta som villkor för att blifva hans gemål! Karl den store och Fredrik den andre voro ju äfven »stora dyrkare af kärleken». Att Karl VIII Knutsson var kung i Sverige betydde intet för henne mot, att han med djup kärlek älskade sin hustru, så att krönikan talar i rörande ord om deras lycka och om hans sorg vid makans död. Och Leo-nore Kristine, dotter till Kristian IV i Danmark och hans gemål till vänster Kirsten Munck och gift med danska riksrådet Korfitz Ulfeld för-smäktade i fyrtioårig fångenskap till följd af sin trohet mot den älska*de maken. Vidare hade59

hon orsak till romantiska betraktelser vid tanken på Sten Sture d. y. och hans gemål Kristina Gyllenstjerna, som i den döde makens namn så hjältemodigt försvarade Stockholms slott mot danskarna. Och huru rörande är ej berättelsen oni de båda kusinerna Malin Sture och Erik Stenbock, som efter åratals trogen kärlek rymde för att mot lag och sed äga hvarandra. Gustaf II Adolfs älskade Ebba Brahe är också en poetisk gestalt bland de många, som Ellen Key har i sin härledning, och som mången gång sysselsatte hennes fantasi.

Och inom ganska nära släktled har Ellen hört om sagolika, underbara personligheter. Hennes farfars, mor knöt som änka en romantisk förbindelse med — som .det säges — en f. d. italiensk sjöröfvare, Lautier, med hvilken hon gifte sig. Hennes morfars mor var den på sin tid mycket omtalade nattgrefvinnan, som sof om dagarna och reste ut med svart spann och facklor om nätterna — en myndig och mäktig fru!

Ellens morfars fosterbror och frände, en grefve Posse, var gift med Napoleon I:s systerdotter, prinsessan af Cannino, — också ett kärleks-giftermål af romantisk art.

Öfver Stäflö (sid. 18) hvilade den tragiska kärlekens skimmer. Där hade en tysk prinsessa* bott flera år, då hon på grund af en otillåten

* Dorothea von Zettsvits.6o

kärlek blef flyktig från det lilla tyska hof, där hon på 1700-talet upplefvat sin ungdom.

Alla dessa erotiska förhållanden ha spelat in i Ellen Keys känslo- och tankevärld, som sedan barndomen varit bestämd af begreppet om kärlekens storhet och betydelse. Så har hon fått »kärlek till kärleken» som hon på sitt roliga vis skref en gång till mig.

Ellen Keys närmaste anhöriga, morföräldrar, farföräldrar och hennes egna föräldrar, hade alla erfarit kärlek och lycka i äktenskap. Så se vi henne född, uppfostrad och närd i medvetandet om den stora kärleken som lifvets högsta värde.

Då hon var aderton år fick hon af sin mor tre böcker af Ibsen: Kœrlighedens Komedie, Brand och Peer Gynt.

Valet af denna gåfva är särdeles betecknande för såväl gifvarcn som mottagaren. Ibsen var 1868 visserligen känd som en stor diktare, men i Sverige ännu knappast läst. Men Sophie Key har ej låtit ett stort landthushåll med sina mångahanda bestyr förkväfva sin ovanliga intelligens. Hon har följt med litteraturens företeelser. Med skarp blick för dotterns utveckling ger hon henne nu Kærlighedens Komedie. Hvilken verkan Ibsens drama har på henne har hon själf skildrat i 7'orpedo under arken. (Se Tankebilder). »Hon lärde, sjuk som hon var, omedvetet nästan hela pjesen utantill.» Feberfantasierna fylldes af dess gestalter och tillfrisk-6i

nandet fördröjdes, emedan hjärnan icke fick rö

'för borrandet af dessa hvassa repliker.-----------

Vidare säger hon: »Med väldigare mått hade Ibsens egnaste pathos mött mig i Brand och Pcer Gynt men — — — mina innersta instinkter hade förberedt samstämmigheten med hans högstämda idealism i Kærlig-hedens Komedie.»

Vi måste fasthålla bilden af henne, då hon vid aderton år gripes af en sädan oerhörd smärta vid »demaskcringen af samhällets halfhet, vid att se hur hela folket ljuger inför tragikomedien, hur hon lider vid tanken på andras, okända människors olyckor, för att kunna fatta, hur hon på äldre dagar i tillkämpad mildhet går så långt, att hon motverkar sitt eget lifsideal genom en måhända allt för stor tolerans. Ellen Key vid 15 ár. Det synes mig klart, att det blod, som flyter i hennes ådror, som kommer hennes hjärta att klappa mera våldsamt än hos de flesta, det har hon ärft från starka, härliga människor, som

icke trampat det jämna hvardagslifvets lunk utan genomlefvat rika, stora öden.

*

Efter årtiondens tankearbete och studier har Ellen Key ryckt fram i striden för att kämpa mot »Harlekinsmiraklet» — den nuvarande äktenskapsinstitutionen, som med äganderättsanspråken »till lifstidsfångenskap förvandlat den personliga frihetens innerligaste uttryck, där lifsglädjens högsta möjlighet omdanats till ett gömsle för lifsleda»Se *Torpedo under arken.*.

Men, innan hon framträder som författarinna i detta och hithörande ämnen, äro hennes krafter tagna i anspråk inom helt andra områden.

*

Familjen flyttar till Stockholm.

ELLEN KEYS *lifslinje* går snörrät fram mot det mål, hon redan som barn omedvetet uppställde för sig. Individualistens utvecklingsväg har hon vandrat. Mödosamt har den än fordrat den härda klippans sprängning, än gått öfver den skugglösa, brännande heden. Arbete har det kostat, men fram har hon kommit!

Vid 20—30—40—50-talen afhennes lefnadsår kunna vi, egendomligt nog, se afgörande omständigheter inträda.

Samma höst Ellen ingick i sitt tjugonde år, flyttade hon med sina föräldrar till Stockholm för att där tillbringa vintrarna, där fadern hade sin verksamhet i riksdagen. Nu öppnades ett rikt fält för den kunskapssökande flickan. Hon "jorde flitiga själfstudier i Läsesalongeu och åhörde föreläsningskurser, af hvilka Professor I »irtrichsons i konstakademien på det lifligaste Intresserade henne. Hon kom i beröring med Ini Sophie Adlersparre, hvars Tidskrift for heui-niii ända sedan barndomen haft stort inflytande

H

på henne och gjort henne till en ifrig anhängare af kvinnofrigörelsen — där hennes ställning dock aldrig blef pathos för egen del, endast för andras. Själf hade hon fått den frihet till skänks, som andra måste strida för.

Fru Adlersparre, som gärna uppsökte och använde unga förmågor, uppmuntrade Ellen att skrifva för hennes tidskrift, och utom referat af föredrag, öfversättningar, bokrevyer o. dyl. började Ellen där lämna själfständiga uppsatser.

Af sig själf hade Ellen Key aldrig kommit att träda fram för offentligheten, ty hvarken ärelystnad eller förmåga af initiativ kunna räknas till hennes egenskaper. Under åtskilliga år var hon lärjunge i fröknarna Rossanders lärokurs för vuxna damer och blef senare själf där lärarinna i geografi samt höll där sitt första egentliga föredrag om sin älskade Geijer. Där gjorde hon bekantskap med Anna Whitlock och Julia Kjellberg, senare gift med socialisten von Vollmar, två vänner, som hon sedan hela sitt lif stått nära.

*

Ellen Keys kärlek till torfvan, till barndomshemmet hade redan tidigt fört henne till ett vidare omfamnande af hela det land, där hon sett dagen. Så blef fosterlandskänslan mäktig jnom henne.

Den decembernatt, då efter hårdnackade65

strider de.Fyra Ståndens tid var ute, och Sveriges nya representationssätt afgjordes, hade Ellen Key nyss fyllt 16 år. Elna Tenow berättar, hur Ellen Key den natten reste med sin mor hem från en bjudning. Underrättelsen om segern hade kommit, och under en klar stjärnhimmels tempelhvalf lofvade hon i andaktsfull stämning ur djupet af sin själ att försöka »i sin ringa mån tjäna sitt folk i det nu begynnande stora arbetet för ett värdigt bruk af dess nya rättigheter».

De första politiska intrycken fick Ellen, som vi veta, redan som barn — Krimkriget, Italiens och Polens frihetskrig.

Så kom danska kriget 1864 och där deltog såsom frivillig och anförare för den Raabska frikåren baron Hugo Raab, halfbror till Ellens far. Denne Hugo Raab var den sedermera så berömde skaparen af generalstaben, hvilkens namn vid dess 30-års jubileum hösten 1903 med stort erkännande framhållits. Ellen var i sitt femtonde är och kunde jämte öfriga släktingar med sorgsna och stolta känslor säga honom farväl, då han besökte Sundsholm på nedresan från Stockholm till Danmark.

Vid teckningen af fru Key sågo vi, att hon var radikal i politiken, och Ellen visade alltid sympati för hennes radikalism. Ellen skrifver en gång: »det finns en allmän mänsklig känsla,

Ellen Key. c66

som jag aldrig ens anat, nämligen rojalism. Republikan har jag varit, sedan jag började veta, att riken öfver hufvud styrdes, och läste om Athen och Rom. Allt hvad andra förbruka af entusiasm på kungligheten, har jag brukat på hjältarna, de stora grekerna och romarna, våra stora kungar Gustaf Vasa och Gustaf II Adolf, men aldrig Karl XII.»

Vi ha sett, hvilken betydande roll Ellens far hade inom Sveriges politiska lif under en lång följd af år, och vid hans sida kom den svärmiska, fomantiska Ellen in i realpolitiken så som väl få svenska kvinnor i vår tid. Hört fick del af sin fars planer, af hans framgångar och af hans strider. Stora reformerande synpunkter ledde Emil Keys politiska verksamhet.

Mer och mer vande sig Emil Key att arbeta med sin dotter, som snart blef hans handsekreterare och mer en än gång skref självständiga artiklar i Dagens Nyheter. Då hon alltid skref rent artiklar, dem fadern dikterade, trodde redaktören, att såväl de ena som de andra voro af Emil Key. Stilen och innehållet voro lika goda i alla. Detta visar hur Ellen Key äfven i denna prosaiska verksamhet, som ju inte låg för hennes naturell, gick till grunden i frågorna, ty annars hade hon ej kunnat yttra sig med sakkännedom och politisk blick på förhållandena så, som hon gjorde.

Dessa år bodde Ellen med sina föräldrar i67

det s. k. Bondeska palatset vid Rosenbad. I samma hus bodde Ellen Keys styffar A. Ch. Raab, och då för ej länge sedan detta gamla minnesmärke från en svunnen storhetstid inom Sveriges aristokratiska värld jämnades med marken, stod i en af hufvudstadens tidningar följande: »----------I samma hus bodde också under

riksdagarna den gamle riddarhusveteranen Adam Christian Raab, den förste generalstabschefen Hugo Raabs fader och den liberale riksdagstalaren Emil Keys styffader. Hos honom, som själf var en frisinnad man, samlades ofta den nya tidens banérförare till lifliga öfverläggningar och heta debatter om dagens frågor. De gamla högadliga murarna genljödo då ofta nog af August Blanches, August Sohlmans och Karl Fredrik Ridderstads frihetsmättade tirader-----------

medan den unga Ellen Key vid sin fars sida såg på de öfriga stridsmännen med stora förvånade ögon, i hvilka redan framtidens sánnings-sökerska kunde spåras.»

Längre fram blef Ellen en intresserad deltagare i debatterna och personlig vän till de mera framstående landtmannapartisterna. Flera gånger hade jag tillfälle att bevittna de gamla bondekämparnas oförställda glädje, då de sågo Ellen Key bland inbjudna gäster i min mans och mitt hus på 1880-talet.68

Redan omkring tjuguårsåldern hade hon hållit en »söndagsskola» för godsets ungdom om somrarna, då familjen ännu alltid var på Sundsholm, och där föreläste hon i historia, naturhistoria, poesi och andra bildande ämnen samt utlånade böcker ur ett af hennes egna barnböcker och nyköp grundadt »folkbibliotek». Långt innan folkbildningsarbetet blef modernt, hade Ellen Key sedan ungdomen i all stillhet på egen hand hållit på med det och gifvet ut af sin egen hvilo- och arbetstid. Hon gick för sig själf med tankar, som sedan, när de af henne uttalats i tryck, kallats lån från utlandet!

Hon hade en gång vid en sten i skogen, som blef hennes altare, heligt lofvat att lefva för folkets upplysning, och hon hade utan alla omständigheter själf funnit den enkla vägen för detta, den att tillsvidare verka i sin närmaste omgifning.

Ellen fick vid några och tjugu år anbud att bli föreståndarinna för en kvinnlig folkhögskola, som några af faderns riksdagskamrater från Skåne intresserade sig för. Sommaren 1874 tillbringade hon därför i Danmark för att studera de yppersta folkhögskolorna där, Anton Nielsens, Triers på Vallekilde, Nörregårds på Testrup, Schröders på Askov. Sedan Ellen nu på sitt grundliga vis studerat dessa viktiga läroanstalter, fann hon, att hon var för ung att mottaga ett så ansvarsfullt kall, så mycket mer som hon under69

sitt inre arbete med de religiösa problemen kände sig själf ej färdig.

Hennes dröm och sträfvan var från denna tid att i hembygden kunna bilda en kvinnlig folkhögskola, och under åratal läste och arbetade hon för att utbilda sig därtill.

Genom flitigt umgänge med allmogen sökte hon intränga i dess lifsåskådning, vanor och seder. Hon samlade sagor, sägner och ordspråk och passade samtidigt på att samla allmogesaker ät Arthur Hazelius, hvilkens dä nya

företag, Skansen* på det lifligaste intresserade henne.

Att Ellen kom att resa till Danmarks folkhögskolor, berodde ej endast på nämnda anbud utan äfven på det intryck Björnstjerne Björnson gifvit henne liksom åtskilliga svenskar af dessa högskolors betydelse, då han i december 1872 och nyåret 1873 i Stockholm föreläste om Grundt-wig, Wergeland, Sixtinska kapellet m. m. Ellen åhörde nu hvarje föredrag, antecknade dem sedan ur minnet liksom allt, Björnson sade vid de tillfallen, hon råkade honom, och lefde i en ny värld af själfulla ingifvelser. Hon, som förut alltid trott, att hennes mor öfverskattade henne, då hon uppmanat henne att »bruka sina gåfvor», fick nu höra, att Björnson sagt till modern, att

* Öfver Skansen höll Ellen Key i Wien 1901 ett föredrag, som refererades i Frcmden-Blatt och andra Wie-llCrtidningar under rubriken: Ein nationalcs Werk in Schwc-ttat och omtalas med mycken entusiasm,7°

Ellen skulle bli en ära för sina föräldrar, ehuru han ej visste, hvilken hennes lifsuppgift skulle bli, ty hennes ytterliga blyghet gjorde honom oviss, om hon någonsin skulle våga bruka sina »evner». Hvad han visste var, att hon framför allt borde bli hustru och göra någon lycklig, men, sade han, »kvinnor med ett så starkt inre lif bruka männen ej förstå, och den kvinna, som vid tjugu-tre år själf ännu ej varit förälskad, för henne blir kärleken en gång förfärande allvarlig». Att Björnson trodde henne om något, detta var för Ellen underbart, och hon lofvade sig själf att försöka cj svika hans tro. Han hade sagt, att han alltid skulle följa hennes väg. Och den så började vänskapen har förblifvit fast till den dag i dag.

*

Under 20—30 års åldern gjorde Ellen Key andra för hennes utveckling betydelsefulla resor. Vid världsutställningen i Wien 1873 var hon med sin far, som reste för att se förbättringsanstalter och barnhem i och för Norregård vid Kalmar, där han var exekutor efter sin svärfar grefve Posse.

Vid dessa besök grundlades Ellens hat till allt hvad inrättningar för barn heter.

I Berlin, Dresden, Wien, Venedig, Florens, Paris, London och Cassel möttes nu Ellens ögon af konstens härligheter. Hennes sinne var väl förberedt dels genom självstudier, dels genom de7i

konsthistoriska föreläsningar, hon åhört i Stockholm, liksom genom att ha hört och läst den konstälskande faderns skildringar öfver hans resor i ungdomen. Särskildt hade Ellen drömt om Sixtinska madonnan i Dresden.

Ellen Key har i finska tidskriften Nutid 1902 en uppsats öfver Några italienska madonna-typer, förut i föredragets form bekantgjord i Köpenhamn och Stockholm.

Här säger hon, nära tjugu år efter det förslå besöket i Dresdcngalleriet, om Rafaels Sixtinska madonna: I fråga om henne har ända från barndomen dels ett gammalt träsnitt, dels en varm skildring af min far beröfvat mig all objektiv omdömesförmåga. Madonnans anlete med de djupa, liksom.inåt sig vidgande ögonen och barnets ännu underbarare blick verka lika betagande, hvar gång jag ser taflan . . . Rafaels madonnor för öfrigt säga henne »tyvärr ingenting».

Genom planschverket Dresdengalleriet, var hon på förhand bekant med en hel del andra taflors namn och komposition. Fadern förvånade sig öfver, att hon redan i Dresden kände igen de stora målarskolor, af hvilka hon första gången sett verk i Berlin. I Cassel grep Rembrandt henne för lifvet. Fadern förklarade vid hemkomsten, att »hennes konstnärslidelse var så vild, att hon kunde ha behöft ett helt indelt regementes soldater att följa henne i tur och ordning, och hon hade ändå tröttat ut dem». Själf72

förvånades hon vid återseendet många år därefter öfver intryckens djup från denna första snabba resa, som ej tillät mer än ett, högst två galleribesök på hvarje ställe.

Den beredelse, Ellen själf fått för konsten genom att i barndomen se afbildningar, har gjort henne viss om betydelsen af nutidens rörelser i detta fall, men hon anser, att barnen självva böra få tillägna sig stoffet alldeles fritt, att det icke bör göras till läroämne på annat sätt, än att barnet får svar på egna frågor.

Djupaste intrycket gaf. dock Italien, till hvilket svenske skalden Nikander genom Kung Enzio och Hesperidcrna

liksom historieläsningen i barndomen lagt grunden.

På grund af en ansats till lunglidande vistades hon sommaren 1876 i Norge, där hon lärde älska såväl folk som natur under en månad i närheten af Aulestad och under fotvandringar i Jotunheimen, Sogn och Hardanger. Under den. fjärde resan 1879 var hon bjuden af ett par dåvarande. vänner att följa dem till Holland, London och Paris. Hon fick då äfven tillfälle att besöka sin barndomsvän Lisa i dennas lyckliga hem i Rouen, där hennes man hade anställning.

Förberedd var Ellen Key äfven att kunna njuta af all den sköna artitektur och skulptur, hon under de båda resorna med sina besök i de förnämsta konstgallerier fick se, ty vintern 1864 —65, som hon tillbringade i Stockholm, var hqn73

alla söndagar samt jul- och påskhelgerna hos sin moster och morbror ståthållare Sköldebrand på kungliga slottet och blef då förtrogen med dess skönhet, hvarigenom hennes kärlek till stor arkitektur grundlades. Hennes ensamma ströftåg i dåvarande Stenmuseum i en af slottets flyglar — innan Nationalmuseum var byggdt — närde hennes kärlek till skulpturen, som redan var väckt gen.om det myckna af Thorwaldsen, som hon sett i hemmet, där t. o. m. hennes mors skrifhord var prydt med basreliefer af Thorvaldsen. Vid 7 år fick hon redan göra sitt första besök i Thorwaldsens museum i Köpenhamn och hittade dä alla konstverk hon från hemmet kände. Öfriga gudar och gudinnor kände hon igen från sin icdan då genomplöjda grekiska mytologi.

Med de ord, hvarmed Ellen Key afslutar • ill ofvan nämnda självbiografiska utkast, vill |ag inleda den perioden i hennes lif, som infaller mellan trettio och fyrtio år.

»—-------Under tiden nalkades den jordbrukskris, som i vår ort träffade min far bland *\r första. Hans offentliga lif hade tagit alla •lians intressen och mycket mer än hans medel.

Jag insåg nu, att det för mig icke blef fram-tlden att förverkliga mina personliga drömmar OITl en folkhögskola i hembygden, utan att, där7 4

jag kunde förtjäna mitt uppehälle, där måste jag arbeta.»

Ellen Key har i denna skildring af den genomgripande förändringen i såväl hennes eget som hennes familjs lif uttryckt sig så diskret, att en biograf ej vågar ge starkare färg at sorgens och saknadens känslor.

1880 på nyåret inträffade skilsmässan från hemmet, och med undantag af sommar och julferier blir nu Ellen stadsbo. Landtlifvets stillhet utbytes för större delen af året mot storstadens för henne sä antipatiska vimmel. Förut hade hon endast varit där under vintertiden.

Ellen hade då ej hört ett ord om Ruskin och hans sedan så kända utfall mot städerna och industrien m. in., men i sin romantiska individualism rasade hon mot Stockholm och städer i allmänhet, fabriker, järnvägar, däruti oförstådd af sina Stockholmsvänner. Hemmastadd blef hon aldrig i Stockholm, fast hon bodde där om vintrarna öfver trettio år. Aldrig har hon sagt, att hon skulle »resa hem» då hon dit återvände. Hvarje höst var sorgen att lämna Sundsholm ny. Ellen har själf sagt mig, att hon aldrig kommit att göra annat än vara där och verka för folket, om ej pliktkänslan och nödtvånget att försörja sig själf och hjälpa de sina hade fört henne därifrån.

Hvarje ledig tid har hon farit till landet. Badorter och pensionat har hon skytt »som man7?

.skyr sjukdomar». På Sundsholm har hon, äfven sedan det gick i ett bolags händer men sköttes af hennes bror och slutligen kom i arman ägares hand, som dock ej bebodde det, varit någon tid hvarje sommar t. o. m. 1889. Sedan andra ägare nu bebo hemmet, har hon aldrig velat återse det.

Ellen Key behöfde aldrig kämpa för att komma fram till intellektuell verksamhet, en kamp annars så vanlig för unga kvinnor på den tiden, då föräldrar i de kretsar, hon tillhörde, helst ville se döttrarna bevarade från de då nya idéerna om studier, examina och andra okvinnliga mandater. Fru Key hade, som vi redan sett, i stället varit den, som manat Kilen att bruka sina gåfvor och föreslog den och den vägen för henne. Hon skulle taga någon examen och samla sig på någon uppgift o. s. v.

Den unga dottern var dock obeveklig. I ostörd ro ville hon vara på Sundsholm — och förblef det.

»Det var Sundsholms natur, mina böcker, mitt lilla rum, mina tankar och drömmar, jag aldrig ville lämna», sade Ellen en gång.

Hennes kärlek till detta barndomshem fördjupades genom fruktan att mista det, en fruktan, som redan, då hon var 16 år, lade en skugga öfver henne. Då hon senare måste vara i Stockholm om vintrarna, följde hon med spändt intresse väderleksförhållandena i hemorten, Om.76

de voro ogynnsamma, var hon förtviflad. »Att bo på landet, bruka jorden, aldrig lämna den — detta var, från jag började tänka, det afgörande i mitt känslolif» sade Ellen en gång, »och hela den nya rörelsen tillbaka till landet är en rörelse, som jag aldrig ett ögonblick varit ifrån med hela min känsla-».

En gång, då hon var 8 år gammal, var hon borta med sin mor. På natten väcktes modern af den lilla dotterns högljudda snyftningar. Hon kunde ej sofva af fruktan att Sundsholm skulle brinna, innan hon hann hem!

Bland hennes ytterst få poetiska försök är en dikt *, som ger starkt uttryck åt smärtan öfver en »Ström, som den äflande id har tagit». Strömmen skall nu tjäna nyttan och beröfva nya släktled den skönhet, som gladt henne själf. Den verklighet, som låg bakom denna dikt, var en sjösänkning, som orsakade en flerårig djup ungdomssorg med nätters gråt och dagars sargande plåga. De flesta funno en dylik sorg allt för orimlig att väcka intresse och deltagande, men jag tänker, att de, som börjat ägna omsorg åt skönhetsvården, skola se, att Ellen Key endast var oförstådd därför, att hon var före sin tid, hvilket hon också var, då hon tecknade upp tankar om »lefnadskonstens odling», tjugu år innan hon ens visste, att ett sådant begrepp fanns!

Den starka känslan af blodets band har

* Intagen i Tidskrift för Hemmet 1874.77

aldrig lämnat Ellen Key. »Inga skilda öden eller åsikter kunna slita dem» skref hon en gång till mig. Sedan hon ej längre kunde komma till Sundsholm, har hon tillbringat sina hvilotider hos sin syster Ada, bosatt i Visby under många år. Med denna syster är hon förenad i den varmaste tillgifvenhet trots deras olika lifsuppfattning. Då lärde hon känna och älska Gotland genom fotvandringar i olika delar af ön. Sedan denna kära syster flyttade till Karlstad, har Ellen tillbringat jularna hos henne där, och detta år, sedan hon sade farväl åt Stockholm hösten 1903, bor hon tills vidare hos sin bror, Mac Key, på Oby gård midt i hjärtat af Värend, där hennes brorsbarn Ivar och Ellen redan äro henne kära från många tidigare besök.

*

Jag vet, att man i sin fantasi målat en bild af Ellen Key, där hon framställts såsom en utåtvänd, ärelysten, verksamhetsifrig, människobehöfvande natur. Intet är mera oriktigt, som det torde framgå af hvad jag nu berättat om hennes lif. Utvecklingen af pliktkänslan, vidgandet af sympatien för medmänniskor, för deras behof och lidanden, äro resultat af, att hon lärt sig kämpa mot sin egen innersta människa, hvars djupaste anlag är att försjunka i sin egen värld af natur, böcker, känslor och drömmar, ett anlag hvilket hon betecknar som sin »frestelse».En af hennes närmaste vänner sade en gång, att »hvarken intellektuellt eller estetiskt skulle Ellen Key någonsin frigjort sig från romantiken och den ensidiga individualismen. Det var det etiska i hennes natur som frigjorde henne.» Och detta yttrande är djupt träffande.

*

Ungdomsåren.

NU är Ellen Key i konfirmationsåldern, som det heter. Innan hon reser till Stockholm för att få sitt dop stadfästadt, har hon redan genomgått en helt personlig utveckling i religiöst hän¾eende. Hon skrifver härom: »Jag läste bibeln som 'roligbok', älskade Jesus och kunde mina katekesläxor sämst af alla, hörde min far läsa

Martensens predikningar om söndagarna, hatade Gud, sedan jag läst om Jesu lidande, och — sedan jag sett en människa dö, söm behöfde lefva — förnekade jag honom och dyrkade endast naturen.»

Det gick dock ej så raskt, som Ellen här skref, att komma till en verklig öfvertygelse, ty vi se i Barnets Århundrade, hvilken kamp detta barn redan tidigt genomkämpade. Då hon 1 Magis till tvifvel på Gud, emedan en ung man dbg från hustru och flera barn, som stodo mc-dcllösa vid hans graf, ville hon skaffa sig ett tydligt tecken på Guds tillvaro eller icke-till-varo. Hon skref i sanden: Gud är död — i

54

tanke, att han skulle med blixten eller ett annat tecken straffa denna hädelse, om han fanns. Hon har själf vidare berättat, huru hon, sedan hon förgäfves inväntat något tecken, ändå ville ge Gud anstånd och sade åt sig själf: »Om orden i morgon stå kvar på den undangömda platsen, då är Gud säkert död, men har han utplånat den, då lefver han!» Dagen därpå voro orden borta, men hon tyckte sig finna spår af trädgårdsmästarens skyffel, och ovissheten, om denna eller Guds finger afgjort frågan, fortfor. Det är märkligt att se, med hvilket allvar och sanningskraf det tioåriga barnet här går till väga.

Denna ovissa stämning fortfor under hela barnaåldern, som häraf förclystrades.

Vintern 1864—65 tillbringar hon i Stockholm för sin konfirmation och bor då i ett kristet hem, där hon gripes »icke af kristligt tal, men äkta kristligt lif», genom det sammanhang, den storhet detta ägde. »Så blef jag kristen, och med djupt allvar sökte jag äfven lefva som kristen ehuru under oaflåtliga strider med tankens, personlighetens och skönhetens kraf.»

Doktor Rothlieb, Ellens konfirmationslärarc, var då mycket på modet, och jag hörde många af hans läsbarn med svärmeri tala om honom. Men hvarken han eller någon annan präst eller lärare har kunnat i Ellen Key vinna en lärjunge, hvilken tagit deras ord som ledning och lykta. Hon har aldrig stått i något personligt lärjunga-55

skåp eller förtroligt utbyte med någon lefvande lärare, icke förblandat läran med läraren, som andra kvinnor göra. Af de döda har hon tagit, hvad hon behöft, och varit fri i det hela.

Augustini Bekännelser ställde kristendomen i hela dess våldsamma kraf framför henne. Någon lätt kompromiss med lifvets beliagligheter fick ej äga rum, utan allvarlig, äkta kristendom måste det vara.

Vid denna tid var Ellen Key en troende ehuru kämpande kristen. Hon var nu mest böjd för drömmerier och overksamhet. I maklig ro ville hon fördjupa sig i böckerna och där likasom i naturen lära förstå sig själf och lifvet. I)en kärlekstjänst bland sjuka och fattiga, som hon af kristendomen manades till, ägde för hennes skaplynne stora svårigheter. Modern hade emellertid ordnat så, att Ellen skulle bli lärarinna för sin yngsta syster och en af hennes jämnåriga.

Vid hemkomsten från Stockholm grep sig därför den femtonåriga flickan an med detta arbete i full medvetenhet om det ansvar, som därvid var fästadt. Att Ellen under konfirmations-liden, då detta beslut fattades, med glädje betedde sig därför och i sin fantasi gjorde upp, hur hon med moderlig ömhet skulle taga den sex är yngre systern om hand, har jag en gång hört henne själf omtala.

Af den andra eleven har jag hört de bästa56

vitsord om Ellens redan då utvecklade pedagogiska förmåga. »Outplånliga intryck efterlämnade hennes undervisning i barnasinnet. Hon ingaf oss mycken respekt, men på samma gång funno vi nöje att läsa för henne.» Denna elevs religiösa utveckling har sedan gått i annan riktning än Ellen Keys, men hennes uppfattning af Ellens karaktär och upphöjda sinne är oförändrad. Hennes ord föllo så: »renare finns inte».

Denna fröken R., som nu själf sköter sin stora egendom med framstående praktisk förmåga, talade med värme om Ellens kärlek till naturen, om huru hon tillbringade sina hvilostunder i skog och mark. Ingen fick veta hvar, hon hade utvalt åt sig för andra personer okända ställen. Vid denna tid voro Atterbom och Topelius hennes älsklingsdiktare. Hennes syn på naturen var då en romantisk, naturen mänskliggörande.

Säkerligen har hon redan då lärt sig fatta värdet af »Stillhet», som hon så gripande talat om i en af sina essays.

Då Ellen var i sitt sjuttonde år, inträffade en händelse, som blef afgörande för hennes lif.

Två unga kvinnliga släktingar, 'som voro på besök vid Sundsholm, drunknade under bad-ning, och Ellen var nära att följa med i djupet. Mäktiga religiösa erfarenheter upplefver hon nu, och genom de strider, hon under många år utkämpar, mognar hon för den lifsåskådning, som5 7

sedermera sätter sin prägel på alla hennes ord och handlingar.

Den tänkande, efter klarhet sträfvande Ellen, såg sina båda kusiner inom några minuter ryckas ur lifvet in i döden, och då deras själstillstånd ej var det, som kristendomen fordrade såsom villkor för deras eviga salighet, blef nu för henne frågan om saligheten och fördömelsen en lifsfråga i ordets djupaste mening. Hon har skrifvit packor af »tänkeböcker», som under tio års tid spegla hennes långsamma utveckling, hvilken var så godt som fri från inflytande af s. k. otrosskrifter. Hon läste t. ex. V. Rydberg först sedan hon upphört tro på Kristi gudom. I all ensamhet sökte hon komma till klarhet.

Den omnämnda händelsen inträffade sommaren 1866, och först efter nära trettio år, då Ellen Key blifvit anfallen för sin radikalism och otro, ansåg hon sig icke allenast berättigad utan också skyldig sig själf att öppet bekänna sin brytning med kristendomen och skälen därför.

I Ellen Keys föräldrahem rådde den afvoghet mot alla adelsfördomar och bördsanspråk, som var så vanlig hos alla frisinnade i Sverige före representationsförändringen, hvilken ju förnämligast innebar borttagandet af adelns medfödda rätt att göra sin röst gällande vid riksdagarna. Sålunda kunde ej de stolta anorna ingå i barnens föreställningar, aldrig hörde de58

något tal, som kunde nära bördshögfärd. Ellen skref en gång: »Hvarken af far eller mor erhöll jag en fördom i arf, och aldrig har jag af dem hört annat än aktning för människovärdet, friheten, framsteget, arbetet.» Men Ellen hade som barn sådan kärlek till all historia, äfven i så mager form som Adelskalendern och Svenska Ättartaflor, att hon med förtjusning läste dem och »drömde om dessa människors öden». När hon sedan som ung flicka samtidigt med att utvecklingsläran började bereda sinnena för ärftlighetens betydelse, fick höra om sina ättefäder och ättemödrar, var det »de romantiska historierna, som gjorde henne stolt».

Hvilken glans låg t. ex. ej öfver Harald Hårfagers saga, han, som förenade Norges många småriken till ett enda, drifven af sin kärlek till kungadottern Gyda, som uppställt detta som villkor för att blifva hans gemål! Karl den store och Fredrik den andre voro ju äfven »stora dyrkare af kärleken». Att Karl VIII Knutsson var kung i Sverige betydde intet för henne mot, att han med djup kärlek älskade sin hustru, så att krönikan talar i rörande ord om deras lycka och om hans sorg vid makans död. Och Leo-nore Kristine, dotter till Kristian IV i Danmark och hans gemål till vänster Kirsten Munck och gift med danska riksrådet Korfitz Ulfeld för-smäktade i fyrtioårig fångenskap till följd af sin trohet mot den älska*de maken. Vidare hade59

hon orsak till romantiska betraktelser vid tanken på Sten Sture d. y. och hans gemål Kristina Gyllenstjerna, som i den döde makens namn så hjältemodigt försvarade Stockholms slott mot danskarna. Och huru rörande är ej berättelsen oni de båda kusinerna Malin Sture och Erik Stenbock, som efter åratals trogen kärlek rymde för att mot lag och sed äga hvarandra. Gustaf II Adolfs älskade Ebba Brahe är också en poetisk gestalt bland de många, som Ellen Key har i sin härledning, och som mången gång sysselsatte hennes fantasi.

Och inom ganska nära släktled har Ellen hört om sagolika, underbara personligheter. Hennes farfars, mor knöt som änka en romantisk förbindelse med — som .det säges — en f. d. italiensk sjöröfvare, Lautier, med hvilken hon gifte sig. Hennes morfars mor var den på sin tid mycket omtalade nattgrefvinnan, som sof om dagarna och reste ut med svart spann och facklor om nätterna — en myndig och mäktig fru!

Ellens morfars fosterbror och frände, en grefve Posse, var gift med Napoleon I:s systerdotter, prinsessan af Cannino, — också ett kärleks-giftermål af romantisk art.

Öfver Stäflö (sid. 18) hvilade den tragiska kärlekens skimmer. Där hade en tysk prinsessa* bott flera år, då hon

på grund af en otillåten

* Dorothea von Zettsvits.6o

kärlek blef flyktig från det lilla tyska hof, där hon på 1700-talet upplefvat sin ungdom.

Alla dessa erotiska förhållanden ha spelat in i Ellen Keys känslo- och tankevärld, som sedan barndomen varit bestämd af begreppet om kärlekens storhet och betydelse. Så har hon fått »kärlek till kärleken» som hon på sitt roliga vis skref en gång till mig.

Ellen Keys närmaste anhöriga, morföräldrar, farföräldrar och hennes egna föräldrar, hade alla erfarit kärlek och lycka i äktenskap. Så se vi henne född, uppfostrad och närd i medvetandet om den stora kärleken som lifvets högsta värde.

Då hon var aderton år fick hon af sin mor tre böcker af Ibsen: Kœrlighedens Komedie, Brand och Peer Gynt.

Valet af denna gåfva är särdeles betecknande för såväl gifvarcn som mottagaren. Ibsen var 1868 visserligen känd som en stor diktare, men i Sverige ännu knappast läst. Men Sophie Key har ej låtit ett stort landthushåll med sina mångahanda bestyr förkväfva sin ovanliga intelligens. Hon har följt med litteraturens företeelser. Med skarp blick för dotterns utveckling ger hon henne nu Kærlighedens Komedie. Hvilken verkan Ibsens drama har på henne har hon själf skildrat i 7'orpedo under arken. (Se Tankebilder). »Hon lärde, sjuk som hon var, omedvetet nästan hela pjesen utantill.» Feberfantasierna fylldes af dess gestalter och tillfrisk-6i

nandet fördröjdes, emedan hjärnan icke fick rö

'för borrandet af dessa hvassa repliker.-----------

Vidare säger hon: »Med väldigare mått hade Ibsens egnaste pathos mött mig i Brand och Pcer Gynt men — — — mina innersta instinkter hade förberedt samstämmigheten med hans högstämda idealism i Kærlig-hedens Komedie.»

Vi måste fasthålla bilden af henne, då hon vid aderton år gripes af en sädan oerhörd smärta vid »demaskcringen af samhällets halfhet, vid att se hur hela folket ljuger inför tragikomedien, hur hon lider vid tanken på andras, okända människors olyckor, för att kunna fatta, hur hon på äldre dagar i tillkämpad mildhet går så långt, att hon motverkar sitt eget lifsideal genom en måhända allt för stor tolerans. Ellen Key vid 15 år. Det synes mig klart, att det blod, som flyter i hennes ådror, som kommer hennes hjärta att klappa mera våldsamt än hos de flesta, det har hon ärft från starka, härliga människor, som

icke trampat det jämna hvardagslifvets lunk utan genomlefvat rika, stora öden.

*

Efter årtiondens tankearbete och studier har Ellen Key ryckt fram i striden för att kämpa mot »Harlekinsmiraklet» — den nuvarande äktenskapsinstitutionen, som med äganderättsanspråken »till lifstidsfångenskap förvandlat den personliga frihetens innerligaste uttryck, där lifsglädjens högsta möjlighet omdanats till ett gömsle för lifsleda»Se *Torpedo under arken.*.

Men, innan hon framträder som författarinna i detta och hithörande ämnen, äro hennes krafter tagna i anspråk inom helt andra områden.

*

Familjen flyttar till Stockholm.

ELLEN KEYS *lifslinje* går snörrät fram mot det mål, hon redan som barn omedvetet uppställde för sig. Individualistens utvecklingsväg har hon vandrat. Mödosamt har den än fordrat den härda klippans sprängning, än gått öfver den skugglösa, brännande heden. Arbete har det kostat, men fram har hon kommit!

Vid 20—30—40—50-talen afhennes lefnadsår kunna vi, egendomligt nog, se afgörande omständigheter inträda.

Samma höst Ellen ingick i sitt tjugonde år, flyttade hon med sina föräldrar till Stockholm för att där tillbringa vintrarna, där fadern hade sin verksamhet i riksdagen. Nu öppnades ett rikt fält för den kunskapssökande flickan. Hon "jorde flitiga självstudier i Läsesalongeu och åhörde föreläsningskurser, af hvilka Professor I »irtrichsons i konstakademien på det lifligaste Intresserade henne. Hon kom i beröring med Ini Sophie Adlersparre, hvars Tidskrift for heui-niii ända sedan barndomen haft stort inflytande

H

på henne och gjort henne till en ifrig anhängare af kvinnofrigörelsen — där hennes ställning dock aldrig blef pathos för egen del, endast för andras. Själf hade hon fått den frihet till skänks, som andra måste strida för.

Fru Adlersparre, som gärna uppsökte och använde unga förmågor, uppmuntrade Ellen att skrifva för hennes tidskrift, och utom referat af föredrag, öfversättningar, bokrevyer o. dyl. började Ellen där lämna självständiga uppsatser.

Af sig själf hade Ellen Key aldrig kommit att träda fram för offentligheten, ty hvarken ärelystnad eller förmåga af initiativ kunna räknas till hennes egenskaper. Under åtskilliga år var hon lärjunge i fröknarna Rossanders lärokurs för vuxna damer och blef senare själf där lärarinna i geografi samt höll där sitt första egentliga föredrag om sin älskade Geijer. Där gjorde hon bekantskap med Anna Whitlock och Julia Kjellberg, senare gift med socialisten von Vollmar, två vänner, som hon sedan hela sitt lif stått nära.

*

Ellen Keys kärlek till torfvan, till barndomshemmet hade redan tidigt fört henne till ett vidare omfamnande af hela det land, där hon sett dagen. Så blef fosterlandskänslan mäktig jnom henne.

Den decembernatt, då efter hårdnackade65

strider de.Fyra Ståndens tid var ute, och Sveriges nya representationssätt afgjordes, hade Ellen Key nyss fyllt 16 år. Elna Tenow berättar, hur Ellen Key den natten reste med sin mor hem från en bjudning. Underrättelsen om segern hade kommit, och under en klar stjärnhimmels tempelhvalf lofvade hon i andaktsfull stämning ur djupet af sin själ att försöka »i sin ringa mån tjäna sitt folk i det nu begynnande stora arbetet för ett värdigt bruk af dess nya rättigheter».

De första politiska intrycken fick Ellen, som vi veta, redan som barn — Krimkriget, Italiens och Polens frihetskrig.

Så kom danska kriget 1864 och där deltog såsom frivillig och anförare för den Raabska frikåren baron Hugo Raab, halfbror till Ellens far. Denne Hugo Raab var den sedermera så berömde skaparen af generalstaben, hvilkens namn vid dess 30-års jubileum hösten 1903 med stort erkännande framhållits. Ellen var i sitt femtonde är och kunde jämte öfriga släktingar med sorgsna och stolta känslor säga honom farväl, då han besökte Sundsholm på nedresan från Stockholm till Danmark.

Vid teckningen af fru Key sågo vi, att hon var radikal i politiken, och Ellen visade alltid sympati för hennes radikalism. Ellen skrifver en gång: »det finns en allmän mänsklig känsla,

Ellen Key. c66

som jag aldrig ens anat, nämligen rojalism. Republikan har jag varit, sedan jag började veta, att riken öfver hufvud styrdes, och läste om Athen och Rom. Allt hvad andra förbruka af entusiasm på kungligheten, har jag brukat på hjältarna, de stora grekerna och romarna, våra stora kungar Gustaf Vasa och Gustaf II Adolf, men aldrig Karl XII.»

Vi ha sett, hvilken betydande roll Ellens far hade inom Sveriges politiska lif under en lång följd af år, och vid hans sida kom den svärmiska, fomantiska Ellen in i realpolitiken så som väl få svenska kvinnor i vår tid. Hört fick del af sin fars planer, af hans framgångar och af hans strider. Stora reformerande synpunkter ledde Emil

Keys politiska verksamhet.

Mer och mer vande sig Emil Key att arbeta med sin dotter, som snart blef hans handsekreterare och mer en än gång skref själfständiga artiklar i Dagens Nyheter. Då hon alltid skref rent artiklar, dem fadern dikterade, trodde redaktören, att såväl de ena som de andra voro af Emil Key. Stilen och innehållet voro lika goda i alla. Detta visar hur Ellen Key äfven i denna prosaiska verksamhet, som ju inte låg för hennes naturell, gick till grunden i frågorna, ty annars hade hon ej kunnat yttra sig med sakkännedom och politisk blick på förhållandena så, som hon gjorde.

Dessa år bodde Ellen med sina föräldrar i67

det s. k. Bondeska palatset vid Rosenbad. I samma hus bodde Ellen Keys styffar A. Ch. Raab, och då för ej länge sedan detta gamla minnesmärke från en svunnen storhetstid inom Sveriges aristokratiska värld jämnades med marken, stod i en af hufvudstadens tidningar följande: »----------I samma hus bodde också under

riksdagarna den gamle riddarhusveteranen Adam Christian Raab, den förste generalstabschefen Hugo Raabs fader och den liberale riksdagstalaren Emil Keys styffader. Hos honom, som själf var en frisinnad man, samlades ofta den nya tidens banérförare till lifliga öfverläggningar och heta debatter om dagens frågor. De gamla högadliga murarna genljödo då ofta nog af August Blanches, August Sohlmans och Karl Fredrik Ridderstads frihetsmättade tirader-----------

medan den unga Ellen Key vid sin fars sida såg på de öfriga stridsmännen med stora förvånade ögon, i hvilka redan framtidens sánnings-sökerska kunde spåras.»

Längre fram blef Ellen en intresserad deltagare i debatterna och personlig vän till de mera framstående landtmannapartisterna. Flera gånger hade jag tillfälle att bevittna de gamla bondekämparnas oförställda glädje, då de sågo Ellen Key bland inbjudna gäster i min mans och mitt hus på 1880-talet.68

Redan omkring tjuguårsåldern hade hon hållit en »söndagsskola» för godsets ungdom om somrarna, då familjen ännu alltid var på Sundsholm, och där föreläste hon i historia, naturhistoria, poesi och andra bildande ämnen samt utlånade böcker ur ett af hennes egna barnböcker och nyköp grundadt »folkbibliotek». Långt innan folkbildningsarbetet blef modernt, hade Ellen Key sedan ungdomen i all stillhet på egen hand hållit på med det och gifvet ut af sin egen hvilo- och arbetstid. Hon gick för sig själf med tankar, som sedan, när de af henne uttalats i tryck, kallats lån från utlandet!

Hon hade en gång vid en sten i skogen, som blef hennes altare, heligt lofvat att lefva för folkets upplysning, och hon hade utan alla omständigheter själf funnit den enkla vägen för detta, den att tillsvidare verka i sin närmaste omgifning.

Ellen fick vid några och tjugu år anbud att bli föreståndarinna för en kvinnlig folkhögskola, som några af faderns riksdagskamrater från Skåne intresserade sig för. Sommaren 1874 tillbringade hon därför i Danmark för att studera de yppersta folkhögskolorna där, Anton Nielsens, Triers på Vallekilde, Nörregårds på Testrup, Schröders på Askov. Sedan Ellen nu på sitt grundliga vis studerat dessa viktiga läroanstalter, fann hon, att hon var för ung att mottaga ett så ansvarsfullt kall, så mycket mer som hon under69

sitt inre arbete med de religiösa problemen kände sig själf ej färdig.

Hennes dröm och sträfvan var från denna tid att i hembygden kunna bilda en kvinnlig folkhögskola, och under åratal läste och arbetade hon för att utbilda sig därtill.

Genom flitigt umgänge med allmogen sökte hon intränga i dess lifsåskådning, vanor och seder. Hon samlade sagor, sägner och ordspråk och passade samtidigt på att samla allmogesaker ät Arthur Hazelius, hvilkens dä nya företag, Skansen* på det lifligaste intresserade henne.

Att Ellen kom att resa till Danmarks folkhögskolor, berodde ej endast på nämnda anbud utan äfven på det intryck Björnstjerne Björnson gifvit henne liksom åtskilliga svenskar af dessa högskolors betydelse, då han i december

1872 och nyåret 1873 i Stockholm föreläste om Grundt-wig, Wergeland, Sixtinska kapellet m. m. Ellen åhörde nu hvarje föredrag, antecknade dem sedan ur minnet liksom allt, Björnson sade vid de tillfallen, hon råkade honom, och lefde i en ny värld af själfulla ingifvelser. Hon, som förut alltid trott, att hennes mor öfverskattade henne, då hon uppmanat henne att »bruka sina gåfvor», fick nu höra, att Björnson sagt till modern, att

* Öfver Skansen höll Ellen Key i Wien 1901 ett föredrag, som refererades i Frcmden-Blatt och andra Wie-llCrtidningar under rubriken: Ein nationalcs Werk in Schwc-ttat och omtalas med mycken entusiasm,7°

Ellen skulle bli en ära för sina föräldrar, ehuru han ej visste, hvilken hennes lifsuppgift skulle bli, ty hennes ytterliga blyghet gjorde honom oviss, om hon någonsin skulle våga bruka sina »evner». Hvad han visste var, att hon framför allt borde bli hustru och göra någon lycklig, men, sade han, »kvinnor med ett så starkt inre lif bruka männen ej förstå, och den kvinna, som vid tjugu-tre år själf ännu ej varit förälskad, för henne blir kärleken en gång förfärande allvarlig». Att Björnson trodde henne om något, detta var för Ellen underbart, och hon lofvade sig själf att försöka cj svika hans tro. Han hade sagt, att han alltid skulle följa hennes väg. Och den så började vänskapen har förblifvit fast till den dag i dag.

*

Under 20—30 års åldern gjorde Ellen Key andra för hennes utveckling betydelsefulla resor. Vid världsutställningen i Wien 1873 var hon med sin far, som reste för att se förbättringsanstalter och barnhem i och för Norregård vid Kalmar, där han var exekutor efter sin svärfar grefve Posse.

Vid dessa besök grundlades Ellens hat till allt hvad inrättningar för barn heter.

I Berlin, Dresden, Wien, Venedig, Florens, Paris, London och Cassel möttes nu Ellens ögon af konstens härligheter. Hennes sinne var väl förberedt dels genom själfstudier, dels genom de7i

konsthistoriska föreläsningar, hon åhört i Stockholm, liksom genom att ha hört och läst den konstälskande faderns skildringar öfver hans resor i ungdomen. Särskildt hade Ellen drömt om Sixtinska madonnan i Dresden.

Ellen Key har i finska tidskriften Nutid 1902 en uppsats öfver Några italienska madonna-typer, förut i föredragets form bekantgjord i Köpenhamn och Stockholm.

Här säger hon, nära tjugu år efter det förslå besöket i Dresdcngalleriet, om Rafaels Sixtinska madonna: I fråga om henne har ända från barndomen dels ett gammalt träsnitt, dels en varm skildring af min far beröfvat mig all objektiv omdömesförmåga. Madonnans anlete med de djupa, liksom.inåt sig vidgande ögonen och barnets ännu underbarare blick verka lika betagande, hvar gång jag ser taflan . . . Rafaels madonnor för öfrigt säga henne »tyvärr ingenting».

Genom planschverket Dresdengalleriet, var hon på förhand bekant med en hel del andra taflors namn och komposition. Fadern förvånade sig öfver, att hon redan i Dresden kände igen de stora målarskolor, af hvilka hon första gången sett verk i Berlin. I Cassel grep Rembrandt henne för lifvet. Fadern förklarade vid hemkomsten, att »hennes konstnärslidelse var så vild, att hon kunde ha behöft ett helt indelt regementes soldater att följa henne i tur och ordning, och hon hade ändå tröttat ut dem». Själf72

förvånades hon vid återseendet många år därefter öfver intryckens djup från denna första snabba resa, som ej tillät mer än ett, högst två galleribesök på hvarje ställe.

Den beredelse, Ellen själf fått för konsten genom att i barndomen se afbildningar, har gjort henne viss om betydelsen af nutidens rörelser i detta fall, men hon anser, att barnen själfva böra få tillägna sig stoffet alldeles fritt, att det icke bör göras till läroämne på annat sätt, än att barnet får svar på egna frågor.

Djupaste intrycket gaf. dock Italien, till hvilket svenske skalden Nikander genom Kung Enzio och Hesperidcrna liksom historieläsningen i barndomen lagt grunden.

På grund af en ansats till lunglidande vistades hon sommaren 1876 i Norge, där hon lärde älska såväl folk som natur under en månad i närheten af Aulestad och under fotvandringar i Jotunheimen, Sogn och Hardanger. Under

den. fjärde resan 1879 var hon bjuden af ett par dåvarande. vänner att följa dem till Holland, London och Paris. Hon fick då äfven tillfälle att besöka sin barndomsvän Lisa i dennas lyckliga hem i Rouen, där hennes man hade anställning.

Förberedd var Ellen Key äfven att kunna njuta af all den sköna artitektur och skulptur, hon under de båda resorna med sina besök i de förnämsta konstgallerier fick se, ty vintern 1864 —65, som hon tillbringade i Stockholm, var hqn73

alla söndagar samt jul- och påskhelgerna hos sin moster och morbror ståthållare Sköldebrand på kungliga slottet och blef då förtrogen med dess skönhet, hvarigenom hennes kärlek till stor arkitektur grundlades. Hennes ensamma ströftåg i dåvarande Stenmuseum i en af slottets flyglar — innan Nationalmuseum var byggdt — närde hennes kärlek till skulpturen, som redan var väckt gen.om det myckna af Thorwaldsen, som hon sett i hemmet, där t. o. m. hennes mors skrifhord var prydt med basreliefer af Thorvaldsen. Vid 7 år fick hon redan göra sitt första besök i Thorwaldsens museum i Köpenhamn och hittade dä alla konstverk hon från hemmet kände. Öfriga gudar och gudinnor kände hon igen från sin icdan då genomplöjda grekiska mytologi.

Med de ord, hvarmed Ellen Key afslutar • ill ofvan nämnda självbiografiska utkast, vill |ag inleda den perioden i hennes lif, som infaller mellan trettio och fyrtio år.

»—-------Under tiden nalkades den jordbrukskris, som i vår ort träffade min far bland *\r första. Hans offentliga lif hade tagit alla •lians intressen och mycket mer än hans medel.

Jag insåg nu, att det för mig icke blef fram-tlden att förverkliga mina personliga drömmar OITl en folkhögskola i hembygden, utan att, där7 4

jag kunde förtjäna mitt uppehälle, där måste jag arbeta.»

Ellen Key har i denna skildring af den genomgripande förändringen i såväl hennes eget som hennes familjs lif uttryckt sig så diskret, att en biograf ej vågar ge starkare färg at sorgens och saknadens känslor.

1880 på nyåret inträffade skilsmässan från hemmet, och med undantag af sommar och julferier blir nu Ellen stadsbo. Landtlifvets stillhet utbytes för större delen af året mot storstadens för henne sä antipatiska vimmel. Förut hade hon endast varit där under vintertiden.

Ellen hade då ej hört ett ord om Ruskin och hans sedan så kända utfall mot städerna och industrien m. in., men i sin romantiska individualism rasade hon mot Stockholm och städer i allmänhet, fabriker, järnvägar, däruti oförstådd af sina Stockholmsvänner. Hemmastadd blef hon aldrig i Stockholm, fast hon bodde där om vintrarna öfver trettio år. Aldrig har hon sagt, att hon skulle »resa hem» då hon dit återvände. Hvarje höst var sorgen att lämna Sundsholm ny. Ellen har själf sagt mig, att hon aldrig kommit att göra annat än vara där och verka för folket, om ej pliktkänslan och nödtvånget att försörja sig själf och hjälpa de sina hade fört henne därifrån.

Hvarje ledig tid har hon farit till landet. Badorter och pensionat har hon skytt »som man7?

.skyr sjukdomar». På Sundsholm har hon, äfven sedan det gick i ett bolags händer men sköttes af hennes bror och slutligen kom i arman ägares hand, som dock ej bebodde det, varit någon tid hvarje sommar t. o. m. 1889. Sedan andra ägare nu bebo hemmet, har hon aldrig velat återse det.

Ellen Key behöfde aldrig kämpa för att komma fram till intellektuell verksamhet, en kamp annars så vanlig för unga kvinnor på den tiden, då föräldrar i de kretsar, hon tillhörde, helst ville se döttrarna bevarade från de då nya idéerna om studier, examina och andra okvinnliga mandater. Fru Key hade, som vi redan sett, i stället varit den, som manat Kilen att bruka sina gåfvor och föreslog den och den vägen för henne. Hon skulle taga någon examen och samla sig på någon uppgift o. s. v.

Den unga dottern var dock obeveklig. I ostörd ro ville hon vara på Sundsholm — och förblef det.

»Det var Sundsholms natur, mina böcker, mitt lilla rum, mina tankar och drömmar, jag aldrig ville lämna», sade Ellen en gång.

Hennes kärlek till detta barndomshem fördjupades genom fruktan att mista det, en fruktan, som redan, då hon var 16 år, lade en skugga öfver henne. Då hon senare måste vara i Stockholm om vintrarna, följde hon med spändt intresse väderleksförhållandena i hemorten, Om.76

de voro ogynnsamma, var hon förtviflad. »Att bo på landet, bruka jorden, aldrig lämna den — detta var, från jag började tänka, det afgörande i mitt känslolif» sade Ellen en gång, »och hela den nya rörelsen tillbaka till landet är en rörelse, som jag aldrig ett ögonblick varit ifrån med hela min känsla-».

En gång, då hon var 8 år gammal, var hon borta med sin mor. På natten väcktes modern af den lilla dotterns högljudda snyftningar. Hon kunde ej sofva af fruktan att Sundsholm skulle brinna, innan hon hann hem!

Bland hennes ytterst få poetiska försök är en dikt *, som ger starkt uttryck åt smärtan öfver en »Ström, som den äflande id har tagit». Strömmen skall nu tjäna nyttan och beröfva nya släktled den skönhet, som gladt henne själf. Den verklighet, som låg bakom denna dikt, var en sjösänkning, som orsakade en flerårig djup ungdomssorg med nätters gråt och dagars sargande plåga. De flesta funno en dylik sorg allt för orimlig att väcka intresse och deltagande, men jag tänker, att de, som börjat ägna omsorg åt skönhetsvården, skola se, att Ellen Key endast var oförstådd därför, att hon var före sin tid, hvilket hon också var, då hon tecknade upp tankar om »lefnadskonstens odling», tjugu år innan hon ens visste, att ett sådant begrepp fanns!

Den starka känslan af blodets band har

* Intagen i Tidskrift för Hemmet 1874.77

aldrig lämnat Ellen Key. »Inga skilda öden eller åsikter kunna slita dem» skref hon en gång till mig. Sedan hon ej längre kunde komma till Sundsholm, har hon tillbringat sina hvilotider hos sin syster Ada, bosatt i Visby under många år. Med denna syster är hon förenad i den varmaste tillgifvenhet trots deras olika lifsuppfattning. Då lärde hon känna och älska Gotland genom fotvandringar i olika delar af ön. Sedan denna kära syster flyttade till Karlstad, har Ellen tillbringat jularna hos henne där, och detta år, sedan hon sade farväl åt Stockholm hösten 1903, bor hon tills vidare hos sin bror, Mac Key, på Oby gård midt i hjärtat af Värend, där hennes brorsbarn Ivar och Ellen redan äro henne kära från många tidigare besök.

*

Jag vet, att man i sin fantasi målat en bild af Ellen Key, där hon framställts såsom en utåtvänd, ärelysten, verksamhetsifrig, människobehöfvande natur. Intet är mera oriktigt, som det torde framgå af hvad jag nu berättat om hennes lif. Utvecklingen af pliktkänslan, vidgandet af sympatien för medmänniskor, för deras behof och lidanden, äro resultat af, att hon lärt sig kämpa mot sin egen innersta människa, hvars djupaste anlag är att försjunka i sin egen värld af natur, böcker, känslor och drömmar, ett anlag hvilket hon betecknar som sin »frestelse».En af hennes närmaste vänner sade en gång, att »hvarken intellektuellt eller estetiskt skulle Ellen Key någonsin frigjort sig från romantiken och den ensidiga individualismen. Det var det etiska i hennes natur som frigjorde henne.» Och detta yttrande är djupt träffande.

*

ARBETSLTFVET

Arbetslifvet.

ELLEN KEY hade just fyllt trettio är, då det nya lif börjar, där hon utan hemmets stöd slår sig fram endast med de möjligheter, hon själf skapar.

Upplysningsarbete blir nu hennes förnämsta verksamhet. I årtionden ägnar hon sig åt skolarbetet ända från det lägsta stadiet och detta utan känsla af kraftmissbruk. Ty hennes arbetsområde passar henne så väl, barnen se i henne sin käraste och allra roligaste lärarinna. Hennes moderlighet visar henne vägen till deras hjärtan, alla älska

de henne.

Anna Whitlocks nu så kända samskola, då en af Stockholms främsta flickskolor, hade börjat ett par år förut, och 1880 på hösten blef Ellen Key lärarinna där. Hon bodde äfven tillsamman med Anna Whitlock intill 1884, då hon bildade eget hem.

Hennes forna elever, nu mogna kvinnor, tala med tacksam förtjusning om hennes lektioner, hvilka ofta »höjde sig till 'verkliga andakts-

stunder», säger en. »Hon gaf oss rena tankar, höga ideal», vittnar en annan. Och för en tid sedan var i tidningspressen synligt »Eä Skolminnen af en af hennes förra elever med märket Mial, sedan flera år lycklig maka och mor.

Denna unga fru, som utgått från ett frisinnadt, bildadt hem i Stockholm och genom sitt gifte tillhör en familj, där flera medlemmar innehafva höga poster i samhället, har på ett särdeles vackert sätt tolkat sitt minne af en af Ellens lektioner, som af en särskild anledning blef en lektion i sedlig renhet. »Timmen skulle ägnas åt en fransk skiild, men Ellen Key hade på väg till skolan sett två af sina elever i femte klassen inbegripna i en liflig kurtis med ett par gymnasister och begagnade sig af tillfället att tala i ett ämne, som ej ingick i det vanliga skolprogrammet. Hon talade om de ungas plikt att hålla sig själfva i helgd, att bevara sina sinnen rena från det fördärf, som det af en andefattig och ytlig jargon präglade umgänget mellan unga människor af olika kön medförde. Med ord, flammande af värme och innerlighet, talade hon om den blifvande kvinnans plikt att samla och koncentrera sig själf för den höga uppgift, som väntade henne — — — allt detta, som våra mammor med bäfvande hjärtan velat säga oss, om de kunnat, och som våra andra lärarinnor ej brydde sig om, därför att deras uppgift endast var att på kortast möjliga tid proppa83

vara hjärnor fulla med största möjliga kvantitet bokligt vetande, det gaf oss Ellen Key med hela sitt goda hjärtas frikostighet och hela sin tungas glänsande vältalighet.

Till oss flicksnärtor i den odrägligaste af alla åldrar, sötsakernas, bleksotens och de osmälta kunskapernas gyllene ålder, talade hon så, att vi sänkte våra hufvuden i eftertanke och blygsel. Och på samma gång erforo vi en viss känsla af stolthet därför, att någon behandlade oss som människor — eller som om vi skulle bli människor.»

En annan elev, märket Maudlin, skrifver: »Mon var så mån om att dana våra sinnen i den rätta fåran, att då vi, som en gång hände, då hon läste något för oss ur Geijers prosaskrifter, icke voro med, blef hon utom sig. Hon ville ha oss sansade och förståndiga, få bort det ytliga hos oss, lära oss att koncentrera våra

tankar på ett föremål i taget-----------» Måhända

hade det varit nyttigt att slå an skoltonen, som medfört strängare disciplin, men Ellen Key kunde då lika litet som nu fatta nödvändigheten af skolplugget, så varmt intresserad som hon själf alltid var, och följden blef, att tanklösa och barnsliga elever af okynne förkastade bjudna dyrbara pärlor. Gärna ville hon också se de ungas friska gemiith spela fritt, ty hon var och är barn med barnen. Och frågan är, om pärlorna blifvit dessas egna värdefulla klenoder, om de84

blifvit påtvuiigna och ej mottagits af tacksamma sinnen. Det är den stora frågan, som Ellen Key dryftat i Barnets Århundrade, och hvarmed hon väckt sådant uppseende i alla länder.

Under lekstunder var hon bland de små eleverna »alldeles hjälplös, omgifven af en klunga barn, som skreko: Tant Ellen, tant Ellen, och som hon måste slå ifrån sig med båda händerna.» Dessa ord har jag hämtat ur en uppsats i Idun 1891 af Hellen Lindgren med öfverskrift: Ellen Key. »Denna lilla historia bevisar bäst något af den inre människan hos detta civiliserade naturbarn» tillägger författaren. Själf vill jag tillägga att »tant»-titeln var henne af skolscden patvungen. Utanför den är hon för alla barn endast Ellen Key.

Snart nog går hon utanför skolans trånga krets och ger kurser i historia och litteratur för unga damer, först för en

liten grupp, men som mot slutet af 1890-talet ökades till ett hundratal ur skilda samhällsklasser, damer äfven ur den högsta societeten, gifta såväl som ogifta, många lärarinnor o. s. v. Där föreläste hon om Franska moralisterna och Salongerna, Ryska litteraturförhållanden, Renässansen i Italien, Amerikanska frihetskriget m. m.

Om dessa privata kurser skrifver märket A. F. till Öresundsposten: »Genom dessa föreläsningsserier har Ellen Key i en följd af år gjort en af sina stora insatser i vårt kultur-

f85

lif. — — — Af de mångtusende gånger hon tagit en bok i handen, har hon väl knappt en enda gång gjort det på måfå, ty mer än hos de allra flesta går studiet hos denna bärarinna af idéer hand i hand med hennes utveckling som personlighet. För den, hvilken något så när följt denna utveckling, visar sig hvarje hennes produkt i tal och skrift som en fast, logiskt sammanhängande länk i hennes ständigt vidgade själslif. I stort som smått försmår hon att syssla med, hvad som ej sammanhänger med hennes grundväsen.

Det gifves en subjektivitet, som binder tanken och stänger blicken. Det är de små subjektens oförmåga och olust att blicka ut öfver sig själfva. Det gifves en annan subjektivitet, som frigör anden och ger blicken siarförmåga, det är en del stora personligheters egenskap — — — Detta slags subjektivitet är egendomlig för de talare och skriftställare, hvilka äga den största makten öfver människor, en makt som ej endast framkallas vare sig af språkets färdighet, tankens fulla frihet och känslans lyriska stämning, äfven om de som hos Ellen Key ägas i harmonisk förening. Det är en dylik hennes ord genomglödgande subjektivitet som griper.»

Elna Tenow säger i sin ofvannämnda biografi om dessa kurser: »Ellen Key framställer historiens vittnesbörd i ett ljus, som förvandlar skolans ofta fruktade torra årtal och namn till86

en lifsvann och fruktbärande verklighet, hvilken griper djupt i vår tillvaro».

•\-

Sedan hösten 1883 har Ellen Key delvis fått förverkliga sin ungdomsdröm att bidraga till de arbetande klassernas upplysning.

Min man, doktor Anton Nyström, öppnade 1880 det s. k. Arbetareinstitutet i Stockholm, till hvilket idén utgått från honom och till hvilket han samlat medel. Föreläsningar hållas där dagligen i vetenskapliga och historiska ämnen. Då detta institut fortgått ett par år, öfvervann Ellen Key sin försagdhet och vågade söka plats där som föreläserska i svensk kulturhistoria. Hon valde vägen till föreståndaren, d:r Nyström, genom den, som skrifver detta, och då hennes ansökan bifölls, var det med bäfvande hjärta, hon mottog sitt uppdrag. Som Ellen Key alltid undviker att tala om sig själf — ett utmärkande drag hos henne — visste min man och jag intet om hennes ungdomsdröm i detta afseende.

Från fru Key, Ellens mor, mottog jag då ett bref med tack till min man och mig, att vi beredde Ellen tillfälle att fylla denna »heliga plikt», ett godt vittnesbörd om fru Sophie Keys uppfattning af den sociala frågan.

I stor anspråkslöshet önskade Ellen Key af mig ett löfte att åhöra hennes föreläsningar87

första vintern och göra de anmärkningar, jag-kunde anse befogade. Och långt bort vid en trång gata på Kungsholmen, där Arbetareinstitutet då hade en filial, började hon att läsa för cirka 15 åhörare. Men småningom blef stora salen i Arbetareinstitutet, som rymmer 480 åhörare, och där Ellen snart kom att föreläsa, väl besatt, och de sista åren var den ibland för liten att rymma alla, som sökte plats3. Hennes enda fel i den tjuguåriga tjänstgöring, hon troget utan afbrott fullgjort, har varit, att språket ej varit nog enkelt för Arbetareinstitutets åhörare. Hon har svårt att sänka sig till de egentliga kroppsarbetarnes nivå, men, som märket Mial riktigt säger: »Arbetareinstitutets portar stå öppna för alla, hvilkas utveckling blifvit hämmad genom fattigdom, näringsbekymmer och en otillräcklig studietid», och af dessa åhörare är Ellen Key förstådd och älskad. Till dessa hör det stora antal, som fyllt salen vid hennes föreläsningar.

Jag känner dem, som följt henne hela tiden. En intresserad åhörare af Ellen Keys föreläsningar i

Arbetareinstitutet skrifver om dem i norska tidskriften Ny leende följande, som jag anför, då det ger ett vackert uttryck åt mångas mening:

»Tatarinnans skildring af flydda tiders lif är alltid stämningsrik, Icke genom några patetiska utbrott, några koketta epigram eller utsmyckade fraser. Icke heller kastar hon iSS

[

vågskålen några vikter stämplade med partiprägel. Plastisk måtta sviker aldrig hennes framställningssätt. Ärlig forskning, ärligt återgifvet!, utfyller måttet inom föredragets gränser.

------------Man märker snart, att det är hennes

varma intresse för människan, som företrädesvis fört henne till historiens studium. Med denna kärlek sammanhänger den vackert yttrade harmen öfver hvarje orättvisa och förtryck». Hvad hon varit för sina åhörare märktes bäst vid hennes sista föreläsning förra året, då hon lämnade sin plats i Arbetareinstitutet. Hon sade dem farväl i ett gripande afskedstal, som hon afslutade med följande ord: »Icke lärdom och mångsidiga insikter ha varit det, jag sträfvat att gifva, utan målet har varit ett annat. Jag-lärde er för lifvet, lärde er genom litteraturen att lefva rikare och förstå lifvets röster i dikten».

Därpå aftäcktes efter några anslående ord af en arbetare ett porträtt af Ellen Key, hvilket hälsades med lifligt bifall. Porträttet, utfördt i pastell af artisten Hanna Pauli, är skänkt till Arbetareinstitutet af Ellen Keys åhörare. Till sist framförde Institutets föreståndare d:r Nyström styrelsens och publikens djupt kända tack till fröken Key, som under 20 år varit en prydnad för institutet.

Att hennes förstående och medryckande framställning af de kulturskeden hon skildrat aldrig — som man velat påskina både i samtal89

och press — afvikit från en allvarlig uppfattning af moralens betydelse, det kunna de intyga, som följt henne både i hennes privata och offentliga föreläsningar. Alltid har hon varnat sina åhörare mot auktoritetstro. Alltid har hon låtit dem känna det egna ansvaret gent emot såväl gångna tiders som våra dagars företeelser och idéströmningar.

Som upplysningsverksamhet kan ock räknas de samkväm, som kallas » Tolf terna» *.

Det är en sammanslutning utan stadgar, en öfverenskommelse af damer i den burgna samhällsklassen att inbjuda arbeterskor för att genom innehållsrikt umgänge minska afståndet klasserna emellan.

Hon hade en gång hört ett yttrande af en ung arbeterska: »Det är icke er mat och edra kläder, vi mest afundas er, utan det är alla de andliga njutningar, som stå er så mycket lättare till buds än oss.» Därmed var uppslaget gifvet.

Tillsamman med sin vän, fröken Amalia Fahlstedt, började Ellen Key redan för många år sedan — i mars 1892 — anordna dessa samkväm. En del damer, tolf i hvarje lag,

* Ellen Keys hat till all formalism har hon vid denna sin enda »organisation» konsekvent fasthållit. Tolfternas samkväm ha ägt rum med en ytterst enkel apparat under fullkomlig självstyrelse och reda sedan 12 är utan förening: styrelse eller stadgar till allas trefnad.po

tura om att inbjuda med kroppsarbete sysselsatta unga kvinnor för att bilda bekantskap med dem och sålunda slå en bro mellan skilda samhällsklasser. »Ellen Key vill också glädja. Hvar och en, som något har reda på hennes lif, vet, att hon midt i sin af intensivt arbete och forskningar fyllda tillvaro tager bort många timmar för att stråla upp andras mörker. ------------Aldrig har jag känt för Ellen

Key så som den stunden, då jag kom in i trängseln bland alla dessa renviljande unga kvinnor, af hvilka många utan henne kanske aldrig blifvit väckta till mera ideala intressen —: — —» (René). Den behagliga umgängeston, som utan nedlåtenhet å ena eller visad ödmjukhet å andra sidan, råder vid Tolfternas samkväm, är ett resultat, som betyder oändligt mycket. Ellen Key hade långt förut deltagit i

liknande verksamhet i den af Elisabeth Rosenius

<

(senare gift med riksdagsmannen Martin Nyström) bildade föreningen för sömmerskor, där hon en gång i veckan underhöll deltagarinnorna med läsning, diskussioner o. s. v. och därigenom liksom genom sina föreläsningar i Arbetareinstitutet kommit i beröring med arbeterskor.

Från dessa tider ha vi en god bild af Ellen Key genom den nu nyligen aflidne känsligt och rikt

begåfvade essayisten Hellen Lindgren.-----------

»Hos Ellen Key finnes det två människor, en mycket personlig och en mycket opersonlig, en9?

känslig och en nästan torrt förståndsmässig, en mycket passionerad och en till ytterlighet själf-behärskad. Man finner denna karaktäristiska motsats i hennes energiska uttryckssätt och den ytterst anspråkslösa stämman. Det släta diakonisshåret och den i hvardagslag gärna mörka dräkten förstärka intrycket af en, som gärna vill utplåna sig själf, medan det å andra sidan finns något nästan despotisk! i hennes sätt att ej släppa taget i en diskussion. — — — Allt ifrån tidigaste ungdomen var hon intresserad såväl af naturen som af böckerna. För en vetgirighet som hennes, hvilken ville tillägna sig allt, blefvo snart nog samtidens alla kulturströmningar väl bekanta företeelser, och därute på landet bedrefs i ensamheten ett andligt uppfostringsarbete af den unga flickan på egen hand, som gjorde henne andligt mogen och andligt hel och harmonisk, på samma gång hon ej någonsin uppfattade bildningen vare sig för andra eller för sig själf som något afslutadt. — — — Denna utveckling med sitt stilla självförvärf gjorde henne obenägen för den moderna skolbildningens in-pluggningssystem, där man tar emot den andliga spisen från lärarens läppar i stället för att själf kämpa sig fram genom svårigheterna och knäcka kunskapsnötterna med egna tänder. Hennes sympati för naturen och motvilja för allt hög-tidlighetsmakeri torde äfven härleda sig från den tid, hon tillbragte på landet. Och att hon insöp92

skogsluft och filosofi om hvartannat och blef förtrogen med kor och hästar och höns samtidigt med att hon blef förtrogen med Shakespeare, Spencer och Mill, »gaf henne den vida blicken för såväl kulturlif som folk- och naturlif».

*

Sommaren 1890 gjorde Ellen Key en resa till Paris, Rouen — åter för att besöka barndomsvännen — och Bayern, där hon besökte sina vänner herr och fru von Vollmar, gjorde fotvandringar i Oberbayern och bevistade Passionsspelen i Oberammergau.

I sista häftet af Nordisk Tidskrift 1890 har hon lämnat en skildring af bayerska höglandet så målerisk och lefvande, att man tycker sig vara med på resan och se allt i verkligheten. Man känner den »luftvåg, hö- och barrdoftande, källvatten frisk, lifseggande som en oväntad glädje», hvilken drifver förbi och är tecken till närheten af alpnatur. Natur- och folklifsskildringen är gjord med mästarehand och med kulturhistorikerns vakna blick för sambandet mellan de märkvärdiga »spelen» och folklynnet. Slotten, sjöarna, skogarna, bergen med sin skiftande belysning, bondgårdarna mccl sin skön-hetsälskande befolkning och sin idramomani*., som en folkskildrare från 1700-talet kallar deras teaterkärlek, allt, hvad hennes öga skådat och93

hennes vakna öra hört, har hon undfägnat oss hemmavarande med. Hvar gång Ellen Key haft den lyckan att kunna resa ut i de stora kulturländerna, har hon vid hemkomsten delat med sig af de skatter, hon samlat. Genom lefvande skildringar af orter och personligheter har hon äfven på så sätt befordrat upplysning och skänkt glädje, hvarför man på förhand gladt sig åt något nytt af hennes hand. Men denna gång gaf hon i sina Intryck från Passionsspelen i Oberam-mergau kanske det ypperligaste af allt det myckna hon gifvit. Först lär man känna deras historiska utveckling, och därefter upprullas med sublim realism alla de olika scenerna i detta världshistoriska drama. »— — — Intrycket af

denna stund kunna ord icke skildra.---------—

Man lefde om baraahjärtats första känsla af gränslös kärlek till den oskyldigt lidande, af gränslös harm öfver denna oerhörda orättfärdighet ------------inför denna lefvande verklighet

uppgick dager öfver det annars ofattbara, tidsåldrarnas, människosläktets omfattande af korset som försoningens hemlighet.»

Efter en genial tolkning af korsets betydelse som symbol för den ädelt burna smärtan ger hon en sammanfattning af de genomlefda intrycken: »forntid och samtid meddela oss den vissheten att det högsta i hvarje tid

går under, oförstådt af flertalet —-------att

den lifsförnyande sanningen alltid krossas af94

det beståendes makt — — — Det är icke af korset människorna lärt sig lefva. Men af korset ha de lärt sig lida — och så länge det att lefva för millionerna är att lida, komma väl korsen att stå kvar på höjder och i dalar.»

Olika motiv ha ledt stegen till Oberammcr-gau, reslust, nyfikenhet, något för litterära turister att fylla ett par tidningsspalter med. A ena sidan kalla känslor i vackra ord, å andra fromma troende barnasjälars behof af kraft och tröst i jordelifvets kamp och nöd. Emellan dessa båda ytterligheter kommer en nutidsmänniskas syn på de scener, som utspelas. Från den fria tankens kampanil låter hon klockorna tona. De mana till andakt inför den skuldlöses korsfästande, till fasa inför orättrådighetens seger. I religiös extas knäböjer hon inför offrandets hemlighet. Sommaren 1894 besökte hon åter sina vänner von Vollmars i Bayern, fotvandrade i Tyrolen — Ellen Key älskar ej de »flåsande lokomotiven», efter hvilka man rusar fram, och föredrager postvagnen, »detta obekväma och förtjusande sätt att tillägna sig en bygds egendomlighet», men helst vandrar hon till fots, då så ske kan — besåg museer och tafvelutställningar i Munchen, Dresden, Nurnberg, Weimar och reste hem öfver Berlin. Från denna resa ha vi . tre minnen, det ena, bevaradt i Nordisk Revy för 1895, där Ellen Key i Ögonblicksbilder af europeisk målarkonst framlägger resultatet af sinakonststudier och lämnar en hastig men klar och instruktiv öfverblick af målarkonstens utveckling. Den moderna mystiken inom konsten har i Ellen Key en varm anhängare. Det andra minnet är från hennes besök i Goethes Gartenhaus och i Goethehaus i Weimar, hvaraf hon i Från Goethes värld lämnar en skildring. Innan denna blef synlig i bokform, hade flera arbeten af Ellen Keys hand utkommit, hvarför jag lämnar detta verk tillsvidare för att i kronologisk följd redogöra för hennes sknftställarverksamhet.

Samma förhållande gäller för det tredje resultatet från denna resa, nämligen Individualism och Socialism, som Ellen Key skref efter tankeutbyte med Georg von Vollmar under besöket i hans och hans hustrus hem i Bayern, då han praktiskt öfvertygat henne att individualism och socialism kunna gå ihop, något som hon länge betvinat och därför stått tvekande inför.

*

Arbetslifvet.

ELLEN KEY hade just fyllt trettio år, då det nya lif börjar, där hon utan hemmets stöd slår sig fram endast med de möjligheter, hon själf skapar.

Upplysningsarbete blir nu hennes förnämsta verksamhet. I årtionden ägnar hon sig åt skolarbetet ända från det lägsta stadiet och detta utan känsla af kraftmissbruk. Ty hennes arbetsområde passar henne så väl, barnen se i henne sin käraste och allra roligaste lärarinna. Hennes moderlighet visar henne vägen till deras hjärtan, alla älska de henne.

Anna Whitlocks nu så kända samskola, då en af Stockholms främsta flickskolor, hade börjat ett par år förut, och 1880 på hösten blef Ellen Key lärarinna där. Hon bodde äfven tillsamman med Anna Whitlock intill 1884, då hon bildade eget hem.

Hennes forna elever, nu mogna kvinnor, tala med tacksam förtjusning om hennes lektioner, hvilka ofta »höjde sig till 'verkliga andakts-

stunder», säger en. »Hon gaf oss rena tankar, höga ideal», vittnar en annan. Och för en tid sedan var i tidningspressen synligt »Eä Skolminnen af en af hennes förra elever med märket Mial, sedan flera år lycklig maka och mor.

Denna unga fru, som utgått från ett frisinnadt, bildadt hem i Stockholm och genom sitt gifte tillhör en familj, där flera medlemmar innehafva höga poster i samhället, har på ett särdeles vackert sätt tolkat sitt minne af en af Ellens lektioner, som af en särskild anledning blef en lektion i sedlig renhet. »Timmen skulle ägnas åt en fransk skiild, men Ellen Key hade på väg till skolan sett två af sina elever i femte klassen inbegripna i en liflig kurtis med ett par gymnasister och begagnade sig af tillfället att tala i ett ämne, som ej ingick i det vanliga skolprogrammet. Hon talade om de ungas plikt att hålla sig själfva i helgd, att bevara sina sinnen rena från det fördärf, som det af en andefattig och ytlig jargon präglade umgänget mellan unga människor af olika kön medförde. Med ord, flammande af värme och innerlighet, talade hon om den blifvande kvinnans plikt att samla och koncentrera sig själf för den höga uppgift, som väntade henne — — — allt detta, som våra mammor med bäfvande hjärtan velat säga oss, om de kunnat, och som våra andra lärarinnor ej brydde sig om, därför att deras uppgift endast var att på kortast möjliga tid proppa83

vara hjärnor fulla med största möjliga kvantitet bokligt vetande, det gaf oss Ellen Key med hela sitt goda hjärtas frikostighet och hela sin tungas glänsande vältalighet.

Till oss flicksnärtor i den odrägligaste af alla åldrar, sötsakernas, bleksotens och de osmälta kunskapernas gyllene ålder, talade hon så, att vi sänkte våra hufvuden i eftertanke och blygsel. Och på samma gång erforo vi en viss känsla af stolthet därför, att någon behandlade oss som människor — eller som om vi skulle bli människor.»

En annan elev, märket Maudlin, skrifver: »Mon var så mån om att dana våra sinnen i den rätta fåran, att då vi, som en gång hände, då hon läste något för oss ur Geijers prosaskrifter, icke voro med, blef hon utom sig. Hon ville ha oss sansade och förståndiga, få bort det ytliga hos oss, lära oss att koncentrera våra

tankar på ett föremål i taget-----------» Måhända

hade det varit nyttigt att slå an skoltonen, som medfört strängare disciplin, men Ellen Key kunde då lika litet som nu fatta nödvändigheten af skolplugget, så varmt intresserad som hon själf alltid var, och följden blef, att tanklösa och barnsliga elever af okynne förkastade bjudna dyrbara pärlor. Gärna ville hon också se de ungas friska gemiith spela fritt, ty hon var och är barn med barnen. Och frågan är, om pärlorna blifvit dessas egna värdefulla klenoder, om de84

blifvit påtvuiigna och ej mottagits af tacksamma sinnen. Det är den stora frågan, som Ellen Key dryftat i Barnets Århundrade, och hvarmed hon väckt sådant uppseende i alla länder.

Under lekstunder var hon bland de små eleverna »alldeles hjälplös, omgifven af en klunga barn, som skreko: Tant Ellen, tant Ellen, och som hon måste slå ifrån sig med båda händerna.» Dessa ord har jag hämtat ur en uppsats i Idun 1891 af Hellen Lindgren med öfverskrift: Ellen Key. »Denna lilla historia bevisar bäst något af den inre människan hos detta civiliserade naturbarn» tillägger författaren. Själf vill jag tillägga att »tant»-titeln var henne af skolscden patvungen. Utanför den är hon för alla barn endast Ellen Key.

Snart nog går hon utanför skolans trånga krets och ger kurser i historia och litteratur för unga damer, först för en liten grupp, men som mot slutet af 1890-talet ökades till ett hundratal ur skilda samhällsklasser, damer äfven ur den högsta societeten, gifta såväl som ogifta, många lärarinnor o. s. v. Där föreläste hon om Franska moralisterna och Salongerna, Ryska litteraturförhållanden, Renässansen i Italien, Amerikanska frihetskriget m. m.

Om dessa privata kurser skrifver märket A. F. till Öresundsposten: »Genom dessa föreläsningsserier har Ellen Key i en följd af år gjort en af sina stora insatser i vårt kultur-

f85

lif. — — — Af de mångtusende gånger hon tagit en bok i handen, har hon väl knappt en enda gång gjort det på måfå, ty mer än hos de allra flesta går studiet hos denna bärarinna af idéer hand i hand med hennes utveckling

som personlighet. För den, hvilken något så när följt denna utveckling, visar sig hvarje hennes produkt i tal och skrift som en fast, logiskt sammanhängande länk i hennes ständigt vidgade själslif. I stort som smått försmår hon att syssla med, hvad som ej sammanhänger med hennes grundväsen.

Det gifves en subjektivitet, som binder tanken och stänger blicken. Det är de små subjektens oförmåga och olust att blicka ut öfver sig själfva. Det gifves en annan subjektivitet, som frigör anden och ger blicken siarförmåga, det är en del stora personligheters egenskap — — — Detta slags subjektivitet är egendomlig för de talare och skriftställare, hvilka äga den största makten öfver människor, en makt som ej endast framkallas vare sig af språkets färdighet, tankens fulla frihet och känslans lyriska stämning, äfven om de som hos Ellen Key ägas i harmonisk förening. Det är en dylik hennes ord genomglödgande subjektivitet som griper.»

Elna Tenow säger i sin ofvannämnda biografi om dessa kurser: »Ellen Key framställer historiens vittnesbörd i ett ljus, som förvandlar skolans ofta fruktade torra årtal och namn till86

en lifsvann och fruktbärande verklighet, hvilken griper djupt i vår tillvaro».

•\-

Sedan hösten 1883 har Ellen Key delvis fått förverkliga sin ungdomsdröm att bidraga till de arbetande klassernas upplysning.

Min man, doktor Anton Nyström, öppnade 1880 det s. k. Arbetareinstitutet i Stockholm, till hvilket idén utgått från honom och till hvilket han samlat medel. Föreläsningar hållas där dagligen i vetenskapliga och historiska ämnen. Då detta institut fortgått ett par år, öfvervann Ellen Key sin försagdhet och vågade söka plats där som föreläserska i svensk kulturhistoria. Hon valde vägen till föreståndaren, d:r Nyström, genom den, som skrifver detta, och då hennes ansökan bifölls, var det med bäfvande hjärta, hon mottog sitt uppdrag. Som Ellen Key alltid undviker att tala om sig själf — ett utmärkande drag hos henne — visste min man och jag intet om hennes ungdomsdröm i detta afseende.

Från fru Key, Ellens mor, mottog jag då ett bref med tack till min man och mig, att vi beredde Ellen tillfälle att fylla denna »heliga plikt», ett godt vittnesbörd om fru Sophie Keys uppfattning af den sociala frågan.

I stor anspråkslöshet önskade Ellen Key af mig ett löfte att åhöra hennes föreläsningar87

första vintern och göra de anmärkningar, jag-kunde anse befogade. Och långt bort vid en trång gata på Kungsholmen, där Arbetareinstitutet då hade en filial, började hon att läsa för cirka 15 åhörare. Men småningom blef stora salen i Arbetareinstitutet, som rymmer 480 åhörare, och där Ellen snart kom att föreläsa, väl besatt, och de sista åren var den ibland för liten att rymma alla, som sökte plats3. Hennes enda fel i den tjuguåriga tjänstgöring, hon troget utan afbrott fullgjort, har varit, att språket ej varit nog enkelt för Arbetareinstitutets åhörare. Hon har svårt att sänka sig till de egentliga kroppsarbetarnes nivå, men, som märket Mial riktigt säger: »Arbetareinstitutets portar stå öppna för alla, hvilkas utveckling blifvit hämmad genom fattigdom, näringsbekymmer och en otillräcklig studietid», och af dessa åhörare är Ellen Key förstådd och älskad. Till dessa hör det stora antal, som fyllt salen vid hennes föreläsningar.

Jag känner dem, som följt henne hela tiden. En intresserad åhörare af Ellen Keys föreläsningar i Arbetareinstitutet skrifver om dem i norska tidskriften Ny leende följande, som jag anför, då det ger ett vackert uttryck åt mångas mening:

»Tatarinnans skildring af flydda tiders lif är alltid stämningsrik, Icke genom några patetiska utbrott, några koketta epigram eller utsmyckade fraser. Icke heller kastar hon iSS

[

vågskålen några vikter stämplade med partiprägel. Plastisk måtta sviker aldrig hennes framställningssätt. Ärlig forskning, ärligt återgifvet!, utfyller måttet inom föredragets gränser.

------------Man märker snart, att det är hennes

varma intresse för människan, som företrädesvis fört henne till historiens studium. Med denna kärlek sammanhänger den vackert yttrade harmen öfver hvarje orättvisa och förtryck». Hvad hon varit för sina åhörare märktes bäst vid hennes sista föreläsning förra året, då hon lämnade sin plats i Arbetareinstitutet. Hon sade dem farväl i ett gripande afskedstal, som hon afslutade med följande ord: »Icke lärdom och mångsidiga insikter ha varit det, jag sträfvat att gifva, utan målet har varit ett annat. Jag-lärde er för lifvet, lärde er genom litteraturen att lefva rikare och förstå lifvets röster i dikten».

Därpå aftäcktes efter några anslående ord af en arbetare ett porträtt af Ellen Key, hvilket hälsades med lifligt bifall. Porträttet, utfördt i pastell af artisten Hanna Pauli, är skänkt till Arbetareinstitutet af Ellen Keys åhörare. Till sist framförde Institutets föreståndare d:r Nyström styrelsens och publikens djupt kända tack till fröken Key, som under 20 år varit en prydnad för institutet.

Att hennes förstående och medryckande framställning af de kulturskeden hon skildrat aldrig — som man velat påskina både i samtal89

och press — afvikit från en allvarlig uppfattning af moralens betydelse, det kunna de intyga, som följt henne både i hennes privata och offentliga föreläsningar. Alltid har hon varnat sina åhörare mot auktoritetstro. Alltid har hon låtit dem känna det egna ansvaret gent emot såväl gångna tiders som våra dagars företeelser och idéströmningar.

Som upplysningsverksamhet kan ock räknas de samkväm, som kallas » Tolf terna» *.

Det är en sammanslutning utan stadgar, en öfverenskommelse af damer i den burgna samhällsklassen att inbjuda arbeterskor för att genom innehållsrikt umgänge minska afståndet klasserna emellan.

Hon hade en gång hört ett yttrande af en ung arbeterska: »Det är icke er mat och edra kläder, vi mest afundas er, utan det är alla de andliga njutningar, som stå er så mycket lättare till buds än oss.» Därmed var uppslaget gifvet.

Tillsamman med sin vän, fröken Amalia Fahlstedt, började Ellen Key redan för många år sedan — i mars 1892 — anordna dessa samkväm. En del damer, tolf i hvarje lag,

* Ellen Keys hat till all formalism har hon vid denna sin enda »organisation» konsekvent fasthållit. Tolfternas samkväm ha ägt rum med en ytterst enkel apparat under fullkomlig själfstyrelse och reda sedan 12 är utan förening: styrelse eller stadgar till allas trefnad.po

tura om att inbjuda med kroppsarbete sysselsatta unga kvinnor för att bilda bekantskap med dem och sålunda slå en bro mellan skilda samhällsklasser. »Ellen Key vill också glädja. Hvar och en, som något har reda på hennes lif, vet, att hon midt i sin af intensivt arbete och forskningar fyllda tillvaro tager bort många timmar för att stråla upp andras mörker. ------------Aldrig har jag känt för Ellen

Key så som den stunden, då jag kom in i trängseln bland alla dessa renviljande unga kvinnor, af hvilka många utan henne kanske aldrig blifvit väckta till mera ideala intressen —: — —» (René). Den behagliga umgängeston, som utan nedlåtenhet å ena eller visad ödmjukhet å andra sidan, råder vid Tolfternas samkväm, är ett resultat, som betyder oändligt mycket. Ellen Key hade långt förut deltagit i

liknande verksamhet i den af Elisabeth Rosenius

<

(senare gift med riksdagsmannen Martin Nyström) bildade föreningen för sömmerskor, där hon en gång i veckan underhöll deltagarinnorna med läsning, diskussioner o. s. v. och därigenom liksom genom sina föreläsningar i Arbetareinstitutet kommit i beröring med arbeterskor.

Från dessa tider ha vi en god bild af Ellen Key genom den nu nyligen aflidne känsligt och rikt

begåfvade essayisten Hellen Lindgren.-----------

»Hos Ellen Key finnes det två människor, en mycket personlig och en mycket opersonlig, en9?

känslig och en nästan torrt förståndsmässig, en mycket passionerad och en till ytterlighet själf-behärskad. Man

finner denna karaktäristiska motsats i hennes energiska uttryckssätt och den ytterst anspråkslösa stämman. Det släta diakonisshåret och den i hvardagslag gärna mörka dräkten förstärka intrycket af en, som gärna vill utplåna sig själf, medan det å andra sidan finns något nästan despotisk! i hennes sätt att ej släppa taget i en diskussion. — — — Allt ifrån tidigaste ungdomen var hon intresserad såväl af naturen som af böckerna. För en vetgirighet som hennes, hvilken ville tillägna sig allt, blefvo snart nog samtidens alla kulturströmningar väl bekanta företeelser, och därute på landet bedrefs i ensamheten ett andligt uppfostringsarbete af den unga flickan på egen hand, som gjorde henne andligt mogen och andligt hel och harmonisk, på samma gång hon ej någonsin uppfattade bildningen vare sig för andra eller för sig själf som något afslutadt. — — — Denna utveckling med sitt stilla själfförvärf gjorde henne obenägen för den moderna skolbildningens in-pluggningssystem, där man tar emot den andliga spisen från lärarens läppar i stället för att själf kämpa sig fram genom svårigheterna och knäcka kunskapsnötterna med egna tänder. Hennes sympati för naturen och motvilja för allt hög-tidlighetsmakeri torde äfven härleda sig från den tid, hon tillbragte på landet. Och att hon insöp92

skogsluft och filosofi om hvartannat och blef förtrogen med kor och hästar och höns samtidigt med att hon blef förtrogen med Shakespeare, Spencer och Mill, »gaf henne den vida blicken för såväl kulturlif som folk- och naturlif».

*

Sommaren 1890 gjorde Ellen Key en resa till Paris, Rouen — åter för att besöka barndomsvännen — och Bayern, där hon besökte sina vänner herr och fru von Vollmar, gjorde fotvandringar i Oberbayern och bevistade Passionsspelen i Oberammergau.

I sista häftet af Nordisk Tidskrift 1890 har hon lämnat en skildring af bayerska höglandet så målerisk och lefvande, att man tycker sig vara med på resan och se allt i verkligheten. Man känner den »luftvåg, hö- och barrdoftande, källvatten frisk, lifseggande som en oväntad glädje», hvilken drifver förbi och är tecken till närheten af alpnatur. Natur- och folklifsskildringen är gjord med mästarehand och med kulturhistorikerns vakna blick för sambandet mellan de märkvärdiga »spelen» och folklynnet. Slotten, sjöarna, skogarna, bergen med sin skiftande belysning, bondgårdarna mccl sin skön-hetsälskande befolkning och sin idramomani*., som en folkskildrare från 1700-talet kallar deras teaterkärlek, allt, hvad hennes öga skådat och93

hennes vakna öra hört, har hon undfägnat oss hemmavarande med. Hvar gång Ellen Key haft den lyckan att kunna resa ut i de stora kulturländerna, har hon vid hemkomsten delat med sig af de skatter, hon samlat. Genom lefvande skildringar af orter och personligheter har hon äfven på så sätt befordrat upplysning och skänkt glädje, hvarför man på förhand gladt sig åt något nytt af hennes hand. Men denna gång gaf hon i sina Intryck från Passionsspelen i Oberam-mergau kanske det ypperligaste af allt det myckna hon gifvit. Först lär man känna deras historiska utveckling, och därefter upprullas med sublim realism alla de olika scenerna i detta världshistoriska drama. »— — — Intrycket af

denna stund kunna ord icke skildra.---------—

Man lefde om baraahjärtats första känsla af gränslös kärlek till den oskyldigt lidande, af gränslös harm öfver denna oerhörda orättfärdighet ------------inför denna lefvande verklighet

uppgick dager öfver det annars ofattbara, tidsåldrarnas, människosläktets omfattande af korset som försoningens hemlighet.»

Efter en genial tolkning af korsets betydelse som symbol för den ädelt burna smärtan ger hon en sammanfattning af de genomlefda intrycken: »forntid och samtid meddela oss den vissheten att det högsta i hvarje tid

går under, oförstådt af flertalet —--------att

den lifsförnyande sanningen alltid krossas af94

det beståendes makt — — — Det är icke af korset människorna lärt sig lefva. Men af korset ha de lärt sig lida — och så länge det att lefva för millionerna är att lida, komma väl korsen att stå kvar på höjder och i dalar.»

Olika motiv ha ledt stegen till Oberammcr-gau, reslust, nyfikenhet, något för litterära turister att fylla ett par tidningsspalter med. A ena sidan kalla känslor i vackra ord, å andra fromma troende barnasjälars behof af kraft och tröst i jordelifvets kamp och nöd. Emellan dessa båda ytterligheter kommer en nutidsmänniskas syn på de scener, som utspelas. Från den fria tankens kampanil låter hon klockorna tona. De mana till andakt inför den skuldlöses korsfästande, till fasa inför orättrådighetens seger. I religiös extas knäböjer hon inför offrandets hemlighet. Sommaren 1894 besökte hon åter sina vänner von Vollmars i Bayern, fotvandrade i Tyrolen — Ellen Key älskar ej de »flåsande lokomotiven», efter hvilka man rusar fram, och föredrager postvagnen, »detta obekväma och förtjusande sätt att tillägna sig en bygds egendomlighet», men helst vandrar hon till fots, då så ske kan — besåg museer och tafvelutställningar i Munchen, Dresden, Nurnberg, Weimar och reste hem öfver Berlin. Från denna resa ha vi . tre minnen, det ena, bevaradt i Nordisk Revy för 1895, där Ellen Key i Ögonblicksbilder af europeisk målarkonst framlägger resultatet af sinakonststudier och lämnar en hastig men klar och instruktiv öfverblick af målarkonstens utveckling. Den moderna mystiken inom konsten har i Ellen Key en varm anhängare. Det andra minnet är från hennes besök i Goethes Gartenhaus och i Goethehaus i Weimar, hvaraf hon i Från Goethes värld lämnar en skildring. Innan denna blef synlig i bokform, hade flera arbeten af Ellen Keys hand utkommit, hvarför jag lämnar detta verk tillsvidare för att i kronologisk följd redogöra för hennes sknftställarverksamhet.

Samma förhållande gäller för det tredje resultatet från denna resa, nämligen Individualism och Socialism, som Ellen Key skref efter tankeutbyte med Georg von Vollmar under besöket i hans och hans hustrus hem i Bayern, då han praktiskt öfvertygat henne att individualism och socialism kunna gå ihop, något som hon länge betvinat och därför stått tvekande inför.

*

OFFENTLIG VERKSAMHET

Offentlig verksamhet.

VID sidan af det mycket fordrande regelbundna arbetet i skolan, enskild och offentlig föreläsningsverksamhet har Ellen Key af olika kvinnliga föreningar och studentföreningar i Stockholm, Göteborg, Kristiania, Köpenhamn, Helsingfors och många mindre städer i Sverige, af good-templarloger och arbetareföreningar ofta varit anmodad att hålla föredrag. Och detta har hon gjort i en oerhörd utsträckning, hvarom de talrika referaten i tidningspressen bära vittne. Redan från midten af 1880-talet'1 finna vi, att hon i Stockholm hållit föredrag öfver olika ämnen, alltid ekonomiskt olönad, slösat med sin arbetskraft för att utbreda bildning, skaffat medel I ill kassor; agitation och andra ändamål. Arbetarne, ungdomen och kvinnorna har hon tjänat siisom varande de mest förtryckta. Om hon p8 främmande ort haft ekonomisk vinst på sina l¾redrag, har hon alltid hållit ett gratis. Detta Il så mycket mera anmärkningsvärdt, då den berömda föreläsarinnan alltid fyllt den sal, hon100

talat uti, till sista plats. Hennes »själfhäfdelse» har bestått uti att gifva åt andra det de utan henne saknat, att utveckla slumrande anlag, att göra lifvet rikare för dem, som sträfva i arbete och försakelse, att skänka dem högtidsstunder. Endast tre gånger har hon talat i politiska frågor och några gånger om den gifta kvinnans rättsliga ställning, för öfrigt om stora personligheter, konst och andra bildningsfrämjande ämnen.

Jag har förut talat om Ellen Keys blyga, tillbakadragna väsen och om hennes bristande självtillit, och det är af psykologiskt intresse att känna, hurusom hennes blyghet gaf hennes närmaste anledning att förvåna sig öfver, att kon, Ellen, slutligen lärt sig att uppträda offentligt. Sedan länge ljuder nu hennes namn rundt kring vårt land och våra grannländer, kändt för den sällsynta talang, med hvilken hon vet, att på talarestolen framföra sitt ämne. Då hon en gång för många år sedan glömde att medtaga sitt manuskript och sålunda nödgades föreläsa fritt, fann hon sig bättre därmed och antecknar nu endast hufvudpunkterna, orden finner hon i stunden. Under sådana villkor

kan ju något förhastadt ord komma med, men detta sker ytterst sällan. Att hon talar och icke läser bidrager till att göra hennes föredrag så lefvande och fängslande.

Vid sista föreläsningen i Stockholms Arbetareinstitut, verkade hennes person särskildt im-IOI

ponerande genom den inre rörelse, som jagade blodet från hennes ansikte, där hon stod, inramad af blommor, talande med nedfällda ögon och dämpad röst, med högtidligt, men mildt allvar sägande farväl åt sina kära åhörare. Man har sagt, att hon studerat plastik och talarekonst, men så är ej fallet. Hon är, som Oscar Levertin en gång skref, »född talarinna». Då hon träder in i salen, är det något af prästinna hos henne, och. då hon intagit sin plats på talarestolen, råder en sådan tystnad, att man kunde tro sig vara ensam, om ej åsynen af den fyllda salen visade, att tystnaden är uttryck för den vördnad, med hvilken talarinnan -mottages. De första orden uttalas så sakta, att man endast med någon ansträngning kan höra dem, men tystnaden i rummet skärper hörseln, och utan att hon behöfver höja rösten tränger hennes ord längst bort i alla hörn. Hon förmår att genom sitt sakrika och målande framställningssätt fasthålla intresset hos åhörarne, äfven om föredraget skulle räcka ett par timmar. Oscar Levertin säger på ett ställe: »Det vi älska hos Ellen Key är hennes rena, ädla vilja och hennes blanka mod, hennes personlighets friska och impulsiva ärlighet, den allomfattande värmen i hennes natur, som så ofta förlänar hennes ord den frodiga sommarens lifsvänliga fullhet». Samme kritiker räknar henne till de människor, »hvilka naturen skapat efter sitt eget beläte med ett102

fruktbart kaos af idcer, stämningar och infall. Ue väcka och värma, fängsla just genom synpunkternas mångfald, temperamentets eld och ström, uttryckssättets entusiasm. Intet är lättare än att påvisa dylika naturers motsägelser, öfver-ord och inkonsekvenser, men intet heller dåraktigare än att tro sig med dylik kritik hafva

fångat deras väsen-------den kallblodiga kritiken

mäktar sällan eller aldrig stjälpa det lefvande helhetsintrycket af cldifvern i deras uppsåt och vågbruset öfver deras ord». Då hennes föredrag oftast blifvit tillgängliga i bokform, lämnar jag till kapitlet om Ellen Keys författarskapredogörelsen för deras innehåll. Vanligen ha de varit omhandlade i långa recensioner i pressen. Hänförda loford och bittra anmärkningar ha brottats med hvarandra allt efter tidningarnas olika färg.

Ellen Keys föräldrar flyttade 1883 till Helsingborg — där fadern blifvit utnämnd till postmästare — en förändring, som naturligtvis var mycket ingripande i hela familjens känslolif, men dock kändes djupast för Ellen, som nu skulle lefva så långt skild frän de sina.' Hösten 1884 dog hennes mor.

Då Ellen kom till Stockholm för att börja sin tjänstgöring i skolan och Arbetareinstitutet, råkade jag henne strax efter ankomsten. Hon103

var mycket sorgsen och hade vid moderns dödsbädd pröfvat sin egen ställning till odödlighetstron. »Jng kände där», sade hon, »att det vore ej svårt att dö utan odödlighetshopp: att lefva utan det är värre.»

30—40 års åldern betecknar således för Ellen en tid af djupa enskilda erfarenheter och bittra sorger. Utom de redan nämnda genomlefde hon då en personlig kris, som blef afgörande för bemödandet att i arbete för andra glömma eget öde. Under åratal kände hon sitt lif värdelöst intill självförintelsens frestelse. — —

Men harm öfver det, som i hennes mening var orättrådighet, ryckte henne upp, tog henne bort från sig själf och förde henne fram i striden, ut i det offentliga lifvet. Intill den stunden åtnjöt, hön en oblandad beundran och popularitet bland unga och gamla i alla läger. Måttfull och försynt stötte hon ingen. Hennes verksamhet tillhörde då det mera lugna upplysningsarbetet. Från denna tid, vintern 1889 inträder Ellen Key i ett nytt skede af sitt lif. Hon är nu 40 år.

>

Personlighetens utveckling och frigörelse är det mål, mot hvilket Ellen Key riktar alla sina sträfvanden. Under denna rubrik kunna vi innefatta alla de under olika titlar utgifna böcker", hon skrifvit, och allt, hvad hon sagt. Ellen Key vid 36 år.IOS

Hon framhåller den växelverkan, som äger rum mellan individens stigande uppåt till en allt högre utveckling och hans frigörelse från på lagparagrafer stödda fördomar. Ju större fordringar individen ställer på sig själf, ju mindre har samhället med honom att skaffa i form af förbud och straff, och ju färre dessa blifva, ju hastigare stiger den etiska och intellektuella kulturbäraren, individen. Med glödande nit förkunnar Ellen Key väckelsens ord och manar en hvar att beakta personlighetens rätt och betydelse inom alla mänskliga förhållanden.

Hon för barnets talan, föräldrarnas, mannens, kvinnans, den öfverordnades, den underordnades. Ja, hon glömmer ingen, hon talar till alla och för alla, varmast dock för den förtryckte, till hvilken klass han än må höra. Hon vet att personligheten kan förtryckas likaväl i hem som stat, likaväl inom familjens trängre krets som inom den vidare, hvilken vi kalla samhället.

Utvecklingsläran hade banat sig väg till vårt land och funnit många begåfvade unga apostlar, som med ifver predikade dess lärosatser. I optimistisk yra kastade de öfver bord mycket, som var af värde, det är visst, men mycket af det gamla var skämdt och orenade luften. Den ville de ha ren och sofrade ej så noga, då det gällde att kasta bort eller behållaioö

kvar. Vår statskyrkas dogmer antastades, och det gick hett till i striden. När nu de unga rösterna ej kunde förmås till tystnad, och reaktionens målsmän funno tiden vara inne att tukta de unga våghalsar, som i tal och skrift under det sista decenniet vågat anfalla »det goda gamla», vågat rubba »det bestående» och påpekat samhällsomdanandc uppgifter, tillämpade man en gammal lagparagraf om fängelsestraff för hädelse mot Gud. Fängelseportarna slötos för månader kring några svenska medborgare. Förföljelsen mot den nya tidens målsmän blef allmän från dem, som hade makten i sin hand. Stipendier fråntogos unga studerande vid akademier för deras »villomeningar», och mycket annat skedde, både inom familjelifvet och ute i samhället, som förkunnade, att reaktionen be-mäktade sig styret.

Det var länge sedan den paragraf i Ingen, som gäller »hädelse mot Gud», blifvit tillämpad.

Är 1850 hade vi här i Sverige inte hunnit längre på lagstiftningens väg, än att åklagaren yrkade, att den anklagade skulle straffas enligt I Kap. 1 § Missgärningsbalken, d. v. s. med lifvets förlust för hädelse mot Gud.

Hvarje vecka måste den store sannings-och frihetskämpen F. Th. Borg, som då var »den brottslige», under fem månader möta inför rätta, men blef slutligen frikänd. Att Borg senarc två gånger var invald i Första kammaren, fastio7

hans åsikter aldrig ändrades, är en sak,' som varit lärorik, om man velat lära.

August Strindberg åtalades 1884 för brott mot samma lagparagraf.

Men då juryn frikände honom, trodde man ej, att den föråldrade paragrafen i våra dagar kunde tillämpas.

Nu emellertid, år 1889, var det ej nog med, att de anklagade fälldes af juryn, utan hvad värre var, mången, som ingifvit förhoppning om mera upplysta tänkesätt, gillade juryns dom. En och annan vågade väl i dagspressen ge ett svagt uttryck af häpnad och harm, men i det hela var det lika tyst utanför fängelsemurarna som innanför. »Men» — skrifver Elna Tenow i den ofvannämnda teckningen af Ellen Key — »i en tid af politisk slapphet och hederslöshet, då vän icke längre kände vän, och vetenskapen broderligt räckte vidskepelsen handen — — — då tanke- och yttrandefrihetens fanor hängde slappa i en mojnad vind, då genombröt en lugn, behärskad stämma den kvalmiga tystnaden — —.»

Det var Emjl Keys dotter, som med värdigt mod och human rättvisa framträdde inför svenska allmänheten. Rustad med politiska och historiska kunskaper, uttalade hon varningar mot det ovärdiga förtryck, som visade sig i ett brutalt fängslande af fyra unga män, c]ärför att de i sin stridsifver ej tagit hänsyn till formen, under det att samma åsikter ostraffadt i tryck uttalatsio8

af andra, som förstått att kläda dem i vetenskaplig och filosofisk dräkt.

I Göteborg, kallad af Frisinnad kvinnoförening, och sedan i Stockholm höll Ellen Key föredrag om -»Huru

reaktioner uppstå» och inledde vid ett offentligt möte i Uppsala, på inbjudan af studentföreningen Verdandi, en diskussion i>Om yttrande- och tryckfrihet» samma år. Föredraget utkom kort därpå i broschyrform.

I en ny form upprepar hon Talis Qvalis' ve öfver dem, »som med afsikt såra lungan i offentlighetens breda bröst», lungan hvilken för henne liksom för honom är det fria ordet.

Ellen Keys kärlek till rättvisa och frihet var kränkt. I lon vänder sig mot lagparagrafer, som hon visar stå i strid med framåtskridandets lag. Hon anser, att det är oförenligt med civilisationen i våra dagar, att andliga strider utkämpas med andra än andliga vapen. Hon försvarade icke det sätt, hvarpå de dömda framfört sina meningar. Hon gjorde en vidtgående räfst inom alla samhällslager, och om hon också här som alltid visade de unga sin sympati, så framhöll hon, att framstegspartiet, som dessa unga representera, måste, om de ej vilja ådraga sig det dryga ansvaret för att reaktioner uppstå, lära sig att välja vapen och rätt bruka dem. — »Våra egna fel och misstag bli på längden de enda farliga fienderna till den sak, vi lefva för»,-i©9

Skarpa anfall gjordes i pressen mot Ellen Key, och hon förlorade nu en del af den popularitet hon haft. Mången, som hittills statt vid hennes sida, vände sig bort från henne. Man fick nu först göra bekantskap med hennes starka personlighet, med hennes »rättrådighetslidelse», som hos henne från barndomen väckt ett obetvingligt mod att försvara, och som från denna tid allt mer och mer gjort sig gällande.

Ellen Keys ord genljödo öfver hela landet. Hennes modiga uppträdande för rättvisans sak, gaf henne en bemärkt plats bland meningsfränder, som tänkt lika med henne, men saknade hennes mod, kanske också hennes kunskaper och talang.

*

Det är af stort psykologiskt intresse att följa Ellen Keys utveckling och betrakta hennes lifsgärning. Hennes utpräglade etiska personlighet afkastar den boja, hon anser hinderlig på den väg, hon ser för sig såsom den enda rätta. I strängt arbete för eget oberoende och för att hjälpa de sina bekämpar hon sin egen innersta håg för kontemplation och tillbakadragenhet. Sedan hon frigjort sig så till vida, att hon kan ge luft åt sina tankar, drifves hon af medkänsla för andras lidanden att göra sig till tolk för dem. Vid 25 år börjar Ellen Key, därtill, som ofvan nämndes, uppmanad af fru Adlersparre, attI 10

skrifva själfständiga uppsatser under märket E-N. i Tidskrift för Hemmet, där de genast ådrogo sig uppmärksamhet.

Ellen Keys första uppsats, Camilla Colett, inflöt i Tidskrift för Hemmet 1874. Sedan följde betydande litterärt-kritiska uppsatser och biografier vid denna tid och långt framåt utgående från den absoluta idealismens ståndpunkt, särskildt i fråga om äktenskapet och kärleken mellan man och kvinna.

Kort efter den första boken, som bàr hennes namn och som jag nyss talat om, utkom den andra. Den olyckliga Ernst Alilgren hade slutat sitt lif, och Ellen Key, bunden vid henne med vänskapens och sympatiens band, skref hennes lefnadsteckning, en dyster målning af en människa, som »går mot döden hvar hon går», emedan lefnadsmodet kväfdes af dödstanken, emedan ouppfyllda lifsbehof förinta den arbetande, hungrande, rikt begåfvade människan — författarinnan.

I början af 1890 talet gör Ellen Key smärtsamma förluster. Två af hennes nära vänner från i88otalet, då hennes krets småningom blef den litterära och konstnärliga vänsterns, bortryckas i döden i sin kraftigaste ålder, Sonja Kowalewsky 10 februari 1891 och Anne Charlotte Leffler, Duchessa di Cajanello, 21 oktober 1892.III

Nyårsafton samma år är hon närvarande vid sin fars död i Visby, där hennes far bott, vårdad af sin gifta dotter, allt sedan han för sjukdom erhöll tjänstledighet från Helsingborg. Öfver hafvet, en natt i snöstorm, följde hon faderns stoft till moderns graf på Västerviks kyrkogård, den enda fläck jord i den kära hembygden, till hvilken Ellen Key nu mera har eganderätt.

Anledning till allvarliga betraktelser har ej fattats Ellen Key, då hon erfarit så djupa personliga intryck af dödens närhet. Kanske dock att faderns död ej kändes så bitter, då, som vi veta, han redan några år efter ett slaganfall var

andligen borta. Nu var det dock slut, och själf hade Ellen- blifvit en generation äldre.

Förlusten af de båda vännerna ingrep djupt i Ellens andliga lif.

Den fläkt från det stora kulturlifvet, som genom Sonja Kowalewsky nådde Stockholm, var för Ellen Key särskildt uppfriskande, och hon förstod i ovanlig grad att tillgodogöra sig de omedelbara intryck från kulturens lifscentra, som Sonja K. i flödande rikedom medförde. Ännu hade Ellen ej själf varit i tillfälle att göra direkta studier pä ort och ställe, såsom senare under sina långa besök i främmande länder, då hon •.nni uppburen författarinna och älskad personlighet varit inbjuden att gästa hem, dit utlänningar sällan få tillträde.112

Förlusten af Sonja K., som de sista åren, sedan A. Ch. Leffler lämnat Stockholm, i än ömmare förtrolighet slöt sig till Ellen, blef nu kännbarast för henne. Jämte en väninna skötte hon Sonja K. under hennes sista sjukdom, och strax efter dödsfallet skref hon en kortfattad men innehållsrik nekrologi, som lät oss här i norden ana, hvad vi förlorat *.

Med Sonja Kowalewskys lifsgärning värman ju icke obekant. Hvad vetenskapen och litteraturen förlorade genom hennes bortgång, visste man väl, och både den inhemska och utländska dagspressen upplyste därom vid hennes frånfälle, men de, som sätta de kvinnliga egenskaperna högst, fingo nu se, att tiden förlorat en kvinna, som, fastän hon var »århundradets och måhända alla tiders mest berömda kvinnliga vetenskapsidkare, icke räknade hvarken vetenskapen eller vitterheten eller äran såsom tillvarons medelpunkt. För henne var hjärtat lifvets källa.»

Denna skisserade biografi fullständigades med genial uppfattning af Sonja Kowalewskis märkliga och sammansatta natur och egendomliga lefnadsöden i den biografi öfver A. Ch. Leffler, som Ellen Key skref efter hennes död, och där hon vet att med kärlek till dem båda och med en skarpsinnig tolkning af deras olika

* Fredrika-Brenier-förbundcts tidskrift Dagny intog Ellen Keys vackra minnesord i Haft. 3, 1891."3

skaplynnen belysa och beriktiga en del omdömen, som A. Ch. L. fällt om S. K.

I Festskrift med anledning af kvinnornas utställning i Köpenhamn 1895 ger Ellen Key några intressanta meddelanden om Sonjas inre lif, hvaraf man förstår, hur nära de stodo hvarandra. Det Ellen Key i sin första teckning af S. K. endast lät framskymta, talade hon nu öppet om: Sonjas tragiska kärleksöde.

Såväl i hennes som i A, Ch. Lefflers lifsöde får Ellen Key bevis på sin ofta uttalade sats, att för den kvinnliga kvinnan är hjärte-lifvet det centrala.

Ellen Keys »Anne Charlotte Leffler, duchessa di Cajanello, några biografiska anteckningar», utgör med sin anspråkslösa titel en mästerlig karaktäristik öfver föremålet själft, hvarjämte läsaren föres in i 1880-talets litterära värld i Sverige. Den öfversattes ganska snart till danska, tyska och ryska språken och bedömdes af de störste kritiker såsom mönstergill biografi. Den ger en djup inblick i författarinnans egen personlighet, och man instämmer gärna med en anmälare, som säger om Elen Key: »att hon med den henne inneboende osjälfviskheten, som aldrig förnekar sig, på ett osökt och enkelt sätt undviker att för läsaren så att säga presentera sig själf, ehuru hon utgör det tredje icke minst framstående af detta vänskapens och snillets kliifvcrblad.» G. Brandes ger Ellen Key en

enastående plats såsom kvinnlig psykolog och kritiker. Sedan han återgifvit hennes träffande yttrande, att Anne Charlotte var brödet och Sonja vinet vid deras andliga gästabud, tillägger han: »I Ellen Keys naturell fattas hvarken brödet eller vinet.»

Icke alla kritiker tänkte så. I Dagny kom en nedgörande kritik, där man ej fann några förtjänster. Totalintrycket innefattas i följande ord: »fröken Keys bok berömmer sig af att bära ärlighetens stämpel, och oss frapperar mest dess brist på sanning och lojalitet.»

Biografien anmäldes samtidigt i den danska tidskriften Kvi/iden og Samfundet, där en särdeles berömmande

anmälan af Magdalena Tho-resen slutar med följande ord: »Överalt, hvor Kvindesagen har sin retferdige Frenigang i Norden, bör man vise hende Tak og Ære for hendes noble Arbejde.»

Så olika bedömdes samma bok i de båda Kvinnosaksorgarnen på ömse sidor om Sundet.

En längre uppsats af Eva Fryxell i Svensk-Tidskrift 1893, där från den kristna idealistiska ståndpunkt,, hon intager, de tre författarinnorna anfallas, ger upphof till en ganska märklig strid. Ellen Key hade i sin biografi öfver A. Ch. Leffler framhållit, att de tre författarinnorna Ernst Ahlgren, Sonja Kowalewsky och Anne Charlotte Leffler och andra deras jämnåriga småningom skilde sina sympatier från kvin.no-"S

emancipationens sträfvanden. Den ensidighet, som Ellen Key alltid beklagat hos kvinnosakskvinnorna, anföll hon i både eget och sina döda vänners namn, och hvad var naturligarc, än att någon från motsatta lägret vände sig mot dessa hennes uttalade åsikter, som tillika gällde så farliga ämnen som kärlek, äktenskap och religion.

Under rubriken Kvinnliga författarelyper för den naturalistiska riktningen på i88otalet angripas nu de tre representanterna för 18S0-talets »tänkesätt och stämningar inom vida kretsar af hög intelligens, särskildt för deras uppfattning af äkta kvinnlighet, af familjclifvet och kvinnans ställning inom hemmet».

I flera häften af samma tidskrift anföllos Ellen Key och hennes döda vänner för osedliga tendenser.

Ellen Key blef ej svaret skyldig. A båda sidor kämpade de mot hvarandra stridande världsåsikterna — kristendomens och utvecklingslärans. Ellen Keys Slutord återfinna vi i något omarbetad form i Tankebilder I, Själf-häfdelse och själfuppoffring.

Redan i sin första ungdom hade Ellen Key funnit det kristna idealet oförenligt med lifvet. Långsamt, under årtionden hade hon kämpat sig Pråm till den världsåsikt, som förblifvit hennes edan alltjämt. Med klaraste logik och i ett vär-dlgl språk framlägger hon sin ställning till den i n Ina läran och de skäl, som fört henne till en in åskådning, där alla områden af mänskligt lifn6

inordnas under utvecklingens lagar. Vi få häraf bevis på kampens allvar under det »årtiondes utvecklingsarbete», om hvilket hon i företalet till Tankebilder talar.

Ellen Key är här en tolk för mångas tankar och erfarenheter, främst för deras, som velat taga kristendomen på allvar, för dem, som liksom hon själf kämpat trohetskampen mot kristendomen, för dem som i samvetsöm farhåga förgäfves sökt kvarhålla förnuftet under trons lydnad. Dessa kunna uppskatta värdet af den klara, enkla och på samma gång storslagna bevisföring, Ellen Key bjuder oss för omöjligheten af en hel Jesu efterföljelse, såväl för samhället som för den enskilde samhällsmedlemmen med mindre »kompromissen aftrubbar det svärd, hvars spets Jesus ställde hvass och naken mot hvarje samvete». De, som förblifva troende, trösta sig i denna bittra kamp med att denna omöjlighet tillhör jordelifvets ofullkomlighet och de, som kalla sig kristna, bortförklara bäst de kunna bibelordets innehåll för att bevisa, att deras halfkristendom just är den äkta.

Ellen Key framhåller, huru under hvarje ny tid kristendomens försvarslinje är en annan än under den föregående.

»— — — Om guden och människan, försoningsoffret för världens synd talas nu sällan. I stället ordas om det personligvordna kärleksidealet. Lifsförhållandet till honom afgör, icke"7

vår eviga salighet — också osaligheten hör till de oförgängliga sanningar, som åldrats — men vår del i den religiöst etiska kraft, som ensam förmår omdana människohjärtat och lösa det ur syndens, framför allt själfviskhetens, välde.» Med obeveklig följdriktighet framdrager hon den mångfald af motsägelser mellan vårt verkliga lif och kristendomens bud, som dagligen och stundligen .vållar samvetsplåga, om det inte blir en slö vana att så måste vara.

Ellen Key ger här en kulturhistorisk öfverblick af den religiösa utvecklingen, klargörande mycket, som för många förefaller dunkelt. Hon ger protestantismen sin rätta plats i utvecklingen. »Kristendomen som religion inträdde i sitt älderdomsskede med reformationstidehvarfvet. . . Genom protestantismen inleddes det hållnings-lösa gående på ackord med kristendomens idealer, som visat sina verkningar på familjens, statens, konstens, litteraturens och

vetenskapens områden, dem man till hälften velat hafva frigjorda, till hälften helgade af kristendomen. Protestantismens personlighetsprincip — det egna samvetets suveräna pröfningsrätt på trons och sedlighetens område — har fortsatt att verka. Den har bidragit att skapa hela vårt, politiskt som religiöst, demokratiska århundrade. Dess innersta tendens har en tänkare träffande betecknat som panteistisk, såsom sträfvan att nedbryta först gränserna människorna emellan, sedan gran-n8

serna mellan naturen och människan och slutligen gränserna mellan människan och Gud.

Och denna tro på människans och naturens enhet, på lagbundenheten i allt som sker — denna tro är monismen.»

Efter den modiga och högtidliga förklaringen, att hon ej längre kunde bära namnet kristen, samt att den kristna läran hos henne ersatts med utvecklingsläran, monismen, veta vi sålunda, att då vi läsa hennes arbeten, måste vi utgå från den förutsättningen, att Ellen Key från denna läras synpunkt bedömer företeelser, utvecklar satser, bevisar påståenden och grundar förhoppningar. Det' var från Spinozas och Goethes värld hon kom med sin monism. Hon hade ej läst en sida af Haeckel, genom hvilken monismen nu blifvit diskuterad — tio år senare. Att närmare ingå på de utläggningar, Ellen Key i flera áf sina arbeten gjort om sin filosofiska syn på lifvet, som hon än ger namn af monism, än cvo-tulionism, än individualism, är ej skäl, då dessa äro ganska, ofullständiga och hon nu utlofvat sin filosofiska trosbekännelse i Lifslinjer II.

Ellen Keys individualistiska lyckomoral har väckt. både häpnad och harm. Egoismen skulle, menar man, i denna få ett ovärdigt herravälde öfver altruismen. Men huru definierar hon sin individualism? Låtom oss taga ett exempel härpå ur Personlighetens frihet i Tankebilder: Ingen individualist intalar sig, attii9

han lefver för någon annans skull än sin egen eller med något annat mål än att framarbeta och förädla alla sin naturs tillgångar. Men, ju högre han hunnit i sin egen aktualisering, ju starkare känner han inom sig mångfalden: -andras väl och ve äro för honom närvarande och kännbara som hans eget». På samma vis bjuder hon på lyckomoral gent emot pliktmoral*. Då de unga fråga: »Hvad skola vi göra för att bli nyttiga?» tillropar hon dem: »Blifven lyckosökarc! . . . Men, blifven lyckosökare med de högsta kraf på er lycka!» Därpå låter hon dem veta, hvad hon menar med lycka, nämligen »utbildning af själs-och kroppskrafter, undflyende af de slags nöjen och njutningar, de slags täflingar och tidsfördrif, som andligt eller kroppsligt förringa, förråa eller förgifta».

Här ser man redan, att endast grofva missförstånd eller afsiktligt falska citat ha kunnat göra fullblodsaltruisten Ellen Keys lyckolära till en själfvisk njutningsförkunnelse genom att utesluta den förklarande andra hälft af sanningen, som Ellen Key betonar. Och i intet fall torde man ha mer anledning att beklaga de sväfvande föreställningar, som fästat sig vid dessa ord och sälunda orsaka, att den fruktbara striden om principer så ofta urarta till det ofruktbara kifvet om ord.

Nya morallärор uppstå tid efter annan och

* Ur en uppsats med titel Lyckosökare i julnumret af socialistiska ungdomstidningen Fram,120

ha så alltid gjort. Den sista, som är under bildande, den individualistiska, är ett välbehöfligt komplement till. den altruistiska moralläran, som har till utgångspunkt den på vetenskapen grundade lära, där alla områden af mänsklig tillvaro behandlas i förhållande till mänskligheten, den flydda, den närvarande och den-kommande. Man .kan betrakta individualismen från viss synpunkt såsom en utveckling af det positiva och sista stadiet i mänsklighetens lif. För att vara en rätt altruist måste man utan tvifvel vara en individualitet.

*

Sommaren 1895 hade Ellen Keys bror och svägerska under en deras bortovaro anförtrott henne sina barn. Hon fick då erfara, hur omöjligt det är att förena uppfyllandet af hemmets plikter med det egna arbetet — en åsikt, som hon redan förut uttalat och nu äfven fick praktiskt bekräftad. Sina tankar i ämnet, stärkta af hennes erfarenheter under denna tid, uttalade hon i ett föredrag som hon kallade Missbrukad Kvinnokraft. Föredraget mottogs i Köpenhamn med stort bifall, men väckte, då hon senare höll det i Göteborg och Stockholm, mycken ovilja. Ellen Key utsattes för svåra anfall från kvinnosakskvinnorna, och man gick så långt, att man gjorde

sårande anspelningar på hennes person. Bland andra tillvitelser kastade man henne i an-1 21

siktet, att hon genom sitt ordande om könsvarelser, kärlek, äktenskap m. m. visat sig vara en osedlig och farlig människa, och detta omdöme upprepas än i dag. I fråga om tonen i vissa af svenska kritiker instämmer jag med en anmälare i Finland, då han älskar att tro, att man skulle häpna att se dylikt i andra länder. I de stora kulturländerna har man. länge vant sig .att höra kvinnor behandla .dessa ämnen, nien här i Sverige häpnar man öfver att se en kvinna, »en ogift kvinna, oblygt och djärft» behandla de ömtåligaste frågor, hvilka böra med »tystnadens helighet» gömmas för profana blickar. Sätt doktor i stället för fröken framför hennes namn, och med suggestionens makt är intrycket af henne förändradt!

För den, som något tänkt öfver sin tillvaro, särskildt som könsvarelse, har väl otaliga spörsmål framkommit för den ogifta som för den gifta. Vi böra glädja oss at, att kvinnor •— äfven ej graduerade — hafva mod att meddela, hvad deras erfarenheter och studier lärt dem, och säkerligen ha ej alla läkare, sociologer och filosofer genomträngt dessa frågor så på djupet som många af dem. Hvad Ellen Key beträffar, har hon berört dessa intima, ömtåliga ämnen så, som endast en konstnär i ordets konst mäktar göra det.

Vi måste dock i dessa frågor, som gälla samtid och framtid, unga och gamla, gälla hela122

vårt släkte, söka intränga i den verklighet, som icke allenast omger oss som horisonten utan tränger sig inpå oss och med sina följder griper in i vårt eget hjärtelif.

Jag hörde en mycket framstående man pä tal om Ellen Key säga: »Hvad som mest förundrar är, att de, som förebrå Ellen Key för osedliga tendenser, just genom sin egen tolkning af hennes konstnärliga språk inlägga råhet och låghet i hennes yttranden, där man ju mycket väl märker fullständig oerfarenhet om lifvets sinnliga och råa sidor. Den, som ej förstår' henne, bör ej läsa henne.»

Då föredraget om Missbrukad Kvinnokraft blef synligt i tryck, möttes det af en hel litteratur i alla former och med olika stridsvapen. Alla dessa artiklar och böcker vittnade om, att Ellen Key träffat sårbara punkter i kvinnosakskvinnornas system. Äfven i Köpenhamn uppkallade boken om missbrukad kvinnokraft skarp protest från ett par kvinnosakskvinnor. I utlandet ha också kvinnosakskvinnor skarpt anfallit boken,' som likväl från annat håll öfverallt blifvit mottagen med sympati och beundran. Man har talat om »affall» och i sin ifver ej gifvit sig tid att lyssna till, hvad hon förut yttrat i tal och skrift. Den fanatiska sektanda, som beklagligt nog vidlåder många af kvinnosakens förkämpar, medför, som öfverallt där en sådan råder, bristande redlighet i framställnin-
123

gen af motståndares mening. »Ellen Key hade blifvit otrogen sin ungdoms ideal», sade man nu. En af deras bästa kämpar hade gifvit sig at fienden. Ännu förra året utkom i Finland en diger bok Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning, där samma vilseledande uppfattning af Ellen Keys »omslag» ännu upprepas, •och där hon till och med framställes som typ för naturalismen. Alla, som följt Ellen Keys uttalanden i tryck, borde dock veta, att hon alltid satt kvinnans hjärtelif högst, alltid yrkat på alla friheter för henne, alltid — äfven i sin s. k. reaktion — endast talat om ^'^-begränsning, att hon aldrig varit mot saken, endast mot kvinnornas sätt att vrida den på sned till nytt förtryck mot individuella kvinnor liksom mot kvinnonaturen själf. Ellen sade mig en gång: »allt hvad jag velat, vill jag ännu.» Och detta kan bevisas, ty redan 1875 innehåller Nya Dagligt Allehanda en anmälan af Ellen Key öfver signaturen Robinsons Protestantismens Maria-kult, där hon drag för drag framlägger den åskådning af kvinnans bestämmelse, som redan långt förut och sedan allt djupare blifvit hennes egen.

Endast obetydligt deltog Ellen Key i den s. k. kvinnosaken, då hon var suppleant i styrelsen för Gift kvinnas äganderätt, skref i dess tidskrifter samt i Finland i föreningens intressen höll föredrag, som sedan trycktes. Hon utgick124

efter några år i känslan af att »föreningar äro idéernas grafvar». Den gifta kvinnans ställning var för henne hufvudsaken i hela kvinnans frigörelse. Och hennes Lifslinjer visa tydligt, att så alltjämt är förhållandet.

Från kvinnoemancipationens håll har man bl. a. förebrått Ellen Key, att hon motarbetat kvinnans nyvunna rätt till arbete inom olika områden. Dä man påstod, att Ellen Key uppmanade kvinnan att återgå till det gamla

förnedringstillståndet, alt sitta inburad i »hemmets stilla värld och vänta på en man», svarade hon i K v. Psykol: »Denna mening borde väl icke kunna .vara någon tänkande människas i en tid, då kampen för tillvaron nått en sådan höjd, att flertalet kvinnor hafva valet att arbeta med hvad helst de kunna få eller att svälta. Allra minst kan det vara dens mening, som tror på en framtid, då ingen enda samhällsmedlem skall kunna undandraga sig arbetets plikt. Utan att arbeta vinner kvinnan lika litet som mannen en allsidig, intellektuell och etisk utveckling, och kvinnan behöfver därför bättre arbetet än arbetet behöfver henne. Den arbetsodugliga kvinnan råkar alltid i någon form af förnedrande beroende, stundom af den mest förnedrande: äktenskapet, fattadt som försörjning. Den arbetsohågade kvinnan fyller tomheten i sitt lif genom en kult af dilittantismen, bagatellen och äfventyren, af hvilka det farligaste är äktenskapet, fattadt som125

tidsfördrif. Således är det icke mot kvinnans arbete, jag vänder mig. Hufvudvikten skall dock läggas på arbetsområdet. — — — Jag beklagar de kvinnor, som ej kunna välja, utan af brödnöden tvingas att taga första, bästa arbete, som erbjuder sig —-------men jag angriper de kvinnor, hvilka i god ro kunna utse sitt lifskall, och som dock ej ägna en tanke åt att välja så, att det kvinnliga i deras natur skall få användning i arbetet0 — — — naturen rättar frihetens missbruk, men långsamt och allvarligt.»

Hvad Ellen Key verkligen menar är, att nu, när vi för de ogifta i det närmaste hafva kvinno- frigörelsen genomförd, låt oss då begagna den rätt, i enlighet med kvinnans natur. Deri va-senskillnad, som finns mellan man och kvinna, kan ej upphäfvas. Ifrarna för kvinnofrigörelsen gå för långt, då de tala om fullkomlig likhet mellan man och kvinna, ty naturen hindrar en sådan likhet, äfven när kvinnan våldför sig på dess lagar. När nu de orimligaste missförstånd kommo i dagen, och anfallen måste besvaras; fördjupade sig Ellen Key allt mer i studiet af såväl förhållanden omkring sig som af äldre och nyare litteratur. Hon såg nu, hur Kærlighedens Komedie utfördes på det verkliga lifvets scen, hur okunnighet och hyckleri om hvartannat spelade en afgörande roll inom äfven högt bildade hem. Hon såg behofvet af att från historiska, psykologiska och sociala synpunkter upplysa omI2Ö

den missriktning, som kvinnoemancipationen tagit, och kom så in i alla de frågor, som höra samman med hvarandra: könskärleken, äktenskapet, uppfostran. Hön behandlar dessa ämnen i Missbrukad Kvinnokraft, Kvinnopsykologi och Kvinnlig Logik, Tankebilder, Barnets Århundrade, Människor och Lifslinier I.

Man har sagt, att hon ordat allt för mycket om dessa ämnen. Men då hon till motto i Missbrukad Kvinnokraft valde »Kvinnans historia är kärlek», var det väl hennes tro, att åtminstone kvinnorna ej skulle söka vederlägga henne, och att den lilla boken vore nog i detta ämne, där hon helst hade tegat, och där hon trodde sig lätt bli förstådd. I stället uppstod en strid, som gaf sig luft i 15 skrifter, där kvinnor anföllo Ellen Key för hennes irrläror.

I enlighet med sin individuella läggning mötte hon de första angreppen med stort tålamod, men under årens lopp har hon funnit så mycket af lidande och olyckor som följder af dessa frågors oriktiga behandling, att hennes mod och rättrådighetskänsla tagit sig uttryck i mer och mer hänsynslöst predikande af individens rätt att bestämma öfver sitt lif och ordna det efter eget behag, förutsatt dock, att därmed vinnes lifsstegring, hvarmed Ellen Key betecknar utveckling i uppåtstigande riktning.

Hur skiftande och afvikande hennes uttalanden än kunna förefalla, så utgöra de dock• I27

variationer Öfver samma tema i olika tonarter, som för ett vaket öra sammansmälta i ett harmoniskt slutackord.

Många ha de skäl varit, som fört Ellen Key allt djupare in i hithörande ämnen. I kapitlet Ungdomsåren har jag framhållit, hur hon fostrades i medvetandet om den stora kärleken såsom lifvets högsta värde. Genom den litteratur, hon läste, fick hon tidigt syn på helgden i det sanna äktenskapet. Sålunda var hjärtats jordmån tidigt bearbetad, och längre fram i lifvet kommo egna erfarenheter, hvilkas frön uppspirade som väldiga cypresser. Just därför att endast sådana vuxit på hannes egen väg, har hon satt in all sin kraft på att lära andra vårda sina rosor.

I Nordisk Tidskrift har jag funnit efterföljande sammanfattning af Ellen Keys tankar i dessa frågor.

»Ellen Key hör ej till dem, som affärda en lifsfråga på en vecka eller på några år. Hon lefver sig in däri intensivt under decennier, innan hon uttalar sig. Hvad hon vill, hvilken riktning af kvinnoemancipationen, hon anser vara

den ideella, framgår tydligt af hennes uttalanden. Helighållande af individualiteten är deri lifsprincip, hvarpå det idealsamhälle, som hon aldrig skall upphöra att drömma om, måste byggas. Ej genom allas likhet, men genom allas likställighet, skall den allmänna förbrödringen framgå. Denna likställighet fordrar allas frihet128

att utveckla sitt innersta väsen.' Att detta ej kan vara lika hos alla, har naturell själf påpekat.

Ju fullkomligare alla samhällsmedlemmar äro som individer, desto bättre behöfva de hvarandra, desto starkare blir förbrödningen, och desto närmare kommer man idealsamhällets stora mål: den största möjliga lycka för det största möjliga antal.

Ellen Key förlägger samhällsbyggnadens grundvalar till hemmet. I utbyte mot massuppfostran, som medför likhet i stället för likställighet, bör hemmet under barnens spädare år innesluta skolan och genom kännedomen om de ungas anlag leda dessa från måugläsning till specialstudier., Ju mera betydelse hemmet får som uppfostrande, desto mera vinnes i individualitet, förutsatt att barnen där betraktas och behandlas som väsen med nya, individuella värden att utbilda, ej att likfdrma. För att hemmet skall ha något att ge, måste det dock taga af de' störa kulturvärden, samhället i stort frambringar. Detta skapande i stort är enligt mannens väsensegendomlighet hans uppgift. Hans utåt riktade verksamhet alstrar de lifsvärden, samhället i stort har att lefva af, hvilket gör honom direkt till bärare af detta. Kvinnan uppbär indirekt samhället genom sin inåt riktade verksamhet som hemmets lifsprincip, och denna har sin yttersta grund i hennes moderlighet,129

som Ellen Key samställcr med hennes kvinnlighet.

Psykiskt och fysiskt tages all kvinnans kraft i anspråk för familjelyckans kult. Hennes väsen är den personliga kärlekens. Först i och genom denna ger hon lifsvärden i stort. Genom hennes medfödda större sedlighet adlas kärleken till den lyckobringande harmonien mellan det lekamliga och andliga krafvet. Hennes är uppgiften att hålla.jämnvikten mellan de jordiska begärelsernas och asketismens ytterpoler. Och genom hennes positiva kyskhet, ej negativa renhet, hålles andligheten vid lif i äktenskapet. I hennes modernatur finns ej samma fysiska kraft som hos mannen, och detta inverkar på hennes andliga begåfning, som däraf mister skaparkraften i stort. Är hon lycklig maka och mor, skall hon vara ett sekularsnille, om hon värdigt fyller alla plikter i hemmet och på samma gång en utåt riktad verksamhet. Moder eller ej, är hon genom sitt väsens daning kallad att splittra sina krafter på de för hemmen viktiga små omständigheter, som, ehuru smärre länkar i världskedjan, ryckta därur, skulle komma lifvet att störta samman.» A. F—dt.

I äktenskapsfrågan fordrar hon full ömsesidig frihet och likställighet samt kärlek såsom äktenskapets enda berättigande. Hennes afsikt med alla de i denna fråga återkommande uppsatserna har varit att omvärdera nutidens syn

på kärleken. »Hon tror på mänsklighetens lagbundna utveckling af och genom egna krafter till den jordiska harmoni, som är dess mål. Hon icke allenast blottar felen — både den nuvarande uppfattningen och följderna däraf, utan hon vet, att genom dessa skall utvecklingen till det bättre gå». Hon analyserar de mångskiftande orsakerna till lycka och olycka. Hon framhåller i talande bilder, hvad som sammanhåller äktenskapet och hvad som vållar söndring. Hon låter kvinnan veta, att på henne beror det till största delen, om lyckans sol ej skall skymmas af ovädersmoln. Hon analyserar och syntetiserar. Mycket har en hvar att lära i hennes djupt kända och skarpsinnigt tänkta afhandlingar om kärleken och äktenskapet. Men vid läsningen af allt det lärorika och upphöjda, hon i öfverflödande rikedom uttalat, erfar man stundom en viss bäfvan att vid detta uppvägande af goda och onda krafter, af lycka och olycka, af orsak och verkan, ett skarpare ljus har kommit att falla öfver förhållanden makar emellan, än som varit nyttigt.

Det är ej ovanligt, att åhörare af populära föreläsningar öfver sjukdomar blifvit så gripna, att de fallit ned afdånade af fruktan, att just den sjukdomen, som nu skildrades, tärde på hjärtat eller lefvern, om den minsta stickning af ofarlig art i den sidan af kroppen kändes någon gång. Så kunde hända, att en och annan,i3i

som känt ett tillfälligt styng i hjärtetrakten, kanske beroende på egen oförsiktighet eller af en knuff i sidan af

någon, som varit mycket nära, vid läsandet af alla dessa sjukdomssymptom från äktenskapslifvet genast tror sig ha ett obotligt lidande och i vanmäktig förtviflan ger upp allt hopp. Anda mindre torde Ellen Key ha besinnat den roll, som andras ifver att finna sjukdomssymptom kan spela i ett par makars tillvaro. Det är icke endast den store »Galeotto», det är äfven de mest välmenande själsläkare och läkarinnor, som med sina operativa ingrepp eller huskurer kunna skilja eller förena.

Ellen Key har stor förmåga att tjusa och fylla fantasien med bilder af strålande lycka, men hon kan också skrämma genom de mest åskådliga skildringar af hur fel å båda sidor dödat äfven den mest brinnande kärlek. Genom ett sådant tillvägagående kan lätt uppstå för mycket af reflexion, och de flesta äktenskap skulle däremot kanske fara väl af, att man och hustru lärde sig inse, att »kärleken liksom vänskapen är en förlåtclsefråga och består af gåfvor och gengåfvor af efterskänkta fordringar», som Hellen Eindgren på ett ställe så vackert uttrycker sig. Det är ondt om fulländade lefnadskonstnärer, som kommit så långt, att de ingen förlåtelse behöfva. Ellen Key säger också själf i sitt senast utgifna arbete: »de som tro på en för och genom kärleken fullkomnad mänsk-
132

lighet, måste lära sig räkna med årtusenden, ej med århundraden, än mindre med årtionden». Innan fullkomningen sker, kan dock redan i dag mycket blifva bättre än det nu är, och många om skarpsinnighet vittnande iakttagelser och nyttiga hänvisningar kunna bidraga att rädda dem som förstå, dem som vilja l

I en punkt af sin etik gör Ellen Key sig skyldig till en farlig inkonsekvens (se Tankebilder II 2:dra uppl. sid. 86). Det gäller viljans frihet. »Här är det», säger hon, »som Vauvenargues utvecklar den deterministiska individualism, som visserligen icke är oangripbar ur den logiska konsekvensens synpunkt, men dess mer ur lefnadsvishetens». De största tänkare ha råkat i samma svårighet, så härför är ej skäl att förebrå Ellen Key, men till hvilken nytta anför hon Vauvenargues, som kommit till samma slutsats som Spinoza, i det han säger: »Vi tro oss fria, emedan vi ej känna de motiv, hvilka drifva oss att handla — — — öfver våra handlingar kunna vi icke vara herrar, emedan vi icke äro herrar öfver vårt väsen», då hon därpå tolkar Vauvenargues tankegång sä, att just emedan viljan bestämmes af vårt väsen, d. v. s. i första hand af våra begär, instinkter och lidelser, är det hela detta område, som det framför allt gäl-.ler att utforska och odla. Våra handlingar bero af våra impulser, af de motiv, som äro de starkaste. Det blir sålunda målet för vår uppfostran'33

och självfuppfostrari att söka sådana ingifvelse!-, -utbilda sädana vanor, stegra sådana känslor och umgås med sådana tankar, hvilka sedan blifva starkt verkande motiv för våra handlingar. Då allt detta: sökandet, utbildandet, stegrandet och umgåendel blir en följd af uppfostran och självfuppfostran, som medvetet riktas åt att styra våra begär, instinkter och lidelser, äro de väl viljeakter, som vi självfva bestämma öfver.

Månne det är möjligt att vinna lefnadsvishet genom att stödja sig på en teori, där den logiska konsekvensen saknas.

När nu denna viljans ofrihet lägges som grund för att trohet i kärlek ej bör lofvas, att kärleken, oberoende af människans vilja, kan upphöra och därför de samvetsömma tveka att ge löften, då ryggar man tillbaka för följderna. Men om man läser vidare, finner man, att Ellen Key motsäger sin förut uttalade mening och förklarar, att »hela personlighetens halt i väsentlig grad beror af, om trohet för oss är ett lifsvärde. Den, som vill trohet, sammansluter sina stämningar, samlar sina krafter om väsentligheten, skyddar dem från tillfällighetens vindkast. Troketsviljan blir därför ett med en människas känsla för sin egen integritet, sitt inre sammanhang, sin andliga varelses hållning och värdighet.» Här har Ellen Key hänvisat oss till valvilja, som att döma af detta sista uttalande ej är så alldeles ofri.134

Höffding säger i sin Ethik sid. 254: »Det är en af de gängse missförstånden, att viljan ej har att göra med tanken och känslan — — — under sunda och naturliga förhållanden utvecklar och befäster viljan, hvad tanken har omfattat och känslan slutit sig till. Viljan måste vara med först och sist, endast då kan den hjälpa i det ödesdigra ögonblicket. Det är icke ett blindt öde de två individerna äro underkastade. Saken är till stor del lagd i deras egna händer och beror på, om de lefva lifvet i sin helhet med allvar eller ej. Äktenskapet, liksom all samlefnad, fordrar självfbehärskning och ansträngning, om det skall bestå.»

Det är troligt, att Ellen Key i Lifslinier II, som nu är under arbete, kommer att utförligare behandla den själens dietetik, om hvilken hon redan i Lifslinier I gifvit många väckande antydningar, men tills vidare synes det mig, som om det ofvan sagda utgör en af de betänkligaste inkonsekvenser, man med rätta kan förebrå henne.

Under utarbetande af denna biografi öfver Ellen Key har Lifslinier I utkommit. Den hat-väckt häftigare storm än något af hennes föregående verk, och dess brister äro äfven för mig tydliga, men dessa ha icke ändrat min uppfattning af själfva lifsnerven i Ellen Keys författareskap. En hvar, som äger god vilja, måste inse, att hon orubbligt fasthäller sin ideala syn påi35

förhållandet mellan man och kvinna, och den lifslinje, hon drager, är fullkomligt logisk från hennes egen evolutionära utgångspunkt. Men, enligt min mening, har hon skadat sin bok genom att i denna med skenbart förstående omnämna några vidriga anomalier, som äro främmande för hennes egen idealism — både hennes naturs och hennes åsikters — och här ligger faran. Ty, om å ena sidan denna bok kan göra den starke starkarc, kan den å den andra sidan otvifvelaktigt göra den svage svagare.

Lifslinier II kommer att innehålla Ellen Keys lifsåskådning i dess helhet. Man kan redan ana den i hennes uppsats om Rilke i Ord och Bild. De nya människornas lifsvilja får redan här sin förklaring. »Hel och het griper den all lifvets rikedom. Stor och stilla böjer den sig under nödvändigheten, frisk och frimodig verkar den för framtiden.»

Hur frestande det än vore att lämna mera rum åt detta ämne, måste jag dock öfvergå till öfriga frågor, som Ellen Key behandlat. Först genom att lära känna hennes mångsidighet få vi fram den rätta bilden af henne.

De flesta kapitlen i Tankebilder, Människor, Barnets Århundrade och andra böcker af Ellen Key ha förut utgjort ämnen för föredrag eller uppsatser i olika tidskrifter. Med afsikt stå årtalen utsatta vid de förut offentliggjorda kapitlen för att tillbakavisa ofta gjorda uttalanden om136

hennes stora mottaglighet. Man har talat om, hur hon tagit intryck af den siste författare, hon läst, och velat göra henne oskadlig genom att på så sätt förringa intrycket af hennes ofta geniala blick på hvad tiden kräfde.

Den, som följt Ellen Keys utveckling, har kunnat iakttaga, hur långsamt den försiggått. Med inre följdriktighet har hon gått sin egen väg och ej låtit något villa sig därifrån. Alltid har hon hållit sig från att svärja fanor, hatat dogmer och velat ha »lifvet fullt med». De snabbt mottagliga bruka hastigt taga och släppa meningar. Men ytterligt konservativ, som Ellen Key är i sitt känslolif, har hon långsamt blifvit färdig med den utvecklingsprocess, som erfarenheten och hennes eget lif liksom den henne omgifvande verkligheten låtit henne genomlöpa.

I sammanhang med Ellen Keys biografi öfver Anne Charlotte Eeffler har jag framhållit böcker af långt senare data, nämligen de, där hon afhandlat kvinnofrågan med allt hvad därtill hör, då de alla blefvo en frukt af anfallet på ofvannämnda biografi. Tidigare utgaf hon tre smärre arbeten, som gälla politiska och sociala frågor, och betydelsefullt för teckningen af hennes karaktär är, att hon lika hängifvet och modigt uttalar sig i dessa frågor, som då det137

gäller,' hvad man velat kalla" hennes hufvudämne eller rättare hennes hjärtefråga.

Individualism och Socialism, som 1895 utkom i bokform, hade förut utgjort ämne för föredrag i Kristiania och Uppsala.

Ellen Key hade länge tänkt öfver socialismen och velat se något berättigadt i dess teorier, ehuru de egentligen voro hennes naturliga individualism motbjudande. Hennes möderne-ärfda harm mot alla samhällsoförrätter, och den insikt hon vid sin fars sida fick i hur orätt en frihetsrörelse utifrån kan bedömas, beredde henne att förstå socialismen. Hennes varma intresse för denna lära har likväl först kunnat väckas, då på senare tider röster börjat göra sig gällande, som söka lösa det stora samhällsproblemet: »individualismens och socialismens genomträngande af hvarandra.»

Om detta Ellen Keys arbete yttrade den kände nationalekonomen Gustaf J. - Steffen i en anmälan, att honom veterligt ännu icke skrifvits på engelska, tyska eller franska språken någon allmänfattlig afhandling, som med

sådan oförskräckt självständighet, sådan förtroendeväckande rättframhet i argumenteringen och uti så epigrammatiskt träffsäkert och poesifullt afrundadt framställningssätt försökt sig på det nyaste af alla spörsmål: att finna' den högre enheten, som harmonierar våra dagars individualistiska och socialistiska idéströmningar» — — — »En ge-13»

nomförd kontrastteckning af Nietzsches och Tolstoys idéer är en af de mest lockande uppgifter, som samtiden har att bjuda en essayist med fröken Keys säkra instinkt för den inre enheten uti naturens organiska kontraster.» Afslutningskapitlets sista sidor innehålla maningsrop till ungdomen i andra länder att följa det exempel, som då framför allt i England erbjöds. Hos ungdomen, som hon ser gripen af reaktionens anda, söker hon väcka framtidshopp och handlingslust med ord som dessa: »Ungdomens ädelmodiga ålder förmår erfara medkänsla på samma gång som en stark individuell kraftkänsla. Och somliga blifva i detta afseende alltid unga, alltid i stånd att genomlcfva inspirerade ögonblick, sådana då en stor handling, en stor sanning, en stor skönhet eller en stor lyc.ka fyller vår varelse, ögonblick, då tårarna strömma, armarna sträckas ut för alt omfamna världsalltet, tankarna genomila det. Sådana ögonblick innebära den mest intensiva förnimmelse af vår egen personlighet på samma gång som dess fulla uppgående i samkänsla med hela tillvaron.

Ett stort lif — det är att i handling gifva kontinuitet åt sådana inspirerade ögonblick.»

Lyckliga ungdom, som får mottaga sädana lystringsord!

Denna bok hade just utkommit på våren 1895, dä Ellen Key efter skolans afslutning som vanligt begaf sig till landet, denna sommar förr39

att öfvertaga vården af sin brors barn. Resultatet af denna tid känna vi redan och kunna döma om Ellen Keys stora arbetsförmåga och energi, då vi betänka, att hon hela 90-talet ännu dagligen var bunden vid skolan och Arbetareinstitutet, vid de förut omnämnda fria kurserna och samtidigt utgaf Missbrukad Kvinnokraft, Kvinnopsykologi och Kvinnlig Logik samt Tankebilder och höll fria föredrag i olika ämnen.

Arbetarne i Norrland och Halland kämpade för sin föreningsrätt, och genast var Ellen Key färdig att sätta in af sin arbetskraft till tjänst för det mal, de ville vinna och vunno. I Karlstad, Uppsala och Stockholm höll hon under jul- och påskferierna fyra föredrag, som sammanarbelades till en bok med titel: Svensk och Storsvensk patriotism.

Denna broschyr innehåller tre kapitel utan särskilda rubriker. De sikta dock alla tre at samma mål: frihet eller förtryck. I det första vänder Ellen Key sig mot »den världshärskaremakt, som förslafvar själarna, mot hela den ekonomiska samhällsordningen, som nu öfvar det tyranni, under hvilket viljorna böjas.»

Utgående från stora ideella synpunkter låter hon oss kasta en blick på maktens demoraliserande herravälde inom olika områden. I hastigt förbigående bilder se vi kapitalismen med svärdet140

i handen, draget för sina ekonomiska intressen, Tyskland nedtrampande den danska nationaliteten i Sönderjylland; Ryssland krossande Finlands grundlagar; Frankrike utspelande Dreyfusdramat, Vi uppröras med rätta öfver allt detta. Men, frågar författarinnan, ha vi då ej något att harmas öfver på närmare håll? Och därpå drager hon upp en parallell mellan den starka harm, vi känna gent emot frihetskränkningar, som ske i utlandet, och den försoffande likgiltighet för orält-rådigheter, som äga rum inom vårt eget land. Hon klagar öfver, huru köld och egoism i stor utbredning fylla det rum hos både unga och gamla, som den ideala entusiasmen skulle intaga, huru man kan höra ungdom, hvilken, när det gäller kamp mot fördomar och orättvisor, med en axelryckning frågar: Hvad tjänar det till?

De ord, Ellen Key här riktade till ungdomen, ha för många af de unga män, som hörde hennes föredrag i Uppsala eller läste hennes broschyr, blifvit en afgörande väckelse. Jag har hört uttalanden af några af dessa, som blefvo gripna af de synpunkter, de där hörde framställas, i den grad, att sömnen den natten flydde. Broschyren spreds genom åtskilliga af dessa entusiastiska unga studenter, och det torde icke vara för mycket sagdt, att detta föredrag satte märke i den generation af ynglingar, som hörde det.

Andra kapitlet gäller föreningsrätten. EllenI4I

Key ställer sig, rättvis och klarsynt som hon är, hvarken pä arbetsgifvarnes eller arbetarnes sida. Hvad själfva stridsämnet angår, önskar hon lag-stadgad skiljedom och på båda sidor lagstadgadt arbetsaftal. Föreningsrätten må erkännas såsom absolut och okränkbar. Som alltid ställer hon sig pä den förtrycktes sida i den pågående kampen, här således på arbetarnes, som blefvo nekade rätt att sluta sig samman. Hon för frihetens talan gent emot despoti och säger till sist: »Man talar om, att vi behöfva befästningar mot de grannar, som kunna bli farliga för oss, men den befästningen, vi framför allt behöfva, är ett brinnande hat mot allt slags förtryck, en lidelsefull frihetscnergi, hvarförutan inga befästningar båta oss något.»

I tredje kapitlet ställer hon sina landsmän inför den norska frågan, där hon menar, att den svenska frihets- och rättfärdighetskänslan är ännu mer oklar och osammanhängande än i fråga om föreningsrätten.

Lång förberedelse, befästade principer och grundliga kunskaper i ämnet föregingo nu som alltid Ellen Keys uttalande. Genom den förtroliga förbindelsen med Björnson lärde hon redan i ungdomsåren känna frågans innebörd på andra sidan Kölen, och under de många år, då hon, hade jag så när sagt, själf var svensk politiker, lärde hon skilja på svensk och storsvensk patriotism.142

Bland de anteckningar, hon gjorde under Björnsons vistelse i Stockholm 1873 finns angående Norge och Sverige följande, som jag är i tillfälle att anföra:

»Vi, i vår medvetna säkerhet att vara det större, det äldre, det ärorikare folket, vi kunna ej ha någon medkänsla med Norge, som vill gå sin egen väg, pröfva egna krafter, innan det sammansmälter med oss så, som vi vilja ha det. De båda länderna äro som två bröder, af hvilka den äldre, med erkändt anseende och profvade krafter, säger åt den yngre (som hvarken har det ena eller det andra), att de skola slå sig samman om sitt jordbruk, ha allt gemensamt, lika rätt och lika plikt, men då får till svar ett tryggt: »nej tack, du blefve då herren, ty du gjorde mig mera gagn än jag dig! Och ingen trodde mig om att orka något, ej heller kunde jag lita på mig själf, hvad jag verkligen dugde till. Nej, låt du mig hållas, slita ondt och växa på egen hand. När jag så är en karl för mig, då kunna vi flytta samman, ty då kunna vi med lika krafter draga jämt, ej nu. Lagar, som ej äro former för ett innehåll, blifva retande band, och innehållet, kärleken folken emellan, väcka de ej. Låt därför kärleken vara i fred med sin stilla växt. En dag skall komma, då de båda folken lägga hand i hand till en oupplöslig förening »med lagens band». Men innan den tiden kommer, måste vi ha blandat blod och tårar,'43

hafva gemensamma minnen och gemensam fröjd. Och kommer den tiden ej så, som vi svenskar mena och oss godt tyckes — få vi i Norden tre republiker — och så vill Björnstjerne Björnson ha det — stor sak i det, blott hjärtegrunden är densamma.»

Få ting torde bättre belysa i hvilken grad de idéer, Ellen Key med den klaraste konsekvens vid mogen ålder förfäktat, utgått ur hennes själsriktning redan i ungdomen. Ty den här anförda grundtanken återfinna vi nu i hennes behandling af denna fråga, densamma som i alla frågor hon berör: »Lagar, som ej äro former för ett innehåll, böra ej äga bestånd. En union mellan stater eller individer, som ej hvilar på rätt grund, den ömsesidiga lyckans, bör upplösas.»

Det var under rustningarnas tid, då man från svenskt håll i vida kretsar hörde påståendet, att en genom krig räddad union vore att föredraga framför en upplöst union, då broderkriget förkunnades som en nationell plikt, som Ellen Key ansåg, att hvar och en var i sin fulla rätt att framhålla denna slags patriotism som ett brott, ej blott mot Norge utan äfven mot vår nations bästa förtid, mot det lefvande släktet som mot det kommande.

Ellen Key fick uppbära hårda domar från flera håll för sin bristande patriotism, för svenskfientliga talesätt, emedan hon med äkta förädlad nationalkänsla uppfordrade det svenska folket att144

handla svenskt, det vill säga rättvist, upplyst, ridderligt och — besinningsfullt. ' Äfven om hon därunder öfverskattade den norska ftationalandan, så var detta den hos en rättrådig människa naturliga ensidigheten, som drifver henne att blunda för den i hennes mening förorättades svagheter. Ellen Key är, som hon själf säger, ingen Norgesfanatiker. Hon fritager icke Norge från all skuld i den farliga unionstvisten. Hon medger, att den norska

vänsterpolitiken för mycket sysslat med partipolitik i stället för med principer, med bisaker i stället för hufvudsaken. Men, sedan hon påpekat, hvad som ensamt under 1890-talet blifvit genomfördt i Norge på den politiska, juridis/ka, religiösa och sociala rättvisans väg, och sedan hon tillagt, att nästan alla de reformer, hvilka under samma tid genomförts i Norge, gång på gång varit föreslagna i vår riksdag men blifvit afslagna, fortsätter hon: »Från min utgångspunkt, den, att rättfärdighets- och mänsklighetskänslans uttryckande i lagstiftningen, är det djupast verkande kulturarbetet, anser jag mig hafva ådagalagt, att, med afseende å denna djupare' kultur, Norge i förhållande till Sverige visar- sig som en käck, dådkraftig yngling, fästad vid en för ögonblicket förlamad.». Och hur mycket man än klagat och ropat ve öfver ett slikt »fosterlandsförräderi» torde nu ej finnas många, som kunna neka, att hon hade rätt i denna lik-*Ellen Key, maj 1899*146

nelse vid den tid och på den plats, hon tillämpade den.

I detta sammanhang torde en annan i viss mening politisk handling böra framhållas. Ellen Key var den första svensk, som efter de förändrade förhållandena i Finland på hösten 1899 reste ditöfver och höll en serie föredrag* i Universitetets till trängsel fyllda festsal för alt sålunda visa svenskarnas vilja att fasthålla den andliga växelverkan mellan folken. Till ämne valde hon de franska salongerna för att i det sista föredraget, det som rörde madame Stael, få anledning att indirekt ge uttryck at tankar och känslor, som rörde sig i åhörarnes sinnen.

De lifliga sympatier, som Ellen Key väckte, och om hvilka tidningarna trots sin bundenhet buro vittne, togo sig ett slutligt uttryck i den afskedsfest, som ordnades, och i hvilken medlemmar af den vetenskapliga, konstnärliga och litterära världen deltogo. Ellen Key hade dröjt kvar i Helsingfors till den 11 december, emedan hon velat undvika allt firande af sin 50-årsdag, och trodde icke, att man i Helsingfors kände dagens betydelse. Men så var ej förhållandet. Afskedshyllningen blef en födelsedagsfest, där prof. V. Söderhjelm och Hilma Vestermark vältaligt uttryckte de sympatier, Ellen Keys förfat-

* Senare offentliggjorda i Ateneum.147

tarskap redan förut väckt, och som hon under sitt besök i så hög grad stärkt.

På våren reste Ellen Key till utlandet och besökte under fyra månader London, England och Skottland, därpå till Bretagne och Paris vid den stora världsutställningen, reste sedan i Italien, var mest i Rom, men äfven kortare tider i Neapel och på Sicilien samt reste i juni månad hem öfver Wien, Dresden och Berlin.

De stora Wienertidningarnas spalter visa genom sina skildringar den uppmärksamhet, som ägnades Ellen Key. Ur de många tal, för hvilka hon vid ett par festliga samkväm var föremål, vill jag endast anföra de betecknande orden: »Du har sått ord och skall skörda människor, vi älska dig.»

Alltsedan Ellen Key öfver Ernst Ahlgfen skref en första dödsruna har hon haft upprepade och smärtsamma anledningar teckna bortgångna vänner, och hon har gjort detta på ett sätt, som kommer en att förstå Hellen Lindgren, som en gång om Ellen Keys dödsrunor sade, att man nästan önskade dö för att blifva tecknad af henne.

Ernst Ahlgren, Sonja Kowalewski, Anne ('harlotte Edgren, Karl Aug. Tawaststjerna, K. af Geijerstam, Hellen Lindgren höra till dem,148

Ellen Key efter döden skildrat. Utrymmet medgifver ej att här stanna, vare sig vid dessa eller vid de öfriga kortare eller längre biografiska och litterära essayer, som hon i olika tidskrifter offentliggjort, och af hvilka de sedan i bokform utkomna C. J. L. Almkvist, makarna Browning, Goethe*, Rahel Varnhagen, Malvida von Mey-scnbug och Björnson i festskriften vid hans 70-årsdag, torde vara de mest kända. Jag behöfver sä mycket mindre taga till orda i detta ämne, som ingen del af Ellen Keys författarskap är så oomstridd till sitt värde som denna. Och detsamma gäller hennes folkskrifter i Verdandiserien och enstaka smärre uppsatser Mod, Stillhet m fi. som först framkommit i julpublikationer.

Man har sagt, att Ellen Keys författarskap lider af brist pä logik och reda. Orsaken härtill torde vara den, att, då hon skall forma sina tankar i ord, konstnären fattar tag i pennan och breder en slöja af lyrisk stämning öfver konturerna, som därigenom icke bli nog tydliga. Färgrikedomen i hennes stil bländar dessutom för starkt det öga,

som i etsningen ser den högsta konsten.

* Min afsikt att uttala mig om Ellen Keys skildring af Goethe har jag ej fullföljt, då jag af flera anledningar funnit den kräfva en mer ingående belysning.Ehuru jag här ofvan instämt i de allmänna anmärkningarna rörande Ellen Keys brist pä konsekvens, vill jag äfven å andra sidan instämma i de råd Per Hallström ger läsaren af Ellen Key. »När man stöter på en lärosats, som synes absurd i sin kategoriska formulering, skall man bara notera den i sitt minne utan verop och läsa vidare. Man skall då nästan jämt, men kanske i ett helt annat sammanhang, till slut finna den kompletterande motsägelsen och inskränkningen, gjord af henne själf och oftast mycket bättre, rättvisare och vidare, än läsaren i hastigt mod kunnat ge den.»

*

Offentlig verksamhet.

VID sidan af det mycket fordrande regelbundna arbetet i skolan, enskild och offentlig föreläsningsverksamhet har Ellen Key af olika kvinnliga föreningar och studentföreningar i Stockholm, Göteborg, Kristiania, Köpenhamn, Helsingfors och många mindre städer i Sverige, af good-templarloger och arbetareföreningar ofta varit anmodad att hålla föredrag. Och detta har hon gjort i en oerhörd utsträckning, hvarom de talrika referaten i tidningspressen bära vittne. Redan från midten af 1880-talet'1 finna vi, att hon i Stockholm hållit föredrag öfver olika ämnen, alltid ekonomiskt olönad, slösat med sin arbetskraft för att utbreda bildning, skaffat medel I ill kassor; agitation och andra ändamål. Arbetarne, ungdomen och kvinnorna har hon tjänat siisom varande de mest förtryckta. Om hon p8 främmande ort haft ekonomisk vinst på sina l¾redrag, har hon alltid hållit ett gratis. Detta Il så mycket mera anmärkningsvärdt, då den berömda föreläsarinnan alltid fyllt den sal, hon100

talat uti, till sista plats. Hennes »själfhäfdelse» har bestått uti att gifva åt andra det de utan henne saknat, att utveckla slumrande anlag, att göra lifvet rikare för dem, som sträfva i arbete och försakelse, att skänka dem högtidsstunder. Endast tre gånger har hon talat i politiska frågor och några gånger om den gifta kvinnans rättsliga ställning, för öfrigt om stora personligheter, konst och andra bildningsfrämjande ämnen.

Jag har förut talat om Ellen Keys blyga, tillbakadragna väsen och om hennes bristande självtillit, och det är af psykologiskt intresse att känna, hurusom hennes blyghet gaf hennes närmaste anledning att förvåna sig öfver, att kon, Ellen, slutligen lärt sig att uppträda offentligt. Sedan länge ljuder nu hennes namn rundt kring vårt land och våra grannländer, kändt för den sällsynta talang, med hvilken hon vet, att på talarestolen framföra sitt ämne. Då hon en gång för många år sedan glömde att medtaga sitt manuskript och sålunda nödgades föreläsa fritt, fann hon sig bättre därmed och antecknar nu endast hufvudpunkterna, orden finner hon i stunden. Under sådana villkor kan ju något förhastadt ord komma med, men detta sker ytterst sällan. Att hon talar och icke läser bidrager till att göra hennes föredrag så lefvande och fängslande.

Vid sista föreläsningen i Stockholms Arbetareinstitut, verkade hennes person särskildt im-IOI

ponerande genom den inre rörelse, som jagade blodet från hennes ansikte, där hon stod, inramad af blommor, talande med nedfällda ögon och dämpad röst, med högtidligt, men mildt allvar sägande farväl åt sina kära åhörare. Man har sagt, att hon studerat plastik och talarekonst, men så är ej fallet. Hon är, som Oscar Levertin en gång skref, »född talarinna». Då hon träder in i salen, är det något af prästinna hos henne, och. då hon intagit sin plats på talarestolen, råder en sådan tystnad, att man kunde tro sig vara ensam, om ej åsynen af den fyllda salen visade, att tystnaden är uttryck för den vördnad, med hvilken talarinnan -mottages. De första orden uttalas så sakta, att man endast med någon ansträngning kan höra dem, men tystnaden i rummet skärper hörseln, och utan att hon behöfver höja rösten tränger hennes ord längst bort i alla hörn. Hon förmår att genom sitt sakrika och målande framställningssätt fasthålla intresset hos åhörarne, äfven om föredraget skulle räcka ett par timmar. Oscar Levertin säger på ett ställe: »Det vi älska hos Ellen Key är hennes rena, ädla vilja och hennes blanka mod, hennes personlighets friska och impulsiva ärlighet, den allomfattande värmen i hennes natur, som så ofta förlänar

hennes ord den frodiga sommarens lifsvänliga fullhet». Samme kritiker räknar henne till de människor, »hvilka naturen skapat efter sitt eget beläte med ett102

fruktbart kaos af idcer, stämningar och infall. Ue väcka och värma, fängsla just genom synpunkternas mångfald, temperamentets eld och ström, uttryckssättets entusiasm. Intet är lättare än att påvisa dylika naturers motsägelser, öfver-ord och inkonsekvenser, men intet heller dåraktigare än att tro sig med dylik kritik hafva

fångat deras väsen-------den kallblodiga kritiken

mäktar sällan eller aldrig stjälpa det lefvande helhetsintrycket af cldifvern i deras uppsåt och vågbruset öfver deras ord». Då hennes föredrag oftast blifvit tillgängliga i bokform, lämnar jag till kapitlet om Ellen Keys författarskapredogörelsen för deras innehåll. Vanligen ha de varit omhandlade i långa recensioner i pressen. Hänförda loford och bittra anmärkningar ha brottats med hvarandra allt efter tidningarnas olika färg.

Ellen Keys föräldrar flyttade 1883 till Helsingborg — där fadern blifvit utnämnd till postmästare — en förändring, som naturligtvis var mycket ingripande i hela familjens känslolif, men dock kändes djupast för Ellen, som nu skulle lefva så långt skild frän de sina.' Hösten 1884 dog hennes mor.

Då Ellen kom till Stockholm för att börja sin tjänstgöring i skolan och Arbetareinstitutet, råkade jag henne strax efter ankomsten. Hon103

var mycket sorgsen och hade vid moderns dödsbädd pröfvat sin egen ställning till odödlighetstron. »Jng kände där», sade hon, »att det vore ej svårt att dö utan odödlighetshopp: att lefva utan det är värre.»

30—40 års åldern betecknar således för Ellen en tid af djupa enskilda erfarenheter och bittra sorger. Utom de redan nämnda genomlefde hon då en personlig kris, som blef afgörande för bemödandet att i arbete för andra glömma eget öde. Under åratal kände hon sitt lif värdelöst intill självförintelsens frestelse. — —

Men harm öfver det, som i hennes mening var orättrådighet, ryckte henne upp, tog henne bort från sig själf och förde henne fram i striden, ut i det offentliga lifvet. Intill den stunden åtnjöt, hön en oblandad beundran och popularitet bland unga och gamla i alla läger. Måttfull och försynt stötte hon ingen. Hennes verksamhet tillhörde då det mera lugna upplysningsarbetet. Från denna tid, vintern 1889 inträder Ellen Key i ett nytt skede af sitt lif. Hon är nu 40 år.

>

Personlighetens utveckling och frigörelse är det mål, mot hvilket Ellen Key riktar alla sina sträfvanden. Under denna rubrik kunna vi innefatta alla de under olika titlar utgifna böcker", hon skrifvit, och allt, hvad hon sagt. Ellen Key vid 36 år.IOS

Hon framhåller den växelverkan, som äger rum mellan individens stigande uppåt till en allt högre utveckling och hans frigörelse från på lagparagrafer stödda fördomar. Ju större fordringar individen ställer på sig själf, ju mindre har samhället med honom att skaffa i form af förbud och straff, och ju färre dessa blifva, ju hastigare stiger den etiska och intellektuella kulturbäraren, individen. Med glödande nit förkunnar Ellen Key väckelsens ord och manar en hvar att beakta personlighetens rätt och betydelse inom alla mänskliga förhållanden.

Hon för barnets talan, föräldrarnas, mannens, kvinnans, den öfverordnades, den underordnades. Ja, hon glömmer ingen, hon talar till alla och för alla, varmast dock för den förtryckte, till hvilken klass han än må höra. Hon vet att personligheten kan förtryckas likaväl i hem som stat, likaväl inom familjens trängre krets som inom den vidare, hvilken vi kalla samhället.

Utvecklingsläran hade banat sig väg till vårt land och funnit många begåfvade unga apostlar, som med ifver predikade dess lärosatser. I optimistisk yra kastade de öfver bord mycket, som var af värde, det är visst, men mycket af det gamla var skämdt och orenade luften. Den ville de ha ren och sofrade ej så noga, då det gällde att kasta bort eller behållaioö

kvar. Vår statskyrkas dogmer antastades, och det gick hett till i striden. När nu de unga rösterna ej kunde förmås

till tystnad, och reaktionens målsmän funno tiden vara inne att tukta de unga våghalsar, som i tal och skrift under det sista decenniet vågat anfalla »det goda gamla», vågat rubba »det bestående» och påpekat samhällsomdanandc uppgifter, tillämpade man en gammal lagparagraf om fängelsestraff för hädelse mot Gud. Fängelseportarna slötos för månader kring några svenska medborgare. Förföljelsen mot den nya tidens målsmän blef allmän från dem, som hade makten i sin hand. Stipendier fråntogos unga studerande vid akademier för deras »villomeningar», och mycket annat skedde, både inom familjelifvet och ute i samhället, som förkunnade, att reaktionen be-mäktade sig styret.

Det var länge sedan den paragraf i Ingen, som gäller »hädelse mot Gud», blifvit tillämpad.

Är 1850 hade vi här i Sverige inte hunnit längre på lagstiftningens väg, än att åklagaren yrkade, att den anklagade skulle straffas enligt I Kap. 1 § Missgärningsbalken, d. v. s. med lifvets förlust för hädelse mot Gud.

Hvarje vecka måste den store sannings-och frihetskämpen F. Th. Borg, som då var »den brottslige», under fem månader möta inför rätta, men blef slutligen frikänd. Att Borg senarc två gånger var invald i Första kammaren, fastio7

hans åsikter aldrig ändrades, är en sak,' som varit lärorik, om man velat lära.

August Strindberg åtalades 1884 för brott mot samma lagparagraf.

Men då juryn frikände honom, trodde man ej, att den föråldrade paragrafen i våra dagar kunde tillämpas.

Nu emellertid, år 1889, var det ej nog med, att de anklagade fälldes af juryn, utan hvad värre var, mången, som ingifvit förhoppning om mera upplysta tänkesätt, gillade juryns dom. En och annan vågade väl i dagspressen ge ett svagt uttryck af häpnad och harm, men i det hela var det lika tyst utanför fängelsemurarna som innanför. »Men» — skrifver Elna Tenow i den ofvannämnda teckningen af Ellen Key — »i en tid af politisk slapphet och hederslöshet, då vän icke längre kände vän, och vetenskapen broderligt räckte vidskepelsen handen — — — då tanke- och yttrandefrihetens fanor hängde slappa i en mojnad vind, då genombröt en lugn, behärskad stämma den kvalmiga tystnaden — —.»

Det var Emjl Keys dotter, som med värdigt mod och human rättvisa framträdde inför svenska allmänheten. Rustad med politiska och historiska kunskaper, uttalade hon varningar mot det ovärdiga förtryck, som visade sig i ett brutalt fängslande af fyra unga män, c]ärför att de i sin stridsifver ej tagit hänsyn till formen, under det att samma åsikter ostraffadt i tryck uttalatsio8

af andra, som förstått att kläda dem i vetenskaplig och filosofisk dräkt.

I Göteborg, kallad af Frisinnad kvinnoförening, och sedan i Stockholm höll Ellen Key föredrag om -»Huru reaktioner uppstå» och inledde vid ett offentligt möte i Uppsala, på inbjudan af studentföreningen Verdandi, en diskussion i>Om yttrande- och tryckfrihet» samma år. Föredraget utkom kort därpå i broschyrform.

I en ny form upprepar hon Talis Qvalis' ve öfver dem, »som med afsikt såra lungan i offentlighetens breda bröst», lungan hvilken för henne liksom för honom är det fria ordet.

Ellen Keys kärlek till rättvisa och frihet var kränkt. I lon vänder sig mot lagparagrafer, som hon visar stå i strid med framåtskridandets lag. Hon anser, att det är oförenligt med civilisationen i våra dagar, att andliga strider utkämpas med andra än andliga vapen. Hon försvarade icke det sätt, hvarpå de dömda framfört sina meningar. Hon gjorde en vidtgående räfst inom alla samhällslager, och om hon också här som alltid visade de unga sin sympati, så framhöll hon, att framstegspartiet, som dessa unga representera, måste, om de ej vilja ådraga sig det dryga ansvaret för att reaktioner uppstå, lära sig att välja vapen och rätt bruka dem. — »Våra egna fel och misstag bli på längden de enda farliga fienderna till den sak, vi lefva för»,-i©9

Skarpa anfall gjordes i pressen mot Ellen Key, och hon förlorade nu en del af den popularitet hon haft. Mången, som hittills statt vid hennes sida, vände sig bort från henne. Man fick nu först göra bekantskap med hennes starka personlighet, med hennes »rättrådighetslidelse», som hos henne från barndomen väckt ett obetvingligt mod att

försvara, och som från denna tid allt mer och mer gjort sig gällande.

Ellen Keys ord genljödo öfver hela landet. Hennes modiga uppträdande för rättvisans sak, gaf henne en bemärkt plats bland meningsfränder, som tänkt lika med henne, men saknade hennes mod, kanske också hennes kunskaper och talang.

*

Det är af stort psykologiskt intresse att följa Ellen Keys utveckling och betrakta hennes lifsgärning. Hennes utpräglade etiska personlighet afkastar den boja, hon anser hinderlig på den väg, hon ser för sig såsom den enda rätta. I strängt arbete för eget oberoende och för att hjälpa de sina bekämpar hon sin egen innersta håg för kontemplation och tillbakadragenhet. Sedan hon frigjort sig så till vida, att hon kan ge luft åt sina tankar, drifves hon af medkänsla för andras lidanden att göra sig till tolk för dem. Vid 25 år börjar Ellen Key, därtill, som ofvan nämndes, uppmanad af fru Adlersparre, attI 10

skrifva självständiga uppsatser under märket E-N. i Tidskrift för Hemmet, där de genast ådrogo sig uppmärksamhet.

Ellen Keys första uppsats, Camilla Colett, inflöt i Tidskrift för Hemmet 1874. Sedan följde betydande litterärt-kritiska uppsatser och biografier vid denna tid och långt framåt utgående från den absoluta idealismens ståndpunkt, särskildt i fråga om äktenskapet och kärleken mellan man och kvinna.

Kort efter den första boken, som bàr hennes namn och som jag nyss talat om, utkom den andra. Den olyckliga Ernst Alilgren hade slutat sitt lif, och Ellen Key, bunden vid henne med vänskapens och sympatiens band, skref hennes lefnadsteckning, en dyster målning af en människa, som »går mot döden hvar hon går», emedan lefnadsmodet kväfdes af dödstanken, emedan ouppfyllda lifsbehof förinta den arbetande, hungrande, rikt begåfvade människan — författarinnan.

I början af 1890 talet gör Ellen Key smärtsamma förluster. Två af hennes nära vänner från i88otalet, då hennes krets småningom blef den litterära och konstnärliga vänsterns, bortryckas i döden i sin kraftigaste ålder, Sonja Kowalewsky 10 februari 1891 och Anne Charlotte Leffler, Duchessa di Cajanello, 21 oktober 1892.III

Nyårsafton samma år är hon närvarande vid sin fars död i Visby, där hennes far bott, vårdad af sin gifta dotter, allt sedan han för sjukdom erhöll tjänstledighet från Helsingborg. Öfver hafvet, en natt i snöstorm, följde hon faderns stoft till moderns graf på Västerviks kyrkogård, den enda fläck jord i den kära hembygden, till hvilken Ellen Key nu mera har eganderätt.

Anledning till allvarliga betraktelser har ej fattats Ellen Key, då hon erfarit så djupa personliga intryck af dödens närhet. Kanske dock att faderns död ej kändes så bitter, då, som vi veta, han redan några år efter ett slaganfall var andligen borta. Nu var det dock slut, och själf hade Ellen- blifvit en generation äldre.

Förlusten af de båda vännerna ingrep djupt i Ellens andliga lif.

Den fläkt från det stora kulturlifvet, som genom Sonja Kowalewsky nådde Stockholm, var för Ellen Key särskildt uppfriskande, och hon förstod i ovanlig grad att tillgodogöra sig de omedelbara intryck från kulturens lifscentra, som Sonja K. i flödande rikedom medförde. Ännu hade Ellen ej själf varit i tillfälle att göra direkta studier pä ort och ställe, såsom senare under sina långa besök i främmande länder, då hon •.nni uppburen författarinna och älskad personlighet varit inbjuden att gästa hem, dit utlänningar sällan få tillträde.112

Förlusten af Sonja K., som de sista åren, sedan A. Ch. Leffler lämnat Stockholm, i än ömmare förtrolighet slöt sig till Ellen, blef nu kännbarast för henne. Jämte en väninna skötte hon Sonja K. under hennes sista sjukdom, och strax efter dödsfallet skref hon en kortfattad men innehållsrik nekrologi, som lät oss här i norden ana, hvad vi förlorat *.

Med Sonja Kowalewskys lifsgärning värman ju icke obekant. Hvad vetenskapen och litteraturen förlorade genom hennes bortgång, visste man väl, och både den inhemska och utländska dagspressen upplyste därom vid

hennes frånfälle, men de, som sätta de kvinnliga egenskaperna högst, fingo nu se, att tiden förlorat en kvinna, som, fastän hon var »århundradets och måhända alla tiders mest berömda kvinnliga vetenskapsidkare, icke räknade hvarken vetenskapen eller vitterheten eller äran såsom tillvarons medelpunkt. För henne var hjärtat lifvets källa.»

Denna skisserade biografi fullständigades med genial uppfattning af Sonja Kowalewskis märkliga och sammansatta natur och egendomliga lefnadsöden i den biografi öfver A. Ch. Leffler, som Ellen Key skref efter hennes död, och där hon vet att med kärlek till dem båda och med en skarpsinnig tolkning af deras olika

* Fredrika-Brenier-förbundcts tidskrift Dagny intog Ellen Keys vackra minnesord i Haft. 3, 1891."3

skaplynnen belysa och beriktiga en del omdömen, som A. Ch. L. fällt om S. K.

I Festskrift med anledning af kvinnornas utställning i Köpenhamn 1895 ger Ellen Key några intressanta meddelanden om Sonjas inre lif, hvaraf man förstår, hur nära de stodo hvarandra. Det Ellen Key i sin första teckning af S. K. endast lät framskymta, talade hon nu öppet om: Sonjas tragiska kärleksöde.

Såväl i hennes som i A, Ch. Lefflers lifsöde får Ellen Key bevis på sin ofta uttalade sats, att för den kvinnliga kvinnan är hjärte-lifvet det centrala.

Ellen Keys »Anne Charlotte Leffler, duchessa di Cajanello, några biografiska anteckningar», utgör med sin anspråkslösa titel en mästerlig karaktäristik öfver föremålet självt, hvarjämte läsaren föres in i 1880-talets litterära värld i Sverige. Den öfversattes ganska snart till danska, tyska och ryska språken och bedömdes af de störste kritiker såsom mönstergill biografi. Den ger en djup inblick i författarinnans egen personlighet, och man instämmer gärna med en anmälare, som säger om Elen Key: »att hon med den henne inneboende osjälfviskheten, som aldrig förnekar sig, på ett osökt och enkelt sätt undviker att för läsaren så att säga presentera sig själf, ehuru hon utgör det tredje icke minst framstående af detta vänskapens och snillets kliifvcrblad.» G. Brandes ger Ellen Key en

Slien Key, 8ii4

enastående plats såsom kvinnlig psykolog och kritiker. Sedan han återgifvit hennes träffande yttrande, att Anne Charlotte var brödet och Sonja vinet vid deras andliga gästabud, tillägger han: »I Ellen Keys naturell fattas hvarken brödet eller vinet.»

Icke alla kritiker tänkte så. I Dagny kom en nedgörande kritik, där man ej fann några förtjänster. Totalintrycket innefattas i följande ord: »fröken Keys bok berömmer sig af att bära ärlighetens stämpel, och oss frapperar mest dess brist på sanning och lojalitet.»

Biografien anmäldes samtidigt i den danska tidskriften Kvi/iden og Samfundet, där en särdeles berömmande anmälan af Magdalena Tho-resen slutar med följande ord: »Överalt, hvor Kvindesagen har sin retferdige Frenigang i Norden, bör man vise hende Tak og Ære for hendes noble Arbejde.»

Så olika bedömdes samma bok i de båda Kvinnosaksorgarnen på ömse sidor om Sundet.

En längre uppsats af Eva Fryxell i Svensk-Tidskrift 1893, där från den kristna idealistiska ståndpunkt,, hon intager, de tre författarinnorna anfallas, ger upphof till en ganska märklig strid. Ellen Key hade i sin biografi öfver A. Ch. Leffler framhållit, att de tre författarinnorna Ernst Ahlgren, Sonja Kowalewsky och Anne Charlotte Leffler och andra deras jämnåriga småningom skilde sina sympatier från kvin.no-"S

emancipationens sträfvanden. Den ensidighet, som Ellen Key alltid beklagat hos kvinnosakskvinnorna, anföll hon i både eget och sina döda vänners namn, och hvad var naturligarc, än att någon från motsatta lägret vände sig mot dessa hennes uttalade åsikter, som tillika gällde så farliga ämnen som kärlek, äktenskap och religion.

Under rubriken Kvinnliga författarelyper för den naturalistiska riktningen på i88otalet angripas nu de tre representanterna för 18S0-talets »tänkesätt och stämningar inom vida kretsar af hög intelligens, särskildt för deras uppfattning af äkta kvinnlighet, af familjclifvet och kvinnans ställning inom hemmet».

I flera häften af samma tidskrift anföllos Ellen Key och hennes döda vänner för osedliga tendenser.

Ellen Key blef ej svaret skyldig. A båda sidor kämpade de mot hvarandra stridande världsåsikterna — kristendomens och utvecklingslärans. Ellen Keys Slutord återfinna vi i något omarbetad form i Tankebilder I, Själf-häfdelse och själfuppoffring.

Redan i sin första ungdom hade Ellen Key funnit det kristna idealet oförenligt med lifvet. Långsamt, under årtionden hade hon kämpat sig Pråm till den världsåsikt, som förblifvit hennes edan alltjämt. Med klaraste logik och i ett vär-dlgl språk framlägger hon sin ställning till den i n Ina läran och de skäl, som fört henne till en in åskådning, där alla områden af mänskligt lifn6

inordnas under utvecklingens lagar. Vi få häraf bevis på kampens allvar under det »årtiondes utvecklingsarbete», om hvilket hon i företalet till Tankebilder talar.

Ellen Key är här en tolk för mångas tankar och erfarenheter, främst för deras, som velat taga kristendomen på allvar, för dem, som liksom hon själf kämpat trohetskampen mot kristendomen, för dem som i samvetsöm farhåga förgäfves sökt kvarhålla förnuftet under trons lydnad. Dessa kunna uppskatta värdet af den klara, enkla och på samma gång storslagna bevisföring, Ellen Key bjuder oss för omöjligheten af en hel Jesu efterföljelse, såväl för samhället som för den enskilde samhällsmedlemmen med mindre »kompromissen aftrubbar det svärd, hvars spets Jesus ställde hvass och naken mot hvarje samvete». De, som förblifva troende, trösta sig i denna bittra kamp med att denna omöjlighet tillhör jordelifvets ofullkomlighet och de, som kalla sig kristna, bortförklara bäst de kunna bibelordets innehåll för att bevisa, att deras halfkristendom just är den äkta.

Ellen Key framhåller, huru under hvarje ny tid kristendomens försvarslinje är en annan än under den föregående.

»— — — Om guden och människan, försoningsoffret för världens synd talas nu sällan. I stället ordas om det personligvordna kärleksidealet. Lifsförhållandet till honom afgör, icke"7

vår eviga salighet — också osaligheten hör till de oförgängliga sanningar, som åldrats — men vår del i den religiöst etiska kraft, som ensam förmår omdana människohjärtat och lösa det ur syndens, framför allt själfviskhetens, välde.» Med obeveklig följdriktighet framdrager hon den mångfald af motsägelser mellan vårt verkliga lif och kristendomens bud, som dagligen och stundligen .vållar samvetsplåga, om det inte blir en slö vana att så måste vara.

Ellen Key ger här en kulturhistorisk öfverblick af den religiösa utvecklingen, klargörande mycket, som för många förefaller dunkelt. Hon ger protestantismen sin rätta plats i utvecklingen. »Kristendomen som religion inträdde i sitt älderdomsskede med reformationstidehvarfvet. . . Genom protestantismen inleddes det hållnings-lösa gående på ackord med kristendomens idealer, som visat sina verkningar på familjens, statens, konstens, litteraturens och vetenskapens områden, dem man till hälften velat hafva frigjorda, till hälften helgade af kristendomen. Protestantismens personlighetsprincip — det egna samvetets suveräna pröfningsrätt på trons och sedlighetens område — har fortsatt att verka. Den har bidragit att skapa hela vårt, politiskt som religiöst, demokratiska århundrade. Dess innersta tendens har en tänkare träffande betecknat som panteistisk, såsom sträfvan att nedbryta först gränserna människorna emellan, sedan gran-n8

serna mellan naturen och människan och slutligen gränserna mellan människan och Gud.

Och denna tro på människans och naturens enhet, på lagbundenheten i allt som sker — denna tro är monismen.»

Efter den modiga och högtidliga förklaringen, att hon ej längre kunde bära namnet kristen, samt att den kristna läran hos henne ersatts med utvecklingsläran, monismen, veta vi sålunda, att då vi läsa hennes arbeten, måste vi utgå från den förutsättningen, att Ellen Key från denna läras synpunkt bedömer företeelser, utvecklar satser, bevisar påståenden och grundar förhoppningar. Det' var från Spinozas och Goethes värld hon kom med sin monism. Hon hade ej läst en sida af Haeckel, genom hvilken monismen nu blifvit diskuterad — tio år senare. Att närmare ingå på de utläggningar, Ellen Key i flera áf sina arbeten gjort om sin filosofiska syn på lifvet, som hon än ger namn af monism, än cvo-tulionism, än individualism, är ej skäl, då dessa äro ganska, ofullständiga och

hon nu utlofvat sin filosofiska trosbekännelse i Lifslinjer II.

Ellen Keys individualistiska lyckomoral har väckt. både häpnad och harm. Egoismen skulle, menar man, i denna få ett ovärdigt herravälde öfver altruismen. Men huru definierar hon sin individualism? Låtom oss taga ett exempel härpå ur Personlighetens frihet i Tankebilder: Ingen individualist intalar sig, attii9

han lefver för någon annans skull än sin egen eller med något annat mål än att framarbeta och förädla alla sin naturs tillgångar. Men, ju högre han hunnit i sin egen aktualisering, ju starkare känner han inom sig mångfalden: -andras väl och ve äro för honom närvarande och kännbara som hans eget». På samma vis bjuder hon på lyckomoral gent emot pliktmoral*. Då de unga fråga: »Hvad skola vi göra för att bli nyttiga?» tillropar hon dem: »Blifven lyckosökarc! . . . Men, blifven lyckosökare med de högsta kraf på er lycka!» Därpå låter hon dem veta, hvad hon menar med lycka, nämligen »utbildning af själs-och kroppskrafter, undflyende af de slags nöjen och njutningar, de slags täflingar och tidsfördrif, som andligt eller kroppsligt förringa, förråa eller förgifta».

Här ser man redan, att endast grofva missförstånd eller afsiktligt falska citat ha kunnat göra fullblodsaltruisten Ellen Keys lyckolära till en själfvisk njutningsförkunnelse genom att utesluta den förklarande andra hälft af sanningen, som Ellen Key betonar. Och i intet fall torde man ha mer anledning att beklaga de sväfvande föreställningar, som fästat sig vid dessa ord och sälunda orsaka, att den fruktbara striden om principer så ofta urarta till det ofruktbara kifvet om ord.

Nya moralläror uppstå tid efter annan och

* Ur en uppsats med titel Lyckosökare i julnumret af socialistiska ungdomstidningen Fram,120

ha så alltid gjort. Den sista, som är under bildande, den individualistiska, är ett välbehöfligt komplement till. den altruistiska moralläran, som har till utgångspunkt den på vetenskapen grundade lära, där alla områden af mänsklig tillvaro behandlas i förhållande till mänskligheten, den flydda, den närvarande och den-kommande. Man .kan betrakta individualismen från viss synpunkt såsom en utveckling af det positiva och sista stadiet i mänsklighetens lif. För att vara en rätt altruist måste man utan tvifvel vara en individualitet.

*

Sommaren 1895 hade Ellen Keys bror och svägerska under en deras bortovaro anförtrott henne sina barn. Hon fick då erfara, hur omöjligt det är att förena uppfyllandet af hemmets plikter med det egna arbetet — en åsikt, som hon redan förut uttalat och nu äfven fick praktiskt bekräftad. Sina tankar i ämnet, stärkta af hennes erfarenheter under denna tid, uttalade hon i ett föredrag som hon kallade Missbrukad Kvinnokraft. Föredraget mottogs i Köpenhamn med stort bifall, men väckte, då hon senare höll det i Göteborg och Stockholm, mycken ovilja. Ellen Key utsattes för svåra anfall från kvinnosakskvinnorna, och man gick så långt, att man gjorde sårande anspelningar på hennes person. Bland andra tillvitelser kastade man henne i an-1 21

siktet, att hon genom sitt ordande om könsvarelser, kärlek, äktenskap m. m. visat sig vara en osedlig och farlig människa, och detta omdöme upprepas än i dag. I fråga om tonen i vissa af svenska kritiker instämmer jag med en anmälare i Finland, då han älskar att tro, att man skulle häpna att se dylikt i andra länder. I de stora kulturländerna har man. länge vant sig .att höra kvinnor behandla .dessa ämnen, nien här i Sverige häpnar man öfver att se en kvinna, »en ogift kvinna, oblygt och djärft» behandla de ömtåligaste frågor, hvilka böra med »tystnadens helighet» gömmas för profana blickar. Sätt doktor i stället för fröken framför hennes namn, och med suggestionens makt är intrycket af henne förändradt!

För den, som något tänkt öfver sin tillvaro, särskildt som könsvarelse, har väl otaliga spörsmål framkommit för den ogifta som för den gifta. Vi böra glädja oss at, att kvinnor •— äfven ej graduerade — hafva mod att meddela, hvad deras erfarenheter och studier lärt dem, och säkerligen ha ej alla läkare, sociologer och filosofer genomträngt dessa frågor så på djupet som många af dem. Hvad Ellen Key beträffar, har hon berört dessa intima, ömtåliga ämnen så, som endast en konstnär i ordets konst mäktar göra det.

Vi måste dock i dessa frågor, som gälla samtid och framtid, unga och gamla, gälla hela122

vårt släkte, söka intränga i den verklighet, som icke allenast omger oss som horisonten utan tränger sig inpå oss och med sina följder griper in i vårt eget hjärtelif.

Jag hörde en mycket framstående man pä tal om Ellen Key säga: »Hvad som mest förundrar är, att de, som förebrå Ellen Key för osedliga tendenser, just genom sin egen tolkning af hennes konstnärliga språk inlägga råhet och låghet i hennes yttranden, där man ju mycket väl märker fullständig oerfarenhet om lifvets sinnliga och råa sidor. Den, som ej förstår' henne, bör ej läsa henne.»

Då föredraget om Missbrukad Kvinnokraft blef synligt i tryck, möttes det af en hel litteratur i alla former och med olika stridsvapen. Alla dessa artiklar och böcker vittnade om, att Ellen Key träffat sårbara punkter i kvinnosakskvinnornas system. Äfven i Köpenhamn uppkallade boken om missbrukad kvinnokraft skarp protest från ett par kvinnosakskvinnor. I utlandet ha också kvinnosakskvinnor skarpt anfallit boken,' som likväl från annat håll öfverallt blifvit mottagen med sympati och beundran. Man har talat om »affall» och i sin ifver ej gifvit sig tid att lyssna till, hvad hon förut yttrat i tal och skrift. Den fanatiska sektanda, som beklagligt nog vidlåder många af kvinnosakens förkämpar, medför, som öfverallt där en sådan råder, bristande redlighet i framställnin-
123

gen af motståndares mening. »Ellen Key hade blifvit otrogen sin ungdoms ideal», sade man nu. En af deras bästa kämpar hade gifvit sig at fienden. Ännu förra året utkom i Finland en diger bok Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning, där samma vilseledande uppfattning af Ellen Keys »omslag» ännu upprepas, •och där hon till och med framställes som typ för naturalismen. Alla, som följt Ellen Keys uttalanden i tryck, borde dock veta, att hon alltid satt kvinnans hjärtelif högst, alltid yrkat på alla friheter för henne, alltid — äfven i sin s. k. reaktion — endast talat om ^'^-begränsning, att hon aldrig varit mot saken, endast mot kvinnornas sätt att vrida den på sned till nytt förtryck mot individuella kvinnor liksom mot kvinnonaturen själf. Ellen sade mig en gång: »allt hvad jag velat, vill jag ännu.» Och detta kan bevisas, ty redan 1875 innehåller Nya Dagligt Allehanda en anmälan af Ellen Key öfver signaturen Robinsons Protestantismens Maria-kult, där hon drag för drag framlägger den åskådning af kvinnans bestämmelse, som redan långt förut och sedan allt djupare blifvit hennes egen.

Endast obetydligt deltog Ellen Key i den s. k. kvinnosaken, då hon var suppleant i styrelsen för Gift kvinnas äganderätt, skref i dess tidskrifter samt i Finland i föreningens intressen höll föredrag, som sedan trycktes. Hon utgick124

efter några år i känslan af att »föreningar äro idéernas grafvar». Den gifta kvinnans ställning var för henne hufvudsaken i hela kvinnans frigörelse. Och hennes Lifslinjer visa tydligt, att så alltjämt är förhållandet.

Från kvinnoemancipationens håll har man bl. a. förebrått Ellen Key, att hon motarbetat kvinnans nyvunna rätt till arbete inom olika områden. Dä man påstod, att Ellen Key uppmanade kvinnan att återgå till det gamla förnedringstillståndet, alt sitta inburad i »hemmets stilla värld och vänta på en man», svarade hon i K v. Psykol: »Denna mening borde väl icke kunna .vara någon tänkande människas i en tid, då kampen för tillvaron nått en sådan höjd, att flertalet kvinnor hafva valet att arbeta med hvad helst de kunna få eller att svälta. Allra minst kan det vara dens mening, som tror på en framtid, då ingen enda samhällsmedlem skall kunna undandraga sig arbetets plikt. Utan att arbeta vinner kvinnan lika litet som mannen en allsidig, intellektuell och etisk utveckling, och kvinnan behöfver därför bättre arbetet än arbetet behöfver henne. Den arbetsodugliga kvinnan råkar alltid i någon form af förnedrande beroende, stundom af den mest förnedrande: äktenskapet, fattadt som försörjning. Den arbetsohågade kvinnan fyller tomheten i sitt lif genom en kult af dilittantismen, bagatellen och äfventyren, af hvilka det farligaste är äktenskapet, fattadt som125

tidsfördrif. Således är det icke mot kvinnans arbete, jag vänder mig. Hufvudvikten skall dock läggas på arbetsområdet. — — — Jag beklagar de kvinnor, som ej kunna välja, utan af brödnöden tvingas att taga första, bästa arbete, som erbjuder sig —-------men jag angriper de kvinnor, hvilka i god ro kunna utse sitt lifskall, och som dock ej ägna en tanke åt att välja så, att det kvinnliga i deras natur skall få användning i arbetet0 — — — naturen rättar frihetens missbruk, men långsamt och allvarligt.»

Hvad Ellen Key verkligen menar är, att nu, när vi för de ogifta i det närmaste hafva kvinno- frigörelsen genomförd, låt oss då begagna den rätt, i enlighet med kvinnans natur. Deri va-senskillnad, som finns mellan man och kvinna, kan ej upphäfvas. Ifrarna för kvinnofrigörelsen gå för långt, då de tala om fullkomlig likhet mellan man och kvinna, ty naturen hindrar en sådan likhet, äfven när kvinnan våldför sig på dess lagar. När nu de orimligaste missförstånd kommo i dagen, och anfallen måste besvaras; fördjupade sig Ellen Key allt mer i studiet af såväl förhållanden omkring sig som af äldre och nyare litteratur. Hon såg nu, hur Kærlighedens Komedie utfördes på det verkliga lifvets scen, hur okunnighet och hyckleri om hvartannat spelade en afgörande roll inom äfven högt bildade hem. Hon såg behofvet af att från historiska, psykologiska och sociala synpunkter upplysa omI2Ö

den missriktning, som kvinnoemancipationen tagit, och kom så in i alla de frågor, som höra samman med hvarandra: könskärleken, äktenskapet, uppfostran. Hön behandlar dessa ämnen i Missbrukad Kvinnokraft, Kvinnopsykologi och Kvinnlig Logik, Tankebilder, Barnets Århundrade, Människor och Lifslinier I.

Man har sagt, att hon ordat allt för mycket om dessa ämnen. Men då hon till motto i Missbrukad Kvinnokraft valde »Kvinnans historia är kärlek», var det väl hennes tro, att åtminstone kvinnorna ej skulle söka vederlägga henne, och att den lilla boken vore nog i detta ämne, där hon helst hade tegat, och där hon trodde sig lätt bli förstådd. I stället uppstod en strid, som gaf sig luft i 15 skrifter, där kvinnor anföllo Ellen Key för hennes irrläror.

I enlighet med sin individuella läggning mötte hon de första angreppen med stort tålamod, men under årens lopp har hon funnit så mycket af lidande och olyckor som följder af dessa frågors oriktiga behandling, att hennes mod och rättrådighetskänsla tagit sig uttryck i mer och mer hänsynslöst predikande af individens rätt att bestämma öfver sitt lif och ordna det efter eget behag, förutsatt dock, att därmed vinnes lifsstegring, hvarmed Ellen Key betecknar utveckling i uppåtstigande riktning.

Hur skiftande och afvikande hennes uttalanden än kunna förefalla, så utgöra de dock• I27

variationer Öfver samma tema i olika tonarter, som för ett vaket öra sammansmälta i ett harmoniskt slutackord.

Många ha de skäl varit, som fört Ellen Key allt djupare in i hithörande ämnen. I kapitlet Ungdomsåren har jag framhållit, hur hon fostrades i medvetandet om den stora kärleken såsom lifvets högsta värde. Genom den litteratur, hon läste, fick hon tidigt syn på helgden i det sanna äktenskapet. Sålunda var hjärtats jordmån tidigt bearbetad, och längre fram i lifvet kommo egna erfarenheter, hvilkas frön uppspirade som väldiga cypresser. Just därför att endast sådana vuxit på hannes egen väg, har hon satt in all sin kraft på att lära andra vårda sina rosor.

I Nordisk Tidskrift har jag funnit efterföljande sammanfattning af Ellen Keys tankar i dessa frågor.

»Ellen Key hör ej till dem, som affärda en lifsfråga på en vecka eller på några år. Hon lefver sig in däri intensivt under decennier, innan hon uttalar sig. Hvad hon vill, hvilken riktning af kvinnoemancipationen, hon anser vara den ideella, framgår tydligt af hennes uttalanden. Helighållande af individualiteten är deri lifsprincip, hvarpå det idealsamhälle, som hon aldrig skall upphöra att drömma om, måste byggas. Ej genom allas likhet, men genom allas likställighet, skall den allmänna förbrödringen framgå. Denna likställighet fordrar allas frihet128

att utveckla sitt innersta väsen.' Att detta ej kan vara lika hos alla, har naturell själf påpekat.

Ju fullkomligare alla samhällsmedlemmar äro som individer, desto bättre behöfva de hvarandra, desto starkare blir förbrödningen, och desto närmare kommer man idealsamhällets stora mål: den största möjliga lycka för det största möjliga antal.

Ellen Key förlägger samhällsbyggnadens grundvalar till hemmet. I utbyte mot massuppfostran, som medför likhet i stället för likställighet, bör hemmet under barnens spädare år innesluta skolan och genom kännedomen om de ungas anlag leda dessa från måugläsning till specialstudier., Ju mera betydelse hemmet får som uppfostrande, desto mera vinnes i individualitet, förutsatt att barnen där betraktas och behandlas som väsen med nya, individuella värden att utbilda, ej att likfdrma. För att hemmet skall ha något att ge, måste det dock taga af de' störa kulturvärden, samhället i stort frambringar. Detta skapande i stort är enligt mannens

väsensegendomlighet hans uppgift. Hans utåt riktade verksamhet alstrar de lifsvärden, samhället i stort har att lefva af, hvilket gör honom direkt till bärare af detta. Kvinnan uppbär indirekt samhället genom sin inåt riktade verksamhet som hemmets lifsprincip, och denna har sin yttersta grund i hennes moderlighet,129

som Ellen Key samställcr med hennes kvinnlighet.

Psykiskt och fysiskt tages all kvinnans kraft i anspråk för familjelyckans kult. Hennes väsen är den personliga kärlekens. Först i och genom denna ger hon lifsvärden i stort. Genom hennes medfödda större sedlighet adlas kärleken till den lyckobringande harmonien mellan det lekamliga och andliga krafvet. Hennes är uppgiften att hålla.jämnvikten mellan de jordiska begärelsernas och asketismens ytterpoler. Och genom hennes positiva kyskhet, ej negativa renhet, hålles andligheten vid lif i äktenskapet. I hennes modernatur finns ej samma fysiska kraft som hos mannen, och detta inverkar på hennes andliga begåfning, som däraf mister skaparkraften i stort. Är hon lycklig maka och mor, skall hon vara ett sekularsnille, om hon värdigt fyller alla plikter i hemmet och på samma gång en utåt riktad verksamhet. Moder eller ej, är hon genom sitt väsens daning kallad att splittra sina krafter på de för hemmen viktiga små omständigheter, som, ehuru smärre länkar i världskedjan, ryckta därur, skulle komma lifvet att störta samman.» A. F—dt.

I äktenskapsfrågan fordrar hon full ömsesidig frihet och likställighet samt kärlek såsom äktenskapets enda berättigande. Hennes afsikt med alla de i denna fråga återkommande uppsatserna har varit att omvärdera nutidens syn

Ellen Key. o>3°

på kärleken. »Hon tror på mänsklighetens lagbundna utveckling af och genom egna krafter till den jordiska harmoni, som är dess mål. Hon icke allenast blottar felen — både den nuvarande uppfattningen och följderna däraf, utan hon vet, att genom dessa skall utvecklingen till det bättre gå». Hon analyserar de mångskiftande orsakerna till lycka och olycka. Hon framhåller i talande bilder, hvad som sammanhåller äktenskapet och hvad som vållar söndring. Hon låter kvinnan veta, att på henne beror det till största delen, om lyckans sol ej skall skymmas af ovädersmoln. Hon analyserar och syntetiserar. Mycket har en hvar att lära i hennes djupt kända och skarpsinnigt tänkta afhandlingar om kärleken och äktenskapet. Men vid läsningen af allt det lärorika och upphöjda, hon i öfverflödande rikedom uttalat, erfar man stundom en viss bäfvan att vid detta uppvägande af goda och onda krafter, af lycka och olycka, af orsak och verkan, ett skarpare ljus har kommit att falla öfver förhållanden makar emellan, än som varit nyttigt.

Det är ej ovanligt, att åhörare af populära föreläsningar öfver sjukdomar blifvit så gripna, att de fallit ned afdånade af fruktan, att just den sjukdomen, som nu skildrades, tärde på hjärtat eller lefvern, om den minsta stickning af ofarlig art i den sidan af kroppen kändes någon gång. Så kunde hända, att en och annan,i3i

som känt ett tillfälligt styng i hjärtetrakten, kanske beroende på egen oförsiktighet eller af en knuff i sidan af någon, som varit mycket nära, vid läsandet af alla dessa sjukdomssymptom från äktenskapslifvet genast tror sig ha ett obotligt lidande och i vanmäktig förtviflan ger upp allt hopp. Anda mindre torde Ellen Key ha besinnat den roll, som andras ifver att finna sjukdomssymptom kan spela i ett par makars tillvaro. Det är icke endast den store »Galeotto», det är äfven de mest välmenande själsläkare och läkarinnor, som med sina operativa ingrepp eller huskurer kunna skilja eller förena.

Ellen Key har stor förmåga att tjusa och fylla fantasien med bilder af strålande lycka, men hon kan också skrämma genom de mest åskådliga skildringar af hur fel å båda sidor dödat äfven den mest brinnande kärlek. Genom ett sådant tillvägagående kan lätt uppstå för mycket af reflexion, och de flesta äktenskap skulle däremot kanske fara väl af, att man och hustru lärde sig inse, att »kärleken liksom vänskapen är en förlåtclsefråga och består af gåfvor och gengåfvor af efterskänkta fordringar», som Hellen Eindgren på ett ställe så vackert uttrycker sig. Det är ondt om fulländade lefnadskonstnärer, som kommit så långt, att de ingen förlåtelse behöfva. Ellen Key säger också själf i sitt senast utgifna arbete: »de som tro på en för och genom kärleken fullkomnad mänsk-

lighet, måste lära sig räkna med årtusenden, ej med århundraden, än mindre med årtionden». Innan fullkomningen sker, kan dock redan i dag mycket blifva bättre än det nu är, och många om skarpsinnighet vittnande iakttagelser och nyttiga hänvisningar kunna bidraga att rädda dem som förstå, dem som vilja l

I en punkt af sin etik gör Ellen Key sig skyldig till en farlig inkonsekvens (se Tankebilder II 2:dra uppl. sid. 86). Det gäller viljans frihet. »Här är det», säger hon, »som Vauvenargues utvecklar den deterministiska individualism, som visserligen icke är oangripbar ur den logiska konsekvensens synpunkt, men dess mer ur lefnadsvishetens». De största tänkare ha råkat i samma svårighet, så härför är ej skäl att förebrå Ellen Key, men till hvilken nytta anför hon Vauvenargues, som kommit till samma slutsats som Spinoza, i det han säger: »Vi tro oss fria, emedan vi ej känna de motiv, hvilka drifva oss att handla — — — öfver våra handlingar kunna vi icke vara herrar, emedan vi icke äro herrar öfver vårt väsen», då hon därpå tolkar Vauvenargues tankegång sä, att just emedan viljan bestämmes af vårt väsen, d. v. s. i första hand af våra begär, instinkter och lidelser, är det hela detta område, som det framför allt gäl-.ler att utforska och odla. Våra handlingar bero af våra impulser, af de motiv, som äro de starkaste. Det blir sålunda målet för vår uppfostran'33

och själfuppfostrari att söka sådana ingifvelse!-, -utbilda sädana vanor, stegra sådana känslor och umgås med sådana tankar, hvilka sedan blifva starkt verkande motiv för våra handlingar. Då allt detta: sökandet, utbildandet, stegrandet och umgåendel blir en följd af uppfostran och själfuppfostran, som medvetet riktas åt att styra våra begär, instinkter och lidelser, äro de väl viljeakter, som vi själfva bestämma öfver.

Månne det är möjligt att vinna lefnadsvishet genom att stödja sig på en teori, där den logiska konsekvensen saknas.

När nu denna viljans ofrihet lägges som grund för att trohet i kärlek ej bör lofvas, att kärleken, oberoende af människans vilja, kan upphöra och därför de samvetsömma tveka att ge löften, då ryggar man tillbaka för följderna. Men om man läser vidare, finner man, att Ellen Key motsäger sin förut uttalade mening och förklarar, att »hela personlighetens halt i väsentlig grad beror af, om trohet för oss är ett lifsvärde. Den, som vill trohet, sammansluter sina stämningar, samlar sina krafter om väsentligheten, skyddar dem från tillfällighetens vindkast. Troketsviljan blir därför ett med en människas känsla för sin egen integritet, sitt inre sammanhang, sin andliga varelses hållning och värdighet.» Här har Ellen Key hänvisat oss till valvilja, som att döma af detta sista uttalande ej är så alldeles ofri.134

Höffding säger i sin Ethik sid. 254: »Det är en af de gängse missförstånden, att viljan ej har att göra med tanken och känslan — — — under sunda och naturliga förhållanden utvecklar och befäster viljan, hvad tanken har omfattat och känslan slutit sig till. Viljan måste vara med först och sist, endast då kan den hjälpa i det ödesdigra ögonblicket. Det är icke ett blindt öde de två individerna äro underkastade. Saken är till stor del lagd i deras egna händer och beror på, om de lefva lifvet i sin helhet med allvar eller ej. Äktenskapet, liksom all samlefnad, fordrar själfbehärskning och ansträngning, om det skall bestå.»

Det är troligt, att Ellen Key i Lifslinier II, som nu är under arbete, kommer att utförligare behandla den själens dietetik, om hvilken hon redan i Lifslinier I gifvit många väckande antydningar, men tills vidare synes det mig, som om det ofvan sagda utgör en af de betänkligaste inkonsekvenser, man med rätta kan förebrå henne.

Under utarbetande af denna biografi öfver Ellen Key har Lifslinier I utkommit. Den hat-väckt häftigare storm än något af hennes föregående verk, och dess brister äro äfven för mig tydliga, men dessa ha icke ändrat min uppfattning af själfva lifsnerven i Ellen Keys författareskap. En hvar, som äger god vilja, måste inse, att hon orubbligt fasthäller sin ideala syn păi35

förhållandet mellan man och kvinna, och den lifslinje, hon drager, är fullkomligt logisk från hennes egen evolutionära utgångspunkt. Men, enligt min mening, har hon skadat sin bok genom att i denna med skenbart förstående omnämna några vidriga anomalier, som äro främmande för hennes egen idealism — både hennes naturs och hennes åsikters — och här ligger faran. Ty, om å ena sidan denna bok kan göra den starke starkarc, kan den å den andra sidan otvifvelaktigt göra den svage svagare.

Lifslinier II kommer att innehålla Ellen Keys lifsåskådning i dess helhet. Man kan redan ana den i hennes uppsats om Rilke i Ord och Bild. De nya människornas lifsvilja får redan här sin förklaring. »Hel och het griper den all lifvets rikedom. Stor och stilla böjer den sig under nödvändigheten, frisk och frimodig verkar den för framtiden.»

Hur frestande det än vore att lämna mera rum åt detta ämne, måste jag dock öfvergå till öfriga frågor, som Ellen Key behandlat. Först genom att lära känna hennes mångsidighet få vi fram den rätta bilden af henne.

De flesta kapitlen i Tankebilder, Människor, Barnets Århundrade och andra böcker af Ellen Key ha förut utgjort ämnen för föredrag eller uppsatser i olika tidskrifter. Med afsikt stå årtalen utsatta vid de förut offentliggjorda kapitlen för att tillbakavisa ofta gjorda uttalanden om136

hennes stora mottaglighet. Man har talat om, hur hon tagit intryck af den siste författare, hon läst, och velat göra henne oskadlig genom att på så sätt förringa intrycket af hennes ofta geniala blick på hvad tiden kräfde.

Den, som följt Ellen Keys utveckling, har kunnat iakttaga, hur långsamt den försiggått. Med inre följdriktighet har hon gått sin egen väg och ej låtit något villa sig därifrån. Alltid har hon hållit sig från att svärja fanor, hatat dogmer och velat ha »lifvet fullt med». De snabbt mottagliga bruka hastigt taga och släppa meningar. Men ytterligt konservativ, som Ellen Key är i sitt känslolif, har hon långsamt blifvit färdig med den utvecklingsprocess, som erfarenheten och hennes eget lif liksom den henne omgifvande verkligheten låtit henne genomlöpa.

I sammanhang med Ellen Keys biografi öfver Anne Charlotte Eeffler har jag framhållit böcker af långt senare data, nämligen de, där hon afhandlat kvinnofrågan med allt hvad därtill hör, då de alla blefvo en frukt af anfallet på ofvannämnda biografi. Tidigare utgaf hon tre smärre arbeten, som gälla politiska och sociala frågor, och betydelsefullt för teckningen af hennes karaktär är, att hon lika hängifvet och modigt uttalar sig i dessa frågor, som då det137

gäller,' hvad man velat kalla" hennes hufvudämne eller rättare hennes hjärtefråga.

Individualism och Socialism, som 1895 utkom i bokform, hade förut utgjort ämne för föredrag i Kristiania och Uppsala.

Ellen Key hade länge tänkt öfver socialismen och velat se något berättigadt i dess teorier, ehuru de egentligen voro hennes naturliga individualism motbjudande. Hennes möderne-ärfda harm mot alla samhällsoförrätter, och den insikt hon vid sin fars sida fick i hur orätt en frihetsrörelse utifrån kan bedömas, beredde henne att förstå socialismen. Hennes varma intresse för denna lära har likväl först kunnat väckas, då på senare tider röster börjat göra sig gällande, som söka lösa det stora samhällsproblemet: »individualismens och socialismens genomträngande af hvarandra.»

Om detta Ellen Keys arbete yttrade den kände nationalekonomen Gustaf J. - Steffen i en anmälan, att honom veterligt ännu icke skrifvits på engelska, tyska eller franska språken någon allmänfattlig afhandling, som med sådan oförskräckt själfständighet, sådan förtroendeväckande rättframhet i argumenteringen och uti så epi-grammatiskt träffsäkert och poesifullt afrundadt framställningssätt försökt sig på det nyaste af alla spörsmål: att finna' den högre enheten, som harmonierar våra dagars individualistiska och socialistiska idéströmningar» — — — »En ge-13»

nomförd kontrastteckning af Nietzsches och Tolstoys idéer är en af de mest lockande uppgifter, som samtiden har att bjuda en essayist med fröken Keys säkra instinkt för den inre enheten uti naturens organiska kontraster.» Afslutningskapitlets sista sidor innehålla maningsrop till ungdomen i andra länder att följa det exempel, som då framför allt i England erbjöds. Hos ungdomen, som hon ser gripen af reaktionens anda, söker hon väcka framtidshopp och handlingslust med ord som dessa: »Ungdomens ädelmodiga ålder förmår erfara medkänsla på samma gång som en stark individuell kraftkänsla. Och somliga blifva i detta afseende alltid unga, alltid i stånd att genomlcfva inspirerade ögonblick, sådana då en stor handling, en stor sanning, en stor skönhet eller en stor lyc.ka fyller vår varelse, ögonblick, då tårarna strömma, armarna sträckas ut för alt omfamna världsalltet, tankarna genomila det. Sådana ögonblick innebära den mest intensiva förnimmelse af vår egen personlighet på

samma gång som dess fulla uppgående i samkänsla med hela tillvaron.

Ett stort lif — det är att i handling gifva kontinuitet åt sådana inspirerade ögonblick.»

Lyckliga ungdom, som får mottaga sädana lystringsord!

Denna bok hade just utkommit på våren 1895, dä Ellen Key efter skolans afslutning som vanligt begaf sig till landet, denna sommar förr39

att öfvertaga vården af sin brors barn. Resultatet af denna tid känna vi redan och kunna döma om Ellen Keys stora arbetsförmåga och energi, då vi betänka, att hon hela 90-talet ännu dagligen var bunden vid skolan och Arbetareinstitutet, vid de förut omnämnda fria kurserna och samtidigt utgaf Missbrukad Kvinnokraft, Kvinnopsykologi och Kvinnlig Logik samt Tankebilder och höll fria föredrag i olika ämnen.

Arbetarne i Norrland och Halland kämpade för sin föreningsrätt, och genast var Ellen Key färdig att sätta in af sin arbetskraft till tjänst för det mal, de ville vinna och vunno. I Karlstad, Uppsala och Stockholm höll hon under jul- och påskferierna fyra föredrag, som sammanarbelades till en bok med titel: Svensk och Storsvensk patriotism.

Denna broschyr innehåller tre kapitel utan särskilda rubriker. De sikta dock alla tre at samma mål: frihet eller förtryck. I det första vänder Ellen Key sig mot »den världshärskaremakt, som förslafvar själarna, mot hela den ekonomiska samhällsordningen, som nu öfvar det tyranni, under hvilket viljorna böjas.»

Utgående från stora ideella synpunkter låter hon oss kasta en blick på maktens demoraliserande herravälde inom olika områden. I hastigt förbigående bilder se vi kapitalismen med svärdet140

i handen, draget för sina ekonomiska intressen, Tyskland nedtrampande den danska nationaliteten i Sönderjylland; Ryssland krossande Finlands grundlagar; Frankrike utspelande Dreyfusdramat, Vi uppröras med rätta öfver allt detta. Men, frågar författarinnan, ha vi då ej något att harmas öfver på närmare håll? Och därpå drager hon upp en parallell mellan den starka harm, vi känna gent emot frihetskränkningar, som ske i utlandet, och den försoffande likgiltighet för orält-rådigheter, som äga rum inom vårt eget land. Hon klagar öfver, huru köld och egoism i stor utbredning fylla det rum hos både unga och gamla, som den ideala entusiasmen skulle intaga, huru man kan höra ungdom, hvilken, när det gäller kamp mot fördomar och orättvisor, med en axelryckning frågar: Hvad tjänar det till?

De ord, Ellen Key här riktade till ungdomen, ha för många af de unga män, som hörde hennes föredrag i Uppsala eller läste hennes broschyr, blifvit en afgörande väckelse. Jag har hört uttalanden af några af dessa, som blefvo gripna af de synpunkter, de där hörde framställas, i den grad, att sömnen den natten flydde. Broschyren spreds genom åtskilliga af dessa entusiastiska unga studenter, och det torde icke vara för mycket sagdt, att detta föredrag satte märke i den generation af ynglingar, som hörde det.

Andra kapitlet gäller föreningsrätten. EllenI4I

Key ställer sig, rättvis och klarsynt som hon är, hvarken på arbetsgifvarnes eller arbetarnes sida. Hvad själfva stridsämnet angår, önskar hon lag-stadgad skiljedom och på båda sidor lagstadgadt arbetsaftal. Föreningsrätten må erkännas såsom absolut och okränkbar. Som alltid ställer hon sig pä den förtrycktes sida i den pågående kampen, här således på arbetarnes, som blefvo nekade rätt att sluta sig samman. Hon för frihetens talan gent emot despoti och säger till sist: »Man talar om, att vi behöfva befästningar mot de grannar, som kunna bli farliga för oss, men den befästningen, vi framför allt behöfva, är ett brinnande hat mot allt slags förtryck, en lidelsefull frihetscnergi, hvarförutan inga befästningar båta oss något.»

I tredje kapitlet ställer hon sina landsmän inför den norska frågan, där hon menar, att den svenska frihets- och rättfärdighetskänslan är ännu mer oklar och osammanhängande än i fråga om föreningsrätten.

Lång förberedelse, befästade principer och grundliga kunskaper i ämnet föregingo nu som alltid Ellen Keys uttalande. Genom den förtroliga förbindelsen med Björnson lärde hon redan i ungdomsåren känna frågans

innebörd på andra sidan Kölen, och under de många år, då hon, hade jag så när sagt, själf var svensk politiker, lärde hon skilja på svensk och storsvensk patriotism.142

Bland de anteckningar, hon gjorde under Björnsons vistelse i Stockholm 1873 finns angående Norge och Sverige följande, som jag är i tillfälle att anföra:

»Vi, i vår medvetna säkerhet att vara det större, det äldre, det ärorikare folket, vi kunna ej ha någon medkänsla med Norge, som vill gå sin egen väg, pröfva egna krafter, innan det sammansmälter med oss så, som vi vilja ha det. De båda länderna äro som två bröder, af hvilka den äldre, med erkändt anseende och profvade krafter, säger åt den yngre (som hvarken har det ena eller det andra), att de skola slå sig samman om sitt jordbruk, ha allt gemensamt, lika rätt och lika plikt, men då får till svar ett tryggt: »nej tack, du blefve då herren, ty du gjorde mig mera gagn än jag dig! Och ingen trodde mig om att orka något, ej heller kunde jag lita på mig själf, hvad jag verkligen dugde till. Nej, låt du mig hållas, slita ondt och växa på egen hand. När jag så är en karl för mig, då kunna vi flytta samman, ty då kunna vi med lika krafter draga jämt, ej nu. Lagar, som ej äro former för ett innehåll, blifva retande band, och innehållet, kärleken folken emellan, väcka de ej. Låt därför kärleken vara i fred med sin stilla växt. En dag skall komma, då de båda folken lägga hand i hand till en oupplöslig förening »med lagens band». Men innan den tiden kommer, måste vi ha blandat blod och tårar,'43

hafva gemensamma minnen och gemensam fröjd. Och kommer den tiden ej så, som vi svenskar mena och oss godt tyckes — få vi i Norden tre republiker — och så vill Björnstjerne Björnson ha det — stor sak i det, blott hjärtegrunden är densamma.»

Få ting torde bättre belysa i hvilken grad de idéer, Ellen Key med den klaraste konsekvens vid mogen ålder förfäktat, utgått ur hennes själsriktning redan i ungdomen. Ty den här anförda grundtanken återfinna vi nu i hennes behandling af denna fråga, densamma som i alla frågor hon berör: »Lagar, som ej äro former för ett innehåll, böra ej äga bestånd. En union mellan stater eller individer, som ej hvilar på rätt grund, den ömsesidiga lyckans, bör upplösas.»

Det var under rustningarnas tid, då man från svenskt håll i vida kretsar hörde påståendet, att en genom krig räddad union vore att föredraga framför en upplöst union, då broderkriget förkunnades som en nationell plikt, som Ellen Key ansåg, att hvar och en var i sin fulla rätt att framhålla denna slags patriotism som ett brott, ej blott mot Norge utan äfven mot vår nations bästa förtid, mot det lefvande släktet som mot det kommande.

Ellen Key fick uppbära hårda domar från flera håll för sin bristande patriotism, för svenskfientliga talesätt, emedan hon med äkta förädlad nationalkänsla uppfordrade det svenska folket att144

handla svenskt, det vill säga rättvist, upplyst, ridderligt och — besinningsfullt. ' Äfven om hon därunder öfverskattade den norska ftationalandan, så var detta den hos en rättrådig människa naturliga ensidigheten, som drifver henne att blunda för den i hennes mening förorättades svagheter. Ellen Key är, som hon själf säger, ingen Norgesfanatiker. Hon fritager icke Norge från all skuld i den farliga unionstvisten. Hon medger, att den norska vänsterpolitiken för mycket sysslat med partipolitik i stället för med principer, med bisaker i stället för hufvudsaken. Men, sedan hon påpekat, hvad som ensamt under 1890-talet blifvit genomfördt i Norge på den politiska, juridis/ka, religiösa och sociala rättvisans väg, och sedan hon tillagt, att nästan alla de reformer, hvilka under samma tid genomförts i Norge, gång på gång varit föreslagna i vår riksdag men blifvit afslagna, fortsätter hon: »Från min utgångspunkt, den, att rättfärdighets- och mänsklighetskänslans uttryckande i lagstiftningen, är det djupast verkande kulturarbetet, anser jag mig hafva ådagalagt, att, med afseende å denna djupare' kultur, Norge i förhållande till Sverige visar- sig som en käck, dådkraftig yngling, fästad vid en för ögonblicket förlamad.». Och hur mycket man än klagat och ropat ve öfver ett slikt »fosterlandsförräderi» torde nu ej finnas många, som kunna neka, att hon hade rätt i denna lik-*Ellen Key, maj 1899*146

nelse vid den tid och på den plats, hon tillämpade den.

I detta sammanhang torde en annan i viss mening politisk handling böra framhållas. Ellen Key var den första svensk, som efter de förändrade förhållandena i Finland på hösten 1899 reste ditöfver och höll en serie föredrag*

i Universitetets till trängsel fyllda festsal för alt sålunda visa svenskarnas vilja att fasthålla den andliga växelverkan mellan folken. Till ämne valde hon de franska salongerna för att i det sista föredraget, det som rörde madame Stael, få anledning att indirekt ge uttryck at tankar och känslor, som rörde sig i åhörarnes sinnen.

De lifliga sympatier, som Ellen Key väckte, och om hvilka tidningarna trots sin bundenhet buro vittne, togo sig ett slutligt uttryck i den afskedsfest, som ordnades, och i hvilken medlemmar af den vetenskapliga, konstnärliga och litterära världen deltogo. Ellen Key hade dröjt kvar i Helsingfors till den 11 december, emedan hon velat undvika allt firande af sin 50-årsdag, och trodde icke, att man i Helsingfors kände dagens betydelse. Men så var ej förhållandet. Afskedshyllningen blef en födelsedagsfest, där prof. V. Söderhjelm och Hilma Vestermark vältaligt uttryckte de sympatier, Ellen Keys förfat-

* Senare offentliggjorda i Ateneum.147

tarskap redan förut väckt, och som hon under sitt besök i så hög grad stärkt.

På våren reste Ellen Key till utlandet och besökte under fyra månader London, England och Skottland, därpå till Bretagne och Paris vid den stora världsutställningen, reste sedan i Italien, var mest i Rom, men äfven kortare tider i Neapel och på Sicilien samt reste i juni månad hem öfver Wien, Dresden och Berlin.

De stora Wienertidningarnas spalter visa genom sina skildringar den uppmärksamhet, som ägnades Ellen Key. Ur de många tal, för hvilka hon vid ett par festliga samkväm var föremål, vill jag endast anföra de betecknande orden: »Du har sått ord och skall skörda människor, vi älska dig.»

Alltsedan Ellen Key öfver Ernst Ahlgfen skref en första dödsruna har hon haft upprepade och smärtsamma anledningar teckna bortgångna vänner, och hon har gjort detta på ett sätt, som kommer en att förstå Hellen Lindgren, som en gång om Ellen Keys dödsrunor sade, att man nästan önskade dö för att blifva tecknad af henne.

Ernst Ahlgren, Sonja Kowalewski, Anne ('harlotte Edgren, Karl Aug. Tawaststjerna, K. af Geijerstam, Hellen Lindgren höra till dem,148

Ellen Key efter döden skildrat. Utrymmet medgifver ej att här stanna, vare sig vid dessa eller vid de öfriga kortare eller längre biografiska och litterära essayer, som hon i olika tidskrifter offentliggjort, och af hvilka de sedan i bokform utkomna C. J. L. Almkvist, makarna Browning, Goethe*, Rahel Varnhagen, Malvida von Mey-scnbug och Björnson i festskriften vid hans 70-årsdag, torde vara de mest kända. Jag behöfver sä mycket mindre taga till orda i detta ämne, som ingen del af Ellen Keys författarskap är så oomstridd till sitt värde som denna. Och detsamma gäller hennes folkskrifter i Verdandiserien och enstaka smärre uppsatser Mod, Stillhet m fi. som först framkommit i julpublikationer.

Man har sagt, att Ellen Keys författarskap lider af brist pä logik och reda. Orsaken härtill torde vara den, att, då hon skall forma sina tankar i ord, konstnären fattar tag i pennan och breder en slöja af lyrisk stämning öfver konturerna, som därigenom icke bli nog tydliga. Färgrikedomen i hennes stil bländar dessutom för starkt det öga, som i etsningen ser den högsta konsten.

* Min afsikt att uttala mig om Ellen Keys skildring af Goethe har jag ej fullföljt, då jag af flera anledningar funnit den kräfva en mer ingående belysning.Ehuru jag här ofvan instämt i de allmänna anmärkningarna rörande Ellen Keys brist pä konsekvens, vill jag äfven å andra sidan instämma i de råd Per Hallström ger läsaren af Ellen Key. »När man stöter på en lärosats, som synes absurd i sin kategoriska formulering, skall man bara notera den i sitt minne utan verop och läsa vidare. Man skall då nästan jämt, men kanske i ett helt annat sammanhang, till slut finna den kompletterande motsägelsen och inskränkningen, gjord af henne själf och oftast mycket bättre, rättvisare och vidare, än läsaren i hastigt mod kunnat ge den.»

*

DE SISTA STOCKHOLMSÅREN

De sista Stockholmsåren.

EN episod i Ellen Keys lif, som bör få en plats i hennes biografi, är hennes tal vid Ibsensfesten och den däraf uppväckta storm, som tog sig uttryck dels i en af 281 svenska kvinnor underskrifven protest, som på begäran intogs i alla Stockholms tidningar, dels i dessas och åtskilliga landsortsblads uttalanden för och emot. I Ibsens-festen deltogo öfver 250 .personer, som med entusiastiskt bifall hälsade talarinnan, då hon slutat sitt hyllningstal för festföremålet. Ellen Key var bortrest under Ibsens Stockholmsbesök, men blef telegrafiskt anmodad att hemkomma för att »tala å de svenska kvinnornas vägnar». Hon ansåg sig ha" skäl förutsätta, att hennes åsikter voro kända, ty hon hade dels bragt Ibsen sin personliga hyllning med en uppsats i festskriften till hans 70-årsdag, dels genom föredrag i Stockholm i de förenade högskolornas förbund och Nya Idun gifvit tillkänna sin uppfattning af Ibsen och kvinnorna. Sålunda frän-gick hon »sin goda vana att uteslutande föra sin154

egen talan» och ehuruväl hon också då orsakat häftiga strider, blef det dock nu af helt naturliga skäl än värre, ty »svenska kvinnor» måste känna sig uppfordrade att uttala en protest mot ett tal, som för både in- och utlandet förkunnat, att de fatt en ny tideräkning, ny religion, nya ideal. M. a. o., ätt hos dem de gamla sedliga idealen tillhöra »det rike, hvars sol dalar». Och det må man ej förtänka dem, då dessa 281 damer ju endast svara hvar för sig och alla äro »svenska kvinnor».

Man kan hålla det för mycket sannolikt, att på grund af de lösryckta citat ur talet, som protesten motiveras med, ett mycket större antal namn kunnat anskaffas, om man gifvit sig tid, och då hade denna protest måhända gjort mera effekt. Som den nu är, gör den mera ett bedröfligt än imponerande intryck. Sex år ha gått sedan den våren, då så många sinnen lågade, och både i anfallen och försvaren kan man finna öfverdrifter, då man helt lugnt genomläser allt, som då skrefs. Det mest praktiska inlägg, som gjordes, är undertecknadt »Skriftställarinna» och återfinnes i Svenska Dagbladet 18/e 1898. Där anmodas »lite hvar, som är intresserad i frågan, och särskildt de protesterande damerna, där utan tvifvel en majoritet af Ibsenbeundrare kunde framletas, att i hegn och ro tillse, hvad den nu allmänt aktade och före sin död klassisk vordne Henrik Ibsen själf säger angående »personlig-r55

hetens frigörelse», ett begrep som då det tager sitt uttryck genom Ellen Key ofta misstydes.»

Vårt minne uppfriskas medelst en rekapitulation af hvad Ibsen sagt i Brand, Dockhemmet, Gengångare, i poesi, i bref, i tal, och här finna vi, hur Ellen Keys tankegång slutit sig till hans.

De följder, som Ibsen-talet medförde, torde för Ellen Key ha varit en bekräftelse på riktigheten i hennes egen instinkt att så mycket som möjligt af hålla sig från alla offentliga uppdrag. Hennes antipati mot allt föreningsväsende har varit lika stark som följdriktig.

Utom i föreningen för Gift kvinnas äganderätt har Ellen Key endast varit verksam i Nya Idun. Idén till denna förening väcktes af professorskan Calla Curman, dryftades och antogs af en liten krets damer, hvaribland Ellen Key. I Stockholm hade länge funnits en manlig förening benämnd Idun, och nu beslöto dessa damer att, då herrarne uteslöto dem ur sin förening, bilda ett kvinnligt sällskap efter samma mönster. Så skedde ock 1885. Ändamålet var att erbjuda tillfälle till uppfriskande samkväm och väckande tankeutbyte.

Nya Iduns medlemmar bestå af Stockholms intellektuelt eller artistiskt arbetande kvinnor, och dessutom har sällskapet som uppgift att förmedla bekantskap mellan resande notabiliteter och hufvudstadens intelligenta värld. Ellen Key var ej allenast en af stiftarinnorna, utan förut vice och sedan under många år ordinarie ordförande. Om156

henne på denna plats skrifver en af medlemmarna: »Ellen Key har alla de egenskaper, som pryda en ordförande. Ordet alltid form fulländadt färdigt, värdighet och humor i bästa förening, medfödd ifver att sammanföra själar, opartiskhet .på det mest ridderliga vis, mångsidigt bildad, eldigt intresserad af allt och med geni till anordningar utan att vara hvad man egentligen kallar praktisk samt med stor förmåga att hastigt klargöra en situation och få ett beslut fattadt.»

Som bidrag till de förföljelsehistorier, som uppstodo efter striderna i kvinnofrågan, kan nämnas, att intriger utspelades inom Nya Idun, som hade till :-syfte att aflägsna Ellen Key från ordförandeplatsen, den hon så väl fyllde. Men som denna förening bland sina medlemmar räknade många storsinnade och rättskaffens kvinnor, så misslyckades förföljelsen totalt och Ellen Key innehade ordförandeplatsen, till dess hon hösten 1900 reste utrikes för att dröja där hela året och därför själf afsade sig densamma, en afsägelse, som hon trots återval vidblifvit.

Innan hon lämnade Stockholm, anordnades af medlemmar i Idun en vacker fest, vid hvilken sällskapet på flerfaldigt sätt gaf uttryck at, hvad Ellen Key varit för detsamma.

Endast hennes intresse för den unga litteraturen, kom henne att mot ofvannämnda princip antaga invalet till medlem i Albert Bonniers stipendiefond, som stiftades 1901.'57

Efter sista föreläsningen i Arbetarinstitutet, som tillika var den sista aftonen af Ellen Keys Stockholmsvistelse och inföll på den 3o:de april, Valborgsmessoafton, samlades ett stort antal vänner i Hotel Rydbergs festvåning för att säga henne farväl. Där rådde en på samma gång liflig och högtidlig stämning. Innehållsrika tal höllos med tack för de valborgsmessoeldar och de förnyelseidéer, som hon genom sin verksamhet tändt i vårt andliga lif.

Alla hennes många vänner glädja sig åt, att hon nu unnat sig ro och minnas, i förbidan på det som hädanefter är att vänta från hennes hand, några af de ord, hon själf yttrade: »— — När jag nu lämnar denna krets, är det ej af feghet eller trötthet. I hvarje människas lif, och i allt' fall i mitt, kommer man till en punkt, då man önskar stanna för att samla sig och tänka öfver sitt förflutna. Det är äfven så, att jag är ett landtbarn, och landet ropar mig tillbaka.

Man har i afton sagt, att jag sått frön och tändt eldar. Jag känner djupt, att dessa frön' kunnat vara mera fullmogna, att dessa eldar kunde lyst klarare oeh varit mindre skymda af rök och dam.

Jag har tagit del af mångas lifsöden, och utgifvit sä mycket af mig själf i småmynt, att jag nu känner, att jag måste unna mig ensamheten för att kunna bli något mer för några få och kunna ge mera åt de mänga.»i58

Att Ellen Key lämnade Stockholm och det lif, som för de flesta varit en lockelse — det att omgifvas af beundrande och tacksamma åhörare och en alltjämt växande vänskara — berodde icke, som mången torde antaga, pä leda vid det samtidigt växande förtalet och misskännandet. Nej, det berodde på hennes medvetande om sin otillräcklighet för alla dessa vänner och alla andra som begärde råd liksom de växande kraf-ven på det olönade arbetet som föreläsare. Ellen Key hör nämligen icke till dem, som släppa gamla vänner för nya, hvarje missförstånd med en vän orsakar henne djupa lidanden, och medan äfven de biltraste anfall icke torde beredt henne någon sömnlös natt, kan en fruktan att ha sårat någon hålla henne vaken. För ett sådant skaplynne blir hvarje nytt förhållande en uppgift, som sliter på själskrafterna, och när därtill kommer, att Ellen Key besvarar äfven de obetydligaste brefskrifvares förfrågningar, aldrig skyr att göra tjänster och äfven outtröttligt tänker ut sådana, hvilket splittrar kraft och tid, så kan man förstå, huru öfveransträngd hon under de sista åren i Stockholm måste varit. Därtill kommer äfven hennes sätt att lidelsefullt gripas af andras öden, ett karaktersdrag, som gjort storstadslifvet i hög grad slitande för henne. I detta hennes skaplynne finnas faderns och moderns egenskaper harmoniskt blandade. Själf säger hon, att denna blandning är så fullständig, att hon har ett lång-i59

synt och ett närsynt öga, en gåfva frän hvardera hållet.

Af personer, som känt dem båda har jag fått det intrycket, att Ellen Key af sin mor ärft styrkan i känslolifvet liksom den stora personliga anspråkslösheten, som alltjämt gör henne lika tacksam för den minsta vänlighet och lika ur stånd att fordra som när hon var den unga flickan pä Sundsholm. Från fadern åter, som jag kände, vet jag att hon har rättvisan och ädelmodet i striden, liksom det vänliga och glädtiga hvardagslynnet.

Båda föräldrarna voro häftiga, och detta arf har äfven Ellen Key i hög grad, och hennes egen snabba uppfattning gör henne ytterst otålig öfver andras långsamhet. Visserligen har hon utöfvat en självbehärskning, som gör, att få nu ana detta fel, men hon påstår själf, att hon »några gånger om året ser rödt och skulle vilja mörda!»

Hennes glödande hat till all orättvisa gör • det äfven svårt för henne att tåla orättvisor mot henne själf, ehuru hon

därvidlag dock ädelmodigt kan förlåta. Och aldrig har det beredt henne någon svårighet att hjärtligt bemöta en skarp motståndare till hennes åsikter, hvilken vunnit hennes aktning som människa.

Den spelande kvickhet, som jag ofvan påpekat, såsom ofta framblixtrande hos henne, förleder henne aldrig ens i det gladaste samtal tilli6o

att skämta öfver eller tåla tvetydighetcr i allvarliga ämnen.

I sammanhang med den karakteristik öfver Ellen Keys personlif jag slutligen här i smådrag sökt framställa, kan jag ej afhålla mig från att något orda om den bittra smärta, som vi alla erfara vid, att hennes pliktfyllda lif här bland oss varit föremål för det skamligaste förtal från deras sida, som tro sig därmed förtaga verkan af hennes ord.

»Man hör kören, i hvilka goda kvinnor, hederliga män deltaga, hvilken från krets till krets återskallar förtalet» och om Ellen Key »har diktarnaturens hela ömtålighet, har hon också känt svedan af hvarje sår och dock hållit ut» — som' hon säger i sin i alla afseenden fulländade teckning af Björnson — så visar det att öfvertygelsens mod hållit henne uppe. Men allt sedan 1889 har hon varit utsatt för offentliga anfall, smädelser och smutskastning samt skamliga ano-• nyma bref, de fräckaste osanningar om hennes enskilda lif och insinuationer yttrade af »bildade» damer i slutna kretsar. Och fastän allt detta varit för hennes kvinnliga känsla en oerhörd pina, har hon dock förblifvit kvar vid sitt arbete, ehuru folkskygg ända till den grad, att hon aldrig visat sig offentligt annat än' på talarestolen, tills längtan efter landtlifvets stilla ro blef henne öfver-mäktig.

Hur långt förtalet gått, kan man veta ge-i6i

nom en af de många galna lögner, som t. o. m. varit spridd genom Stockholms presterskap. Såsom »faktiskt» är omtaladt, att Ellen Key hade en vuxen dotter, och hur kom en sådan historia ut? Jo, en ung flicka, som ej vågade besvära Ellen Key med besök, men var en ifrig åhörar-inna af hennes föreläsningar, brukade skrifva i ämnen, som voro af vikt för henne, Hon tog sig för att kalla Ellen Key lilla mor i känsla af sin i andligt afseende dotterliga ställning till henne. Ellen Key låter flickans bref ligga framme och någon, som kastat en blick i dem, har sedan beskäftigt spridt förtalet.

Af liknande beskaffenhet eller ändå orimligare äro alla andra historier om Ellen Key ijttlf eller om personer, i hvilkas erotiska öde Inni skulle lia ingripit. Ellen Keys naivitet är i den grad stor, att barn kunna narra henne med samma enkla list många gånger å rad och denna godtrogenhet, oniisstänksamhet och sorglösa skämtsamhet, m. a. o. denna enfald, som är så kär för hennes vänner, om den också varit ägnad att väcka bekymmer hos dem, har varit ofattlig för fiender. Dessa ha på den sista tiden icke ens blygts att i offentliga anmälningar rikta frågor till henne om hennes privatlif, en oblyghet, som man ursäktat därmed, att dét inte kunde vara något sårande i den förmodan att fröken Key »lefde som hon lärde»!

Man glömmer, att. en kvinna vid Ellen Keys

Ellen Key. 11IÖ2

ålder äger all anledning att tro sig kunna tala i dessa ämnen såsom en utanför dem stående, liksom att en kvinna med Ellen Keys offentliga mod äfven borde kunna anse sig skyddad för misstanken att icke öppet hafva tagit på sig sina handlingars följder.

När Ellen Key står såsom en ensam kvinna, så betyder detta äfven, att hon är det.

Bunden inom hemmet af egna förhållanden) har jag nödgats stå utanför den verksamhet" som fört andra så nära Ellen Key. Jag har aldrig tillhört hennes närmaste krets och ej så sällan äfven till följe af en mer konservativ läggning måst hålla mig på afstånd, ofta bäfvande för ett så hänsynslöst frihetsbegär och för det djärfva språk, som hon stundom tillåter sig, därtill frestad af ett glödande temperament — då det gäller idéer.

Men vi ha likväl varit vänner länge.

Midsommarafton 1876 ankom Ellen Key till mitt dåvarande hem på landet lifligt efterlängtad af mig, som redan

hört mycket talas om henne. Hon var endast på ett kort besök, men lämnade ett intryck för lifvet. Hvad som först intog mig var den förnäma enkelheten i hennes väsende. Hennes konversation var fängslande med ovanlig förmåga att finna passande ämnen för hvar och en i en stor familj, där äfven utomstående, somi63

ofta på landet, deltogo i måltiderna och oftast endast som tysta lyssnare. Men Ellen Key visste att med sin fina älskvärdhet komma alla att känna sig a son aise. Det ena ämnet aflöste det andra utan obehagliga pauser och hela luften var fylld af välbehag. Stor tomhet kändes efter henne, och det är nog en allmän erfarenhet i de kretsar hon lämnar.

Under alla de år, som sedan gått, har jag alltid funnit henne vara densamma, och tillräckligt nära har jag varit för att kunna iakttaga hennes privata lif. Detta är mycket enkelt. Det har ofta gripit mig djupt, då hon på väg från sin middagsmåltid på Hushållsskolan eller på väg till föreläsningen i Arbetareinstitutet kommit till mig pä en kort stund — som alltid blifvit rik och efterlämnat saknad — hur hennes lif varit sträfsamt och ensligt. Hon, denna /ww-människa, denna intagande värdinna vid de små bjudnings-cirklar hon stundom haft, där många älskvärda damer samlats — en märkvärdig blandning af aristokratiska släktingar och demokratiska röda vänner — hur har hon ej gått i ur och skur för att pä enklaste sätt få sin måltid, hon med sin fint kultiverade smak, som kan njuta af elt »äkta rhenvin ifylldt ett venetianskt glas» — och detta ytterst enkla lif har hon anordnat åt sig, oaktadt hon kunde haft tillfälle iill en för hennes person mera öfverensstämmande tillvaro, men då hade hon ej genom gratisarbete och annan mera direkt164

hjälp Iyckliggjort så många och kanske ej heller med det för henne oumbärliga oberoendet kunnat motse äldre dagar.

Ellen Key har under medelåldern vunnit en sällsynt sundhet och styrka, som hennes ömtåliga konstitution i ungdomen ej lofvade. Till detta lyckliga resultat har den lefnadsordning, hon följt, mycket bidragit. Enkla vanor i mat och dryck, ett friskt friluftslif, ehuru hon alltid funnit sport med hithörande nöjen, så som man idkar dem i staden, innehållslösa. Hon är alltjämt rask fotgängerska och simmerska. Hur dyrbar tiden än varit för henne, har hon afstått från nattarbete. Plikttrogen i sitt arbete har hon haft för vana att tidigt gå till hvila, och tidigt har hon stigit upp för att efter morgonbadet taga en lång promenad i skogen.

En af hennes närmaste vänner — som också meddelat mig en del af hvad jag här säger om Ellen Keys skaplynne — som ej ville störa henne i det trägna arbetet, brukade ibland hämta henne till dessa skogspromenader. En morgon sade hon vid inträdandet i Ellen Keys rum: Ilar du tid att gå ut i dag, du har ju ditt föredrag om Barnets århundrade i afton? Helt lugnt svarade Ellen Key: »Ja visst, kära du, det har jag beredt mig på sedan jag var fyra ar.» När de kommo i skogen och Ellen Key kom in i ett intressant ämne, så att vännens uppmärksamhet helt drogs därtill, höll denna pä att trampa på^5

en blomma, hvarpå Ellen Key, hejdande hennes fot, i förebrående ton utbrister: »ser du inte blomman. Det är ju ett lif!»

Att taga hänsyn till alla lifsvärden, äfven en af andra obemärkt blomma, det förklarar mycket hos författarinnan Ellen Key.

Jag mins hur hon mer än en gång nekat att komma på en aftonbjudning, särskildt medan hon var lärarinna. Då fick man till svar: »Nej tack, jag kan ej vara ute om kvällarna utan måste tidigt upp och bereda mig att fylla mina plikter. En trött lärarinna duger inte.»

Till hennes enkla vanor hör äfven att alltid, t. o. m. på nattresor, fara på tredje klass. Den i mängas mening missklädande cigarretten har Inin aldrig smakat, ty hennes mor tålde ej se damer röka, och hon har respekterat detta sin mors tycke. Den bild af en njutningens apostel, som man gjort af Ellen Key, är i alla afseenden så olik henne som möjligt. Hennes många vänner ha i henne sett motsatsen: En sig själf ovanligt härdande, äfven i fråga om allt lifvets behag, ytterst anspråkslös människa.

Ellen Key brukar säga, att intet är bättre för rike mans barn än att bli fostrade som fattiga, ty rikedomen kan gå, som fallet blef med henne, men härdigheten i alla lifvets skiften ha de kvar.

*i66

Från hösten 1884 har Ellen Key bott i eget litet hem. Först i 16 Villagatan, under början af 1890-talet i 15 Valhallavägen och från hösten 1895 i 49 Valhallavägen. Däruppe nära skogen och i skogen har hon funnit sitt »lifsmedel». Hon hade där inrättat sig mycket behagligt. Fyra trappor har hon haft att gå upp och ned ibland flera gånger öm dagen, men väl däruppe och dörren stängd har hon känt det godt att hänsjunka i arbete och betraktelser, omgifven 'af de ting hon älskar. I hennes hem, bestående af ett rymligt mottagnings- och arbetsrum samt ett sofrum, fick man lära sig förstå henne och hvad hon menar kanske bättre än i hennes böcker. Skönhet for alla är ej så lätt att förstå, men den, som kom upp till Ellen Key lärde sig förstå de ord af Ehrensvärd, som hon citerar i denna bok, »det är otroligt hvad en sak blir vacker, när man ser en sannskyldig orsak till allting». I hennes sofkammare såg man hennes farfars skrifbord och hennes mormors enkla nötta gamla toilettebord; hennes fars soffa var hennes sofplats, midt för denna pä andra väggen hennes mors porträtt bredvid hennes döda vänners, fotografier af Sundsholm, Björnö och Kallernäs. I det större rummet hennes eget skrifbord med Erosbysten från Vatikanen, som synes på fotografien, bekväma möbler nästan alla ur det gamla hemmet, bland dem en liten stol och en soffa från den tid då hon var fyra år, bokskåp och167

i68

taflor och skisser af hennes vänner, några af våra mest framstående artister. Öfver hennes hviloplats fotografi i stort format af Böcklius Dödens ö, en medaljong af hennes far, de vackra dragen i naturlig storlek och däromkring en stor lagerkrans, hon själf fått, och så böcker, böcker öfverallt, lätt tillgängliga på alla bord, och blommor hela vintern, ofta medtagna från hennes föreläsningar i Arbetareinstitutet, dit de förts af onämnda, och hvarifrån de hemburits af hängifna åhörare.

Under söndagsförmiddagarna ett par timmar kommo allehanda människor på hennes mottagningstid för att få tala med henne. Vanligtvis hvar och en i viktigt ärende för egen del eller för någon gemensam angelägenhet. Värdinnan själf har varit midt ibland oss, har sökt att räcka till för alla, men utan att upptaga någon annan med sitt eget.

Omöjligt är att, då man ser henne i hennes ensamma hem, icke tänka på, hur meningslöst lifvet är, och hur mycket man än vill trösta sig med, att just genom hennes ensamhet, hon kunnat bli så mycket för så många, lika mycket gripes man af tanken på hvad som väl orsakar denna ensamhet.

En kvinna, som ej haft tillfälle att gifta sig, om hon velat, är en mycket sällsynt företeelse. Och när en kvinna som Ellen Key förblifvit ogift, kan det endast vara lågsinnet, som tolkar hennesEllen Key i sitt arbetsrum.170

betonande af kärlekens och moderskapets betydelse såsom en yttring af den öfverblifnas giftas-lust ! En hvar, som vill förstå, känner, att Ellen Key talar som en sitt eget öde förbiseende, ehuru detta öde dömde henne att bli bland dem, hvilka

»sit alone by solitary fires».

Och hennes styrka är att ej ha förlorat känslan för lifvets stora värden utan att af allt hjärta önska at andra dem, hon själf ej äger.

Hvad nu än orsaken har varit till Ellen Keys ensamhet, så är det visst, att man endast kan häpna öfver det sätt, på hvilket man tolkat hennes uttalanden om kärlekens lycka såsom lifvets högsta värde, tolkningar, hvarigenom Ellen Key skulle ha dömt sitt eget lif såsom värdelöst. Jag och många med mig veta ju, huru rikt Ellen Key lyckats göra sitt ensamma lif, och det har sannerligen icke varit lätt för henne att tro, att medan hon själf ägde en stor offentlig verksamhet, man skulle misstyda henne därhän, att hon ville återvisa alla kvinnor till spiselvrån och barnkammaren. Hon har så mycket mindre kunnat ana detta, som konsekvens mellan hennes handlingar och hennes ord är ett af hennes mest framträdande drag, och hade hon velat mota alla kvinnor tillbaka till det enskilda lifvet, hade hon själf varit den första, som återgått till det.

Hon har aldrig deltagit i någon offentlig välgörenhet, hvars värde hon underskattar, meni7i

enskildt finnas från henne mångfaldiga drag af social samkänsla, dem de »välgörande» ej göra efter, t. ex. det, att hon sedan femton år aldrig skickat nyårskort sedan hon hört, att en brefbärare höll på att få slag en nyårsdag, att hon sedan hon en gång sett en cirkus, en kapplöpning, en varieté och en operett — och således fått en egen mening om dem — aldrig vidare besökt dessa enligt hennes mening tarfliga nöjen. Flera liknande drag skulle kunna berättas om henne. Till detta kommer det lugnaste mod att följa sin egen öfvertygelse och trotsa hvilka stormar som hälst, då hennes egen inre nödvändighet drifver henne ut i dem. Jag vill endast påminna, huru hon en första maj befann sig bland dem, som talade på Ladugårdsgärdet till alla hennes icke socialistiska vänners förfäran.

I detta som i alla andra afseenden låter Ellen Key endast leda sig af sin egen innersta instinkt, för hvilken trots för trotsets egen skull är lika främmande som strid för stridens egen skull. Och när hon i fjol lämnade det samhälle, där hon bestått så. många strider, var det hvarken missmod eller klenmod, som dref henne bort. Det var hennes djupaste längtan under alla Stockholmsären, den redan förut framhållna längtan till landet.

Denna längtan har dock icke nått sitt egentliga mål, barndomshemmet, såsom hon vid en in-terview förklarade. Hon hade att besvara frågan:1)2

Hvad hon ville vara? Hon svarade följande: »Mitt föräldrahem Sundsholm, där jag föddes och tillbragte mina lyckliga barndomsår, är nu i främmande händer. Dit kommer jag nog aldrig mer. Men dit längtar jag med hela mitt hjärta, men förgäfves. Hur lycklig skulle jag ej vara, om jag kunde förvärfva denna jordfläck, om jag förunnades att göra mitt inträde på Sundsholm som dess egarinna, råda och styra och arbeta där, se träden blomma och gräset spira på den plats, där min själ och hela mitt jag har sina rötter, och sofva i den lilla gafvelkammaren, där jag drömde mina barndomsdrömmar.»

Från sin barndoms drömmar och sitt paradis, det lilla gafvelrummet på Sundsholm, drefs Ellen Key ut i världsvimlet att deltäga i byggandet af nya hem för nya människor. Sin ungdom och sitt drömlif tog hon med sig, och hvar hon än tillfälligt har sin härd, där skola också både ungdom och drömlif följa Ellen Key, så länge hon lefver.173

Noter.

1 Nöjesläsning. Det är af intresse att se hur Ellen Key vill visa hvad ett normalt barn kan tillgodogöra sig af verklig litteratur.

Ur Cm Ii Lim/ers i fjol utkomna bok Våra barns ubjeslcisniiig är följande hämtadt:

»Hopkrupen under ett bord lyssnade jag redan vid fyra års ålder och de närmast följande till Onkel Torns stuga, Lykttändarn och Jane Eyre, som lästes högt. Vid sju år bar jag ett par månader Axel i fickan och läste, tills jag kunde den nästan utantill. Innan jag fyllt nio år, ingingo Bibeln, Psalmboken och Thomas a Kempis' Kristi efterföljelse i min litteraturläsning. Före tio år hade jag, utom våra förnämsta diktverk, läst Coopers romaner, Siste atenaren, Oehlenschlägers Nordens gudar med flera sann några af Fredrika Bremers böcker, Don Quixote, Lalla Rookh, Undine (af Fouquet, Paul och Virginie, Sjöfröken och liera af W. Scotts romaner. Mellan tio och tolf år läste jag Oberon, Hermann und Dorothea, Schillers flesta dramer (allt på tyska), några af Dickens' och Bulwers romaner, Ingemanns historiska romaner, Fältskärns berättelser, Fryxells historia, alltefter som den kom ut, samt Macaulays engelska historia och Beckers världshistoria samt allt hvad jag hade tillgång till af hisloiisk lektyr. Under dessa år läste jag äfven Singoalla, Hjortens Flugt af Chr. Winther (på danska), Björnsons Fortællinger (på norska) samt några174

af Racines dramer (på franska). Dessutom läste jag resebeskrifningar af Samuel Ödmann och andra samt bygdelifs-skildringar.

Vid tretton års ålder fick jag Amtmandens dötre af Camilla Collett. Det intryck denna bok gjorde var från början mycket starkt, och det fördjupades genom ständig omläsning. Samtidigt läste jag Ch. Bromes och miss Mul-loeks ypperliga böcker (John Halifax, Agatha's husband, A life for a lile m. fl.).

I fjortonårsåldern läste jag åtskillig fransk litteratur från seklets tidiga del (m:me Stael, Hugo, Lamartine m. fl.) samt Milton, Tasso (på svenska). Från det jag fyllt femton år var det aldrig fråga om någon myndighetsutöfning på min litteraturläsning.

Från mitt tionde år läste jag med ilver Tidskrift för hemmet, liksom äfven Illustrerad tidning; Om jag undantar några få barnböcker, till exempel Den schweiziske Robinson, de efter Homeros, Virgilius m. fl. af Schwab utgifna Hjältesagorna samt Vikingasagor (efter Snorre), Andersens sagor samt Bibliotek för barn och ungdom, utgifvet afL. J. Hierta, där hclgonsagor omväxlade med indianberättelser, och några engelska ungdomsböcker af Wctherell, Aguilar, SeweU och Young, så äro alla mina lifsafgörande intryck af läsning i barnaåren komna från de vuxnas böcker och tidskrifter.

Mina älsklingsböcker lästes om och om igen, tjogtals gånger. Böcker som jag fick för tidigt ur synpunkten af full litterär uppskattning, omlästes sedan, vid olika åldrar, med vidgad förståelse och djupare tillägnande.»

Dessa Ellen Keys anteckningar fullständigade hennes i Barnets Århundrade lämnade uppgifter, hvilka här följa. Sedan Ellen Key talat om barnens behof af bilderböcker, säger hon: »Jag minnes de outtömliga fröjder Billmarks Sverige och Dresdenergalleriet beredde mig, som lyckligtvis ej erhöll dem »visade» utan fick se dem i full frihet.». Före tolf år hade hon »sugit musten ur Tegnér, Runeberg, frui75

Lenngren, Atterbom, Geijer, Nicander, Dahlgren, Fr. Bremer m. fi. Och om det än om dessa böcker gällde hvad Tegnér säger om sin Homer: »ej halft förstådd men älskad desto mer», så är det visst att just de lifsafgörande intrycken sålunda erhöllos! Af utländsk litteratur hade hon vid samma ålder läst åtskilligt af Schiller, Goethe och Wieland, Humboldts resor m. m. på tyska, en stor del af W. Scott, Shakespeare, Macaulay, Dickens och andra engelska författare i öfversättning samt åtskilliga franska arbeten i original.

Under Stockholmstiden vid 20 års ålder läste Ellen Key Georg Brandes och hans samtida bland danska författare, Björnson och Ibsen samt Darwin, Spencer, Mill och Georg Elliot m. fl.

2 Efterföljande »betyg», det enda kunskapsbetyg Ellen Key erhållit, utfärdades med anledning af hennes föreslagna anställning vid Sveriges första folkhögskola Hvilan, hvars där ännu verkande föreståndare, L. Holmström, redan innan den trädde i verksamhet sökte förvärfva Ellen Key som lärarinna.

Betyg.

Fröken Ellen Key, hvilken år 1868 helt ung, men med särdeles goda kunskaper, ingick som elev vid Lärokurs för Fruntimmer och kvarstannade de 4 läsåren 1868—1872, har under ledning af utmärkta lärare, samt genom själfstudier förvärfvat mångsidiga och djupa insikter i Modersmålet och dess Litteratur, Naturlära, Fysiologi, Matematik, Svensk och Allmän historia, Geografi, Konsthistoria; eger därjämte stort skarpsinne och vidsträckt beläsenhet.

Under vårterminen 1874 har fröken Ellen Key i egenskap af lärarinna i Skandinaviens Geografi visat sig såsom en liflig och intressant skildrarinna af brödraländernas natur och folklif, hvarigenom hon oemotståndligt ryckt med sig elever och åhörarinnor.

Att fröken Ellen Key besitter både tillräckliga kunskaper, mod och förmåga att undervisa är min fulla öfver-176

tygelse och anser jag den skola högeligen att lyckönska, som kan erhålla henne till lärarinna. Stockholm 16 maj 1874.

Jenny Rossander Föreståndarinna i Lärokurs for Fruntimmer.

3 Sedan Ellen Key väckt mera allmän uppmärksamhet som skriftställarinna och i synnerhet sedan hon utsatts för häftiga angrepp af molständare, blefvo hennes föreläsningar i Arbetarinstitutet synnerligen talrikt besökta. Från 1899 växte åhörareantalet från att förut ha varit omkring 3,000 till ungefär 10,000 på- läsåret, och åt samma höga antal kunde hon de följande åren glädja sig. Ett antal, som aldrig någon annan lärare i Arbetareinstitutet hittills ernått.

4 Fria föreläsningar.

Från år 1885 börjar Ellen Keys frivilliga och olönade föreläsningsverksamhet inom arbetarföreningar och good-templarloger i Stockholm med ett (bredrag om Gift kvinnas eganderätt och myndighet i Stockholms Västra Arbetarförening och ett om Georg Adlersparre, i Goodtcmplarlogeu af samma namn. 1887 anmodades hon att tala om Kvinnans kommunala rösträtt, ett föredrag för hvilket Vallinska skolan upplät lokal, och samma år inbjöds hon till Helsingfors att hålla tvänne föredrag Om eganderätt och myndighet for den gifta kvinnan.

Om de många föredragen i arbetar- och fackföreningar, i goodtemplarloger, i Nya Idun och i Kvinnoklubben o. s. v. ge tidningarne endast sällan besked. Ämnena ha emelleitid i regeln varit valda ur stora personligheters lif eller behandla några företeelser från konstens eller litteraturens områden t. ex. Furstinnan Daschkoff; Marié Roland; Georges Sand; Arbetarnes diktare; Renässansens konstslöjd o. s. v.

Följande lista anger de viktigaste offentliga inläggen: 1889: Huru reaktioner uppstå, Göteborg, inbjuden af Frisinnad kvinnoförening. 1889: Huru reaktioner uppstå, Stockholm, till förmån för den nybildade kvinnoklubben.177

1889: Om yttrande- och tryckfrihet, inledningsföredrag. Uppsala, på anmodan af studentföreningen Verdandi.

1889: Om kvinnans rösträtt, Stockholm, Börsen på ett manligt möte.

1894: Kvinnornas organisation, Kristiania, inbjuden af Ar-bcidersamfundet.

1894: De få och de många, Kristiania, inbjuden af Arbeider-samfundet.

1894: De få och de många, Kristiania, anmodad afStuden-tersamfundet.

1894: Sveriges modernaste diktare C. J. L. Almqvist, Stockholm Vetenskapsak., till förmån för den internationella pristäflan i fredsfrågan.

1894: Samma.

Ellen Key har dessutom senare hållit ett kortare föredrag om Almqvist vid en Scholanderafton i Konstnärshuset

och en Almqvistuppläsning i Laxbrostugan på Skansen.

1894* Kvinnan och normalarbetsdagen, Stockholm, Ladugårdsgärdet, vid i:sta majdemonstrationen.

1895: En julbetraktelse, Stockholm, E. W:s sal, för Fritän-kareförbundet.

1895: Individualism och socialism, Stockholm, till förmån för Stockholms ällrn, kvinnoklubb.

1895: Individualism och socialism, Uppsala, på inbjudan af studentiören. Verdandi.

1895: Sonja Kovalewsky, Köpenhamn, inbjuden af Kvinde-lig Læseforening.

1896: Missbrukad kvinnokraft, Köpenhamn, i anledning af Kvindernes Udstilling.

1896: Missbrukad kvinnokraft, Göteborg.

1896: d:o d:o Stockholm, Vetenskapsaka-

demien.

1896: Naturenliga arbetsområden för kvinnan, Stockholm, Sv. slöjdföreningens lokal, inbjuden af Samfundet för befrämjande af naturenligt lefnadssätt.

Ellen Key. j2i78

1897: Bildning, Stockholm, Vetenskapsakademien, till förmån för Stockholms ällrn, kvinnoklubb.

1897: Shelley, Stockholm, till förmån för Fritänkareförbundet.

1898: Diderot som tänkare, Stockholm, till förmån för Fritänkareförbundet.

1898: Diderot som tänkare, Göteborg, Högskolans hörsal.

1898: Folkkänslan och /redstanken, Karlstad, Högre ällrn, läroverket.

1898: Ibsen, Stockholm, anmodad af högskole- och akademiförbundet till en Ibsenafton i anledning af skaldens 70-års dag.

1898: Folkkänslan och fredstattken, Norrköping, Arbetarföreningens stora sal.

1899: Napoleon och m:me Stael, Uppsala, Stora Gillesalen, till förmån för föreningsrätten med anledning af sågverksstriderna i Norrland och Halland.

1899: Napoleon och m:me Stael, Stockholm, till förmån för föreningsrätten med anledning af sågverksstriderna i Norrland och Halland.

1899: De franska salongerna, en serie föredrag, Helsingfors, Universitetets aula.

1899: "Seklerna", hvad de verkat för mänsklighelens framåtskridande, Helsingfors, Studenthusets sal, till förmån för den sociala arbetarklubbens bibliotek.

1899: Dräpande tungor, Karlstad, Klara Ordenshus, till förmån för Karlstads läsestuga.

1899: Folket och konsten, Stockholm, till förmån för Stockholms allm. kvinnoklubb.

1899: Goethe och kristendomen, Stockholm, till förmån för Fritänkareförbundet.

1899: Goethe och kristendomen, Stockholm, Norska ministerhotellet, till förmån för de förolyckade norska fiskarnes familjer.

1900: Om kvinnan och kroppsarbetet, Stockholm, Vetenskapsakademien, vid nykterhetslogen S:t Görans årshögtid.179

1900: Barnets århundrade, Stockholm, Vetenskapsakademien, till förmån för Stockholms läsestugor.

1900: Barnets århundrade, Uppsala, Gillesalen, till förmån för en behöfvande.

1901: Om Skansen och Arthur Hazelius, Wien, inbjuden af en studentförening.

1901: Nya människor för nya mål, Stockholm, Folkets hus, till förmån för Stockholms allmänna kvinnoklubb.

1902: Italienska madonnor, Karlstad, Allmänna läroverket, till förmån för Verml. Folkets hus-fonden.

1902: Hans Thoma som folklifsskildrare, Stockholm, Folkets hus, till förmån för konstinköp till Folkets hus.

1902: Decembermännen från 1S2J (ur Rysslands hist.) Stockholm, Folkets hus.

1902: Italienska madonnor, Stockholm, Vetenskapsakademien, till förmån för Skansens tivolifond.

1902: Om konsten alt läsa, Stockholm, Vetenskapsakademien, vid Arbetarebibliotekets 10-årsfest.

1902: Det tredje riket, Stockholm, Folkets hus, anmodad af Fritänkareförbundet.

1902: Det tredje riket, Göteborg, Handelsinstitutets stora sal, till förmån för Skansens tivolifond.

1902: En studie i lefnadskonst, (Malvida v. Meysenbug) Göteborg, Handelsinstitutets stora sal, till förmån för Skansens tivolifond.

1902: En studie i lefnadskonst, (Malvida v. Meysenbug), Köpenhamn, Konsertpaläet, Inbjuden af Kvindelig Læse förening och Nordisk Förening.

1902: Italienska madonnor, Köpenhamn, Kvindelig Læse-forenings lokal, inbjuden af Kvindelig Læseforening och Nordisk Förening.

1902 : Personlighet, flertal och framsteg, Malmö, Folkets hus, inbjuden af arbetarföreningen.

1902: Personlighet, flertal och framsteg, Helsingborg, inbjuden af arbetarföreningen.i8o

1902: En studie i lefnadskonst, Lund, Akadem. föreningen, till förmån lör Akademiska föreningens ombyggnad.

1902: Lyckomoral och pliktmoral, Lund, Akadem. föreningen, till förmån för Akademiska föreningens ombyggnad.

1902: Bildning, Skara, Goodtemplarsalen, anmodad af good-templarloge.

1902: Björnstierne Björnson, Stockholm, Grand Hotell, inbjuden af sv. kv. fredsföreningen vid Björnsonsfesten, 70-årsdagen.

1902: Om personligheten, Uppsala, inbjuden af föreningen Laboremus.

1903: Äktenskapslagstiftning och tidens kraf, Stockholm, Högskolan, inbjuden af Stockholms högskolas studentförening.

1903: Ny äktenskapslag, Uppsala, inbjuden af studentfören. Verdandi.

1903: Ny äktenskapslag, Kristiania, inbjuden af Studenter-samfundet.

1903 : Män, kvinnor och barn, Drammen.

1903: Män, kvinnor och barn, Stockholm, Folkets hus, till förmån för Stockholms kv. fackförening.

1903: Män, kvinnor och barn. Göteborg, Handelsinstitutet, inbjuden af Göteborgs kvinnoklubb.

1903: Krapotkin och hans bok »Inbördes hjälp», Stockholm, Folkets hus, inbjuden af Internationalisterna.

1903: Krapotkin och hans bok »Inbördes hjälp», Stockholm, Folkets hus, inbjuden af Frisinnade studentföreningen i Stockholm.

1904: En tysk diktare och gudsbegreppet (R. M. Rilke), Göteborg, till förmån för Frödingsfonden.

1904: En tysk diktare och gudsbegreppet (R. M. Rilke), Köpenhamn, inbjuden af Studentersamfundet. Listan är långt ifrån fullständig, särskildt hvad årtiondet 1885—95 angår, men anföres som betecknande dels

genom ämnesvalet, dels genom ändamålen med föredragen,

af hvilka- ju sedan flera utarbetats för trycket.

ri8i

5 Bibliografi.

Bidrag till den periodiska pressen.

Tidshift Jör Hemmet, Camilla Collet, 1874; Missriktningen inom samtidens romanlitteratur (Onidas författarskap) 1875; Litterär studie öfver Middlemarch af George Elliot 1876; Bokanmälan öfver nyutk.- sv. böcker 1876; Elisabeth Barret-Browning 1879; George Elliot 1882; Studier af några nyare diktsamlingar 1882, några litteraturanmälningar under följande år.

Dagens Nyheter, några osignerade artiklar under 1870-talets första år.

Nya Dagl. Allehanda, en anmälan af Protestantismens Maria-kult 1875.

Skriftserien, som utgafs af Foren, för gift kvinnas eganderätt, några artiklar på 1870- och 80-talen.

Aftonbladet, några kortare litteraturanmälningar 1884—85.

Till den finska tidn. Uusi Suometar osignerade riksdagsbref från Sthlm från början af 1880 till midten af 1890-talen.

Öresundsposten, ett flertal artiklar från början af 1890-talet.

Idun, flere kortare biografier efter 1892.

Svenska Dagbladet, ett io-tal uppsatser fr. o. m. år 1897.* Dessutom enstaka bidrag till:

Jämtlandsposten; Upsala Nya Tidning.

Danska tidningarne Folkevennen; Kvindernes blad; Kvinden og Samfundet.

Norske Socialdemokraten; Norske Dagbladet.

Ett fåtal af dessa artiklar sakna signatur; som regel äro

de signerade E—N.

Af de i tidskrifter och kalendrar offentliggjorda essayerna märkas:

* E K:s senaste bidrag där var den entusiastiske uppsatsen om Selma Lagerlöf i dess jultidning Vinterbloss, något som här påpekats emedan en, om svenska förhållanden illa underrättad .fransk skriftställarinna framställt Ellen Key som Selma Lagerlöfs — "förbittrade motståndare".(1)l82

Böckerna mot läseböckerna, tidskr. Verdandi. Sthlm 1884.

Björnstierne Björnson: Det flager i Byn og paa Havntn, Pedag. tidskr. Verdandi. Sthlm 1884.

En personlighet, Studie öfver Rahel von Varnhagen, Revy. Sthlm 1885.

Om reaktionen mot kvinnofrågan, Revy. Sthlm 1886.

Det unga Sveriges senaste vitterhetsprodukt (Erik Gram af G. af Geijerstam, bedömd af en kvinna), Dagens Krönika. Sthlm 1886.

Om gränsen för själfuppoffring, Fri forskning. Sthlm 1886.

Emma Åström, Finlands första kvinliga fil. magister, Framåt. Göteborg 1886.

Några ord om de ryske diktarnes kvinnotyper, Dagnv. Sthlm 1886.

Hemlöshet, tidskr. Verdandi. Sthlm 1887.

Hvad vi behöfva, Framåt. Göteborg 1887.

Självhjälp, tidskr. Verdandi. Sthlm 1887.

Ett uttalande i samskolefrågan, tidskr. Verdandi. Sthlm 1889.

Ernst Ahlgren, Dagny. Sthlm 1889.

Intryck från Oberammergau och det Bayerska höglandet, sign. E. K., Nordisk tidskrift. Sthlm 1890.

Själamord i skolorna, pedagog, tidskr. Verdandi. Sthlm 1891.

Bertha von Suttners »Ned med vapnen», anmälan, Dagens Krönika. Sthlm 1891.

Barnafrid, Iduns julnummer. Sthlm 1892.

Anne-Charlotte Leffler, Dessa di Cajanello, Svea. Sthlm 1893.

Osjälfviskhet eller själfviskhct, Iduns julnummer. Sthlm 1893.

En förklaring, med anledn. af Eva Fryxells uppsats: Kvinliga författartyper för den naturalistiska riktningen på 1880-talet, Svensk tidskrift. Upsala 1893.

Slutord, Svensk tidskrift. Upsala 1894.

»Akta?», Iduns julnummer. Sthlm 1894.

Sveriges modernaste diktai e (C. J. L. Almqvist), Ord och Bild. Sthlm 1894.

Sonja Kovalewsky, Festskrift udg. i anledn. av Kvindernes Udstilling i Köbenhavn. Köbenhavn 1895.i§3

Frän Goethes värld: I. Gartenhaustiden, II. Goethehaus i Weimar, Ord och Bild. Sthlm 1895.

Ögonblicksbilder af europeisk målarkonst. Nordisk Revy-Sthlm 1895.

Kulturodling, Vintergatan. Sthlm 1896.

Om patriotismen, öppet bref till Verner von Heidenstam, Vintergatan. Sthlm 1897.

Stillhet, Nornan. Sthlm 1897.

Patriotismen och läseböckerna, Ord och Bild. Sthlm 1898.

Diderot som konstkritiker, Ord och Bild. Sthlm 1898.

Diderot, Denis, Varia. Sthlm 1898.

Det tjugonde århundradets kvinna, Ord och Bild. Sthlm 1898.

Torpedo under arken, i Samtidens festskrift vid Ibsenjubileet. Kristiania 1898.

Karl August Tavaststjerna, Ateneum. Helsingfors 1898.

Dräpande tungor, Öresundspostens julnummer. Helsingborg 1898.

Karl af Geijerstam, i inledningen till hans efterlämnade skrifter. Sthlm 1899.

Lyssnandet, Nornan. Sthlm 1899.

Requiem, Svea. Sthlm 1899.

Trädet på ondt och godt, Svea. Sthlm 1890.

»0»< sommaren sköna, när marken hon gläds», Ord och Bild. Sthlm 1900.

Folket och konsten, Varia. Sthlm 1900.

En afton i Syracusa, Norden. Sthlm 1901.

Imatra, Julrosor. Sthlm 1901.

Några italienska madonnatyper, Nutid. Helsingfors 1902.

Malvida von Meysenbug, Ord och Bild. Sthlm 1902.

Den nationella konsten, Tankeutbyte i bref mellan Richard Berg och Ellen Key, Svea. Sthlm 1902.

Björnstierne Björnson, Festskriften i anledn. af 70-årsdagen. Kristiania 1902.

Hellen Lindgren och hans sista bok, Ord och Bild. Sthlm 1904.184

En österrikisk diktare (R. M. Rilke), Ord och Bild. Sthlm 1904.

Böcker och broschyrer:

Gif hemundervisning åt de blinda!, osignerad, 6 sid. Sthlm 1880. 8:0.

Poetisk läsebok för barn, utg. af Anna Whitlock och Ellen Key. 200 sid. Sthlm 1887. 8:0.

Om eganderätt och myndighet för den gifta kvinnan, Tvenne föredrag hållna i Helsingfors, 44 sid. Helsingfors 1888. 8:0.

Fran människos/äglets barndom, ir.r 10 af studentföreningen Verdandis småskrifter. 88 sid. Sthlm 1888. Ny uppl. 1900. 8:0.

Ernst Ahlgren, Några biografiska meddelanden, 88 sid. Sthlm 1889. 8:0.

Bilder från Sveriges forntid och medeltid, I Barnens bok, utg. af P. E. M. Fischier. 128 sid. Sthlm 1889. 8:0.

Några tankar om huru reaktioner uppstå, jämte ett genmäle till D:r Carl v. Bergen, samt Om yttrande- och tryckfrihet, Tvenne föredrag. 62 sid. Sthlm 1889. 8:0.

Moralens utveckling, Fri bearb, efter Ch. Letourneau, n:r 3 5 af studentfören. Verdandis småskrifter. 56 sid. Sthlm 1891. Ny uppl. 1903. 8:0.

Ef ler skörd ur Sonja Kovaleivskys papper, utgifven och försedd med förord af Ellen Key. Sthlm 1892. 8:0.

Anne-Charlotte Leffler, Dssa di Cajanello, Några biografiska meddelanden. 187 sid. Sthlm 1893. 8:0.

Kvinderne og det social-politiske Arbeide, Foredrag holdt i Kristiania Arbeidersamfund. 19 sid. Kr:ia 1894. 8:0.

Individualism och socialism, Några tankar om de få och de många, n:r 55 af studentfören. Verdandis småskrifter. 36 s. Sthlm 1895. Ny uppl. 1901. 8:0.

»Missbrukad kvinnokraft» och »Naturenliga arbetsområden får kvinnor», Tvenne föredrag. 92 sid. Sthlm 1896. Ny uppl. s. å. 8:0.

Kvinnopsykologi och kvinlig logik, En Studie och ett försvar. 195 sid. Sthlm 1896. 8:0.i8s

Bildning, Några synpunkter, n:r 67 af studentfören. Ver-

dandis småskr. 20 sid. Sthlm 1897. Ny uppl. 1900.

8:0. Sveriges modernaste diktare, C. J. L. Almqvist, n:r 2 af

Skrifter utg. af Ord och Bild. 54 sid. Sthlm 1897. 8:0. Om läsning, 11:1-35 af Sv. folkets öreskrifter. 12 sid. Sthlm

1898. 8:0. Tankebilder, 2 delar. I. 240 sid. II. 280 sid. Sthlm 1898.

Ny uppl. 1901. 8:0. Skönhet för alla, Fyra uppsatser, n:r 77 af studentfören.

Verdandis småskr. 40 sid. Sthlm 1899, 2:a uppl. s. å.,

3:e uppl. 1904. 8:0. Svensk eller storsvensk patriotism? 50 sid. Sthlm 1899.

Ny uppl. s. å. 8:0. Människor, 336 sid. Sthlm 1899. Ny uppl. 1900. 8:0. Fredstanken, Fredsrörelsen och försvarsrörelsen. Fredens

förverkligande. Två uppsatser. 46 sid. Sthlm 1899.

N:r 2 af småskr. utg. af Sv. kv. Fredsförening. Requiem, Oreskrifter för Sv. folket. Sthlm 1900. 8:0. Barnets århundrade, Studie. 2:ne delar. I. 180 sid. TI.

257 sid. Sthlm 1900. 8:0. / Finland och i Ryssland, Några intryck, U:r 20 af »Det

moderna samhället». 213 sid, Sthlm 1900. 8:0. Lifslinier, I. 2:ne delar. 408 sid. Sthlm 1903. 8:0.

Då material saknas lör en fullständig förteckning på de utländska tidskrifter, där Ellen Key lämnat bidrag, liksom på de i bokform utkomna öfversättningarna afhennes arbeten, utelämnas de här.

En i Sverge aldrig tryckt sak är den till Die Kinder-Zeit, Wien 1903, lämnade lilla berättelse Em schulbuch erzählt seine Lebens geschichte. Den skrefs som svensk uppsats i Rossanderska lärokursen i början af 1870-talet och handlar om bildningshungern hos den fattige, den hunger åt hvars stillande Ellen Key sedan kom att ägna en stor del af sitt eget arbete.För den, som intresserar sig för Ellen Keys tidigare författarskap, må påpekas en artikel i Dagens Nyheter med öfverskrift *Le roi le veut* efter kung Oscars besök i Upsala kröningsåret. Kungens uttalande till studenterna föranledde Ellen Key att skrifva denna artikel, som vittnar om sprudlande ungdomsmod och väckte ej så litet uppseende på sin tid.

Med anledning af att man på senaste tiden velat göra Ellen Key till författarinna af anonyma skönlitterära produkter, vill jag påpeka, att sedan hon i midten af 1880-talet utbytte sin signatur E—N mot sitt fulla namn, har hon med de ofvan angifna undantagen aldrig tryckt något, som ej varit signeradt med detta.

[6] Ett belysande exempel på Ellen Keys egen ställning till den så mycket debatterade kvinnofrågan, har jag nu i sista stunden fått kännedom om och kan ej underlåta att meddela detta såsom betydelsefullt för karaktäristiken.

Då Aftonbladets nya æra började, blef Ellen Key erbjuden fast plats i tidningen men afslog den emedan hon hade

större kärlek till det mycket mindre lönande skolarbetet. Ellen Key har således själf gjort hvad hon senare rådt andra kvinnor till: att välja det personligare arbetet framför det opersonligare men mera lönande. Och detta skedde under de första mödosamma arbetsår om hvilka hon själf sagt: att hon ofta ej hade nog att äta. På nya kläder var då ingen tanke. Som obrytlig sedelag har hon alltid haft att umbära allt, hon ej kunnat omedelbart betala, hvilket äfven är något som i detta samband torde böra påpekas.

*

De sista Stockholmsåren.

EN episod i Ellen Keys lif, som bör få en plats i hennes biografi, är hennes tal vid Ibsensfesten och den däraf uppväckta storm, som tog sig uttryck dels i en af 281 svenska kvinnor underskrifven protest, som på begäran intogs i alla Stockholms tidningar, dels i dessas och åtskilliga landsortsblads uttalanden för och emot. I Ibsens-festen deltogo öfver 250 .personer, som med entusiastiskt bifall hälsade talarinnan, då hon slutat sitt hyllningstal för festföremålet. Ellen Key var bortrest under Ibsens Stockholmsbesök, men blef telegrafiskt anmodad att hemkomma för att »tala å de svenska kvinnornas vägnar». Hon ansåg sig ha" skäl förutsätta, att hennes åsikter voro kända, ty hon hade dels bragt Ibsen sin personliga hyllning med en uppsats i festskriften till hans 70-årsdag, dels genom föredrag i Stockholm i de förenade högskolornas förbund och Nya Idun gifvit tillkänna sin uppfattning af Ibsen och kvinnorna. Sålunda frän-gick hon »sin goda vana att uteslutande föra sin154

egen talan» och ehuruväl hon också då orsakat häftiga strider, blef det dock nu af helt naturliga skäl än värre, ty »svenska kvinnor» måste känna sig uppfordrade att uttala en protest mot ett tal, som för både in- och utlandet förkunnat, att de fatt en ny tideräkning, ny religion, nya ideal. M. a. o., ätt hos dem de gamla sedliga idealen tillhöra »det rike, hvars sol dalar». Och det må man ej förtänka dem, då dessa 281 damer ju endast svara hvar för sig och alla äro »svenska kvinnor».

Man kan hålla det för mycket sannolikt, att på grund af de lösryckta citat ur talet, som protesten motiveras med, ett mycket större antal namn kunnat anskaffas, om man gifvit sig tid, och då hade denna protest måhända gjort mera effekt. Som den nu är, gör den mera ett bedröfligt än imponerande intryck. Sex år ha gått sedan den våren, då så många sinnen lågade, och både i anfallen och försvaren kan man finna öfverdrifter, då man helt lugnt genomläser allt, som då skrefs. Det mest praktiska inlägg, som gjordes, är undertecknadt »Skriftställarinna» och återfinnes i Svenska Dagbladet 18/e 1898. Där anmodas »lite hvar, som är intresserad i frågan, och särskildt de protesterande damerna, där utan tvifvel en majoritet af Ibsenbeundrare kunde framletas, att i hegn och ro tillse, hvad den nu allmänt aktade och före sin död klassisk vordne Henrik Ibsen själf säger angående »personlig-r55

hetens frigörelse», ett begrep som då det tager sitt uttryck genom Ellen Key ofta misstydes.»

Vårt minne uppfriskas medelst en rekapitulation af hvad Ibsen sagt i Brand, Dockhemmet, Gengångare, i poesi, i bref, i tal, och här finna vi, hur Ellen Keys tankegång slutit sig till hans.

De följder, som Ibsen-talet medförde, torde för Ellen Key ha varit en bekräftelse på riktigheten i hennes egen instinkt att så mycket som möjligt af hålla sig från alla offentliga uppdrag. Hennes antipati mot allt föreningsväsende har varit lika stark som följdriktig.

Utom i föreningen för Gift kvinnas äganderätt har Ellen Key endast varit verksam i Nya Idun. Idén till denna förening väcktes af professorskan Calla Curman, dryftades och antogs af en liten krets damer, hvaribland Ellen Key. I Stockholm hade länge funnits en manlig förening benämnd Idun, och nu beslöto dessa damer att, då herrarne uteslöto dem ur sin förening, bilda ett kvinnligt sällskap efter samma mönster. Så skedde ock 1885. Ändamålet var att erbjuda tillfälle till uppfriskande samkväm och väckande tankeutbyte.

Nya Iduns medlemmar bestå af Stockholms intellektuelt eller artistiskt arbetande kvinnor, och dessutom har sällskapet som uppgift att förmedla bekantskap mellan resande notabiliteter och hufvudstadens intelligenta värld.

Ellen Key var ej allenast en af stiftarinnorna, utan först vice och sedan under många år ordinarie ordförande. Om156

henne på denna plats skrifver en af medlemmarna: »Ellen Key har alla de egenskaper, som pryda en ordförande. Ordet alltid form fulländadt färdigt, värdighet och humor i bästa förening, medfödd ifver att sammanföra själar, opartiskhet .på det mest ridderliga vis, mångsidigt bildad, eldigt intresserad af allt och med geni till anordningar utan att vara hvad man egentligen kallar praktisk samt med stor förmåga att hastigt klargöra en situation och få ett beslut fattadt.»

Som bidrag till de förföljelsehistorier, som uppstodo efter striderna i kvinnofrågan, kan nämnas, att intriger utspelades inom Nya Idun, som hade till :-syfte att aflägsna Ellen Key från ordförandeplatsen, den hon så väl fyllde. Men som denna förening bland sina medlemmar räknade många storsinnade och rättskaffens kvinnor, så misslyckades förföljelsen totalt och Ellen Key innehade ordförandeplatsen, till dess hon hösten 1900 reste utrikes för att dröja där hela året och därför själf afsade sig densamma, en afsägelse, som hon trots återval vidblifvit.

Innan hon lämnade Stockholm, anordnades af medlemmar i Idun en vacker fest, vid hvilken sällskapet på flerfaldigt sätt gaf uttryck at, hvad Ellen Key varit för detsamma.

Endast hennes intresse för den unga litteraturen, kom henne att mot ofvannämnda princip antaga invalet till medlem i Albert Bonniers stipendiefond, som stiftades 1901.'57

Efter sista föreläsningen i Arbetarinstitutet, som tillika var den sista aftonen af Ellen Keys Stockholmsvistelse och inföll på den 3o:de april, Valborgsmessoafton, samlades ett stort antal vänner i Hotel Rydbergs festvåning för att säga henne farväl. Där rådde en på samma gång liflig och högtidlig stämning. Innehållsrika tal höllos med tack för de valborgsmessoeldar och de förnyelseidéer, som hon genom sin verksamhet tändt i vårt andliga lif.

Alla hennes många vänner glädja sig åt, att hon nu unnat sig ro och minnas, i förbidan på det som hädanefter är att vänta från hennes hand, några af de ord, hon själf yttrade: »— — När jag nu lämnar denna krets, är det ej af feghet eller trötthet. I hvarje människas lif, och i allt' fall i mitt, kommer man till en punkt, då man önskar stanna för att samla sig och tänka öfver sitt förflutna. Det är äfven så, att jag är ett landtbarn, och landet ropar mig tillbaka.

Man har i afton sagt, att jag sått frön och tändt eldar. Jag känner djupt, att dessa frön' kunnat vara mera fullmogna, att dessa eldar kunde lyst klarare oeh varit mindre skymda af rök och dam.

Jag har tagit del af mångas lifsöden, och utgifvit sä mycket af mig själf i småmynt, att jag nu känner, att jag måste unna mig ensamheten för att kunna bli något mer för några få och kunna ge mera åt de mänga.»i58

Att Ellen Key lämnade Stockholm och det lif, som för de flesta varit en lockelse — det att omgifvas af beundrande och tacksamma åhörare och en alltjämt växande vänskara — berodde icke, som mången torde antaga, pä leda vid det samtidigt växande förtalet och misskännandet. Nej, det berodde på hennes medvetande om sin otillräcklighet för alla dessa vänner och alla andra som begärde råd liksom de växande kraf-ven på det olönade arbetet som föreläsare. Ellen Key hör nämligen icke till dem, som släppa gamla vänner för nya, hvarje missförstånd med en vän orsakar henne djupa lidanden, och medan äfven de biltraste anfall icke torde beredt henne någon sömnlös natt, kan en fruktan att ha sårat någon hålla henne vaken. För ett sådant skaplynne blir hvarje nytt förhållande en uppgift, som sliter på själskrafterna, och när därtill kommer, att Ellen Key besvarar äfven de obetydligaste brefskrifvares förfrågningar, aldrig skyr att göra tjänster och äfven outtröttligt tänker ut sådana, hvilket splittrar kraft och tid, så kan man förstå, huru öfveransträngd hon under de sista åren i Stockholm måste varit. Därtill kommer äfven hennes sätt att lidelsefullt gripas af andras öden, ett karaktersdrag, som gjort storstadslifvet i hög grad slitande för henne. I detta hennes skaplynne finnas faderns och moderns egenskaper harmoniskt blandade. Själf säger hon, att denna blandning är så fullständig, att hon har ett lång-i59

synt och ett närsynt öga, en gåfva frän hvardera hållet.

Af personer, som känt dem båda har jag fått det intrycket, att Ellen Key af sin mor ärft styrkan i känslolifvet

liksom den stora personliga anspråkslösheten, som alltjämt gör henne lika tacksam för den minsta vänlighet och lika ur stånd att fordra som när hon var den unga flickan pä Sundsholm. Från fadern åter, som jag kände, vet jag att hon har rättvisan och ädelmodet i striden, liksom det vänliga och glädtiga hvardagslynnet.

Båda föräldrarna voro häftiga, och detta arf har äfven Ellen Key i hög grad, och hennes egen snabba uppfattning gör henne ytterst otålig öfver andras långsamhet. Visserligen har hon utöfvat en själfbehärskning, som gör, att få nu ana detta fel, men hon påstår själf, att hon »några gånger om året ser rödt och skulle vilja mörda!»

Hennes glödande hat till all orättvisa gör • det äfven svårt för henne att tåla orättvisor mot henne själf, ehuru hon därvidlag dock ädelmodigt kan förlåta. Och aldrig har det beredt henne någon svårighet att hjärtligt bemöta en skarp motståndare till hennes åsikter, hvilken vunnit hennes aktning som människa.

Den spelande kvickhet, som jag ofvan påpekat, såsom ofta framblixtrande hos henne, förleder henne aldrig ens i det gladaste samtal tilli6o

att skämta öfver eller tåla tvetydighetcr i allvarliga ämnen.

I sammanhang med den karakteristik öfver Ellen Keys personlif jag slutligen här i smådrag sökt framställa, kan jag ej afhålla mig från att något orda om den bittra smärta, som vi alla erfara vid, att hennes pliktfyllda lif här bland oss varit föremål för det skamligaste förtal från deras sida, som tro sig därmed förtaga verkan af hennes ord.

»Man hör kören, i hvilka goda kvinnor, hederliga män deltaga, hvilken från krets till krets återskallar förtalet» och om Ellen Key »har diktarnaturens hela ömtålighet, har hon också känt svedan af hvarje sår och dock hållit ut» — som' hon säger i sin i alla afseenden fulländade teckning af Björnson — så visar det att öfvertygelsens mod hållit henne uppe. Men allt sedan 1889 har hon varit utsatt för offentliga anfall, smädelser och smutskastning samt skamliga ano-• nyma bref, de fräckaste osanningar om hennes enskilda lif och insinuationer yttrade af »bildade» damer i slutna kretsar. Och fastän allt detta varit för hennes kvinnliga känsla en oerhörd pina, har hon dock förblifvit kvar vid sitt arbete, ehuru folkskygg ända till den grad, att hon aldrig visat sig offentligt annat än' på talarestolen, tills längtan efter landtlifvets stilla ro blef henne öfver-mäktig.

Hur långt förtalet gått, kan man veta ge-i6i

nom en af de många galna lögner, som t. o. m. varit spridd genom Stockholms presterskap. Såsom »faktiskt» är omtaladt, att Ellen Key hade en vuxen dotter, och hur kom en sådan historia ut? Jo, en ung flicka, som ej vågade besvära Ellen Key med besök, men var en ifrig åhörar-inna af hennes föreläsningar, brukade skrifva i ämnen, som voro af vikt för henne, Hon tog sig för att kalla Ellen Key lilla mor i känsla af sin i andligt afseende dotterliga ställning till henne. Ellen Key låter flickans bref ligga framme och någon, som kastat en blick i dem, har sedan beskäftigt spridt förtalet.

Af liknande beskaffenhet eller ändå orimligare äro alla andra historier om Ellen Key ijttlf eller om personer, i hvilkas erotiska öde Inni skulle lia ingripit. Ellen Keys naivitet är i den grad stor, att barn kunna narra henne med samma enkla list många gånger å rad och denna godtrogenhet, oniisstänksamhet och sorglösa skämtsamhet, m. a. o. denna enfald, som är så kär för hennes vänner, om den också varit ägnad att väcka bekymmer hos dem, har varit ofattlig för fiender. Dessa ha på den sista tiden icke ens blygts att i offentliga anmälningar rikta frågor till henne om hennes privatlif, en oblyghet, som man ursäktat därmed, att dét inte kunde vara något sårande i den förmodan att fröken Key »lefde som hon lärde»!

Man glömmer, att. en kvinna vid Ellen Keys

Ellen Key. 11IÖ2

ålder äger all anledning att tro sig kunna tala i dessa ämnen såsom en utanför dem stående, liksom att en kvinna med Ellen Keys offentliga mod äfven borde kunna anse sig skyddad för misstanken att icke öppet hafva tagit på sig sina handlingars följder.

När Ellen Key står såsom en ensam kvinna, så betyder detta äfven, att hon är det.

Bunden inom hemmet af egna förhållanden) har jag nödgats stå utanför den verksamhet" som fört andra så nära Ellen Key. Jag har aldrig tillhört hennes närmaste krets och ej så sällan äfven till följe af en mer konservativ läggning måst hålla mig på afstånd, ofta bäfvande för ett så hänsynslöst frihetsbegär och för det djärfva språk, som hon stundom tillåter sig, därtill frestad af ett glödande temperament — då det gäller idéer.

Men vi ha likväl varit vänner länge.

Midsommarafton 1876 ankom Ellen Key till mitt dåvarande hem på landet lifligt efterlängtad af mig, som redan hört mycket talas om henne. Hon var endast på ett kort besök, men lämnade ett intryck för lifvet. Hvad som först intog mig var den förnäma enkelheten i hennes väsende. Hennes konversation var fängslande med ovanlig förmåga att finna passande ämnen för hvar och en i en stor familj, där äfven utomstående, somi63

ofta på landet, deltogo i måltiderna och oftast endast som tysta lyssnare. Men Ellen Key visste att med sin fina älskvärdhet komma alla att känna sig a son aise. Det ena ämnet aflöste det andra utan obehagliga pauser och hela luften var fylld af välbehag. Stor tomhet kändes efter henne, och det är nog en allmän erfarenhet i de kretsar hon lämnar.

Under alla de år, som sedan gått, har jag alltid funnit henne vara densamma, och tillräckligt nära har jag varit för att kunna iakttaga hennes privata lif. Detta är mycket enkelt. Det har ofta gripit mig djupt, då hon på väg från sin middagsmåltid på Hushållsskolan eller på väg till föreläsningen i Arbetareinstitutet kommit till mig pä en kort stund — som alltid blifvit rik och efterlämnat saknad — hur hennes lif varit sträfsamt och ensligt. Hon, denna /ww-människa, denna intagande värdinna vid de små bjudnings-cirklar hon stundom haft, där många älskvärda damer samlats — en märkvärdig blandning af aristokratiska släktingar och demokratiska röda vänner — hur har hon ej gått i ur och skur för att pä enklaste sätt få sin måltid, hon med sin fint kultiverade smak, som kan njuta af elt »äkta rhenvin ifylldt ett venetianskt glas» — och detta ytterst enkla lif har hon anordnat åt sig, oaktadt hon kunde haft tillfälle iill en för hennes person mera öfverensstämmande tillvaro, men då hade hon ej genom gratisarbete och annan mera direkt164

hjälp Iyckliggjort så många och kanske ej heller med det för henne oumbärliga oberoendet kunnat motse äldre dagar.

Ellen Key har under medelåldern vunnit en sällsynt sundhet och styrka, som hennes ömtåliga konstitution i ungdomen ej lofvade. Till detta lyckliga resultat har den lefnadsordning, hon följt, mycket bidragit. Enkla vanor i mat och dryck, ett friskt friluftslif, ehuru hon alltid funnit sport med hithörande nöjen, så som man idkar dem i staden, innehållslösa. Hon är alltjämt rask fotgängerska och simmerska. Hur dyrbar tiden än varit för henne, har hon afstått från nattarbete. Plikttrogen i sitt arbete har hon haft för vana att tidigt gå till hvila, och tidigt har hon stigit upp för att efter morgonbadet taga en lång promenad i skogen.

En af hennes närmaste vänner — som också meddelat mig en del af hvad jag här säger om Ellen Keys skaplynne — som ej ville störa henne i det trägna arbetet, brukade ibland hämta henne till dessa skogspromenader. En morgon sade hon vid inträdandet i Ellen Keys rum: Ilar du tid att gå ut i dag, du har ju ditt föredrag om Barnets århundrade i afton? Helt lugnt svarade Ellen Key: »Ja visst, kära du, det har jag beredt mig på sedan jag var fyra ar.» När de kommo i skogen och Ellen Key kom in i ett intressant ämne, så att vännens uppmärksamhet helt drogs därtill, höll denna pä att trampa på^5

en blomma, hvarpå Ellen Key, hejdande hennes fot, i förebrående ton utbrister: »ser du inte blomman. Det är ju ett lif!»

Att taga hänsyn till alla lifsvärden, äfven en af andra obemärkt blomma, det förklarar mycket hos författarinnan Ellen Key.

Jag mins hur hon mer än en gång nekat att komma på en aftonbjudning, särskildt medan hon var lärarinna. Då fick man till svar: »Nej tack, jag kan ej vara ute om kvällarna utan måste tidigt upp och bereda mig att fylla mina

plikter. En trött lärarinna duger inte.»

Till hennes enkla vanor hör äfven att alltid, t. o. m. på nattresor, fara på tredje klass. Den i mängas mening missklädande cigarretten har Inin aldrig smakat, ty hennes mor tålde ej se damer röka, och hon har respekterat detta sin mors tycke. Den bild af en njutningens apostel, som man gjort af Ellen Key, är i alla afseenden så olik henne som möjligt. Hennes många vänner ha i henne sett motsatsen: En sig själf ovanligt härdande, äfven i fråga om allt lifvets behag, ytterst anspråkslös människa.

Ellen Key brukar säga, att intet är bättre för rike mans barn än att bli fostrade som fattiga, ty rikedomen kan gå, som fallet blef med henne, men härdigheten i alla lifvets skiften ha de kvar.

Från hösten 1884 har Ellen Key bott i eget litet hem. Först i 16 Villagatan, under början af 1890-talet i 15 Valhallavägen och från hösten 1895 i 49 Valhallavägen. Däruppe nära skogen och i skogen har hon funnit sitt »lifsmedel». Hon hade där inrättat sig mycket behagligt. Fyra trappor har hon haft att gå upp och ned ibland flera gånger öm dagen, men väl däruppe och dörren stängd har hon känt det godt att hänsjunka i arbete och betraktelser, omgifven 'af de ting hon älskar. I hennes hem, bestående af ett rymligt mottagnings- och arbetsrum samt ett sofrum, fick man lära sig förstå henne och hvad hon menar kanske bättre än i hennes böcker. Skönhet for alla är ej så lätt att förstå, men den, som kom upp till Ellen Key lärde sig förstå de ord af Ehrensvärd, som hon citerar i denna bok, »det är otroligt hvad en sak blir vacker, när man ser en sannskyldig orsak till allting». I hennes sofkammare såg man hennes farfars skrifbord och hennes mormors enkla nötta gamla toilettebord; hennes fars soffa var hennes sofplats, midt för denna pä andra väggen hennes mors porträtt bredvid hennes döda vänners, fotografier af Sundsholm, Björnö och Kallernäs. I det större rummet hennes eget skrifbord med Erosbysten från Vatikanen, som synes på fotografien, bekväma möbler nästan alla ur det gamla hemmet, bland dem en liten stol och en soffa från den tid då hon var fyra år, bokskåp och167

taflor och skisser af hennes vänner, några af våra mest framstående artister. Öfver hennes hviloplats fotografi i stort format af Böcklius Dödens ö, en medaljong af hennes far, de vackra dragen i naturlig storlek och däromkring en stor lagerkrans, hon själf fått, och så böcker, böcker öfverallt, lätt tillgängliga på alla bord, och blommor hela vintern, ofta medtagna från hennes föreläsningar i Arbetareinstitutet, dit de förts af onämnda, och hvarifrån de hemburits af hängifna åhörare.

Under söndagsförmiddagarna ett par timmar kommo allehanda människor på hennes mottagningstid för att få tala med henne. Vanligtvis hvar och en i viktigt ärende för egen del eller för någon gemensam angelägenhet. Värdinnan själf har varit midt ibland oss, har sökt att räcka till för alla, men utan att upptaga någon annan med sitt eget.

Omöjligt är att, då man ser henne i hennes ensamma hem, icke tänka på, hur meningslöst lifvet är, och hur mycket man än vill trösta sig med, att just genom hennes ensamhet, hon kunnat bli så mycket för så många, lika mycket gripes man af tanken på hvad som väl orsakar denna ensamhet.

En kvinna, som ej haft tillfälle att gifta sig, om hon velat, är en mycket sällsynt företeelse. Och när en kvinna som Ellen Key förblifvit ogift, kan det endast vara lågsinnet, som tolkar hennesEllen Key i sitt arbetsrum.170

betonande af kärlekens och moderskapets betydelse såsom en yttring af den öfverblifnas giftas-lust ! En hvar, som vill förstå, känner, att Ellen Key talar som en sitt eget öde förbiseende, ehuru detta öde dömde henne att bli bland dem, hvilka

»sit alone by solitary fires».

Och hennes styrka är att ej ha förlorat känslan för lifvets stora värden utan att af allt hjärta önska at andra dem, hon själf ej äger.

Hvad nu än orsaken har varit till Ellen Keys ensamhet, så är det visst, att man endast kan häpna öfver det sätt, på hvilket man tolkat hennes uttalanden om kärlekens lycka såsom lifvets högsta värde, tolkningar, hvarigenom Ellen Key skulle ha dömt sitt eget lif såsom värdelöst. Jag och många med mig veta ju, huru rikt Ellen Key lyckats göra sitt ensamma lif, och det har sannerligen icke varit lätt för henne att tro, att medan hon själf ägde en stor offentlig verksamhet, man skulle misstyda henne därhän, att hon ville återvisa alla kvinnor till spiselvrån och barnkammaren. Hon har så mycket mindre kunnat ana detta, som konsekvens mellan hennes handlingar och hennes ord är ett af hennes mest framträdande drag, och hade hon velat mota alla kvinnor tillbaka till det enskilda lifvet, hade hon själf varit den första, som återgått till det.

Hon har aldrig deltagit i någon offentlig välgörenhet, hvars värde hon underskattar, meni7i

enskildt finnas från henne mångfaldiga drag af social samkänsla, dem de »välgörande» ej göra efter, t. ex. det, att hon sedan femton år aldrig skickat nyårskort sedan hon hört, att en brefbärare höll på att få slag en nyårsdag, att hon sedan hon en gång sett en cirkus, en kapplöpning, en varieté och en operett — och således fått en egen mening om dem — aldrig vidare besökt dessa enligt hennes mening tarfliga nöjen. Flera liknande drag skulle kunna berättas om henne. Till detta kommer det lugnaste mod att följa sin egen öfvertygelse och trotsa hvilka stormar som hälst, då hennes egen inre nödvändighet drifver henne ut i dem. Jag vill endast påminna, huru hon en första maj befann sig bland dem, som talade på Ladugårdsgärdet till alla hennes icke socialistiska vänners förfäran.

I detta som i alla andra afseenden låter Ellen Key endast leda sig af sin egen innersta instinkt, för hvilken trots för trotsets egen skull är lika främmande som strid för stridens egen skull. Och när hon i fjol lämnade det samhälle, där hon bestått så. många strider, var det hvarken missmod eller klenmod, som dref henne bort. Det var hennes djupaste längtan under alla Stockholmsåren, den redan förut framhållna längtan till landet.

Denna längtan har dock icke nått sitt egentliga mål, barndomshemmet, såsom hon vid en in-terview förklarade. Hon hade att besvara frågan:1)2

Hvad hon ville vara? Hon svarade följande: »Mitt föräldrahem Sundsholm, där jag föddes och tillbragte mina lyckliga barndomsår, är nu i främmande händer. Dit kommer jag nog aldrig mer. Men dit längtar jag med hela mitt hjärta, men förgäfves. Hur lycklig skulle jag ej vara, om jag kunde förvärfva denna jordfläck, om jag förunnades att göra mitt inträde på Sundsholm som dess egarinna, råda och styra och arbeta där, se träden blomma och gräset spira på den plats, där min själ och hela mitt jag har sina rötter, och sofva i den lilla gafvelkammaren, där jag drömde mina barndomsdrömmar.»

Från sin barndoms drömmar och sitt paradis, det lilla gafvelrummet på Sundsholm, drefs Ellen Key ut i världsvimlet att deltäga i byggandet af nya hem för nya människor. Sin ungdom och sitt drömlif tog hon med sig, och hvar hon än tillfälligt har sin härd, där skola också både ungdom och drömlif följa Ellen Key, så länge hon lefver.173

Noter.

1 Nöjesläsning. Det är af intresse att se hur Ellen Key vill visa hvad ett normalt barn kan tillgodogöra sig af verklig litteratur.

Ur Cm Ii Lim/ers i fjol utkomna bok Våra barns ubjeslcisniiig är följande hämtadt:

»Hopkrupen under ett bord lyssnade jag redan vid fyra års ålder och de närmast följande till Onkel Torns stuga, Lykttändarn och Jane Eyre, som lästes högt. Vid sju år bar jag ett par månader Axel i fickan och läste, tills jag kunde den nästan utantill. Innan jag fyllt nio år, ingingo Bibeln, Psalmboken och Thomas a Kempis' Kristi efterföljelse i min litteraturläsning. Före tio år hade jag, utom våra förnämsta diktverk, läst Coopers romaner, Siste atenaren, Oehlenschlägers Nordens gudar med flera sann några af Fredrika Bremers böcker, Don Quixote, Lalla Rookh, Undine (af Fouquet, Paul och Virginie, Sjöfröken och liera af W. Scotts romaner. Mellan tio och tolf år läste jag Oberon, Hermann und Dorothea, Schillers flesta dramer (allt på tyska), några af Dickens' och Bulwers romaner, Ingemanns historiska romaner, Fältskärns berättelser, Fryxells historia, alltefter som den kom

ut, samt Macaulays engelska historia och Beckers världshistoria samt allt hvad jag hade tillgång till af hisloiisk lektyr. Under dessa år läste jag äfven Singoalla, Hjortens Flugt af Chr. Winther (på danska), Björnsons Fortællinger (på norska) samt några174

af Racines dramer (på franska). Dessutom läste jag resebeskrifningar af Samuel Ödmann och andra samt bygdelifs-skildringar.

Vid tretton års ålder fick jag Amtmandens dötre af Camilla Collett. Det intryck denna bok gjorde var från början mycket starkt, och det fördjupades genom ständig omläsning. Samtidigt läste jag Ch. Bromes och miss Mul-loeks ypperliga böcker (John Halifax, Agatha's husband, A life for a lile m. fl.).

I fjortonårsåldern läste jag åtskillig fransk litteratur från seklets tidiga del (m:me Stael, Hugo, Lamartine m. fl.) samt Milton, Tasso (på svenska). Från det jag fyllt femton år var det aldrig fråga om någon myndighetsutöfning på min litteraturläsning.

Från mitt tionde år läste jag med ilver Tidskrift för hemmet, liksom äfven Illustrerad tidning; Om jag undantar några få barnböcker, till exempel Den schweiziske Robinson, de efter Homeros, Virgilius m. fl. af Schwab utgifna Hjältesagorna samt Vikingasagor (efter Snorre), Andersens sagor samt Bibliotek för barn och ungdom, utgifvet afL. J. Hierta, där hclgonsagor omväxlade med indianberättelser, och några engelska ungdomsböcker af Wctherell, Aguilar, SeweU och Young, så äro alla mina lifsafgörande intryck af läsning i barnaåren komna från de vuxnas böcker och tidskrifter.

Mina älsklingsböcker lästes om och om igen, tjogtals gånger. Böcker som jag fick för tidigt ur synpunkten af full litterär uppskattning, omlästes sedan, vid olika åldrar, med vidgad förståelse och djupare tillägnande.»

Dessa Ellen Keys anteckningar fullständigade hennes i Barnets Århundrade lämnade uppgifter, hvilka här följa. Sedan Ellen Key talat om barnens behof af bilderböcker, säger hon: »Jag minnes de outtömliga fröjder Billmarks Sverige och Dresdenergalleriet beredde mig, som lyckligtvis ej erhöll dem »visade» utan fick se dem i full frihet.». Före tolf år hade hon »sugit musten ur Tegnér, Runeberg, frui75

Lenngren, Atterbom, Geijer, Nicander, Dahlgren, Fr. Bremer m. fi. Och om det än om dessa böcker gällde hvad Tegnér säger om sin Homer: »ej halft förstådd men älskad desto mer», så är det visst att just de lifsafgörande intrycken sålunda erhöllos! Af utländsk litteratur hade hon vid samma ålder läst åtskilligt af Schiller, Goethe och Wieland, Humboldts resor m. m. på tyska, en stor del af W. Scott, Shakespeare, Macaulay, Dickens och andra engelska författare i öfversättning samt åtskilliga franska arbeten i original.

Under Stockholmstiden vid 20 års ålder läste Ellen Key Georg Brandes och hans samtida bland danska författare, Björnson och Ibsen samt Darwin, Spencer, Mill och Georg Elliot m. fl.

2 Efterföljande »betyg», det enda kunskapsbetyg Ellen Key erhållit, utfärdades med anledning af hennes föreslagna anställning vid Sveriges första folkhögskola Hvilan, hvars där ännu verkande föreståndare, L. Holmström, redan innan den trädde i verksamhet sökte förvärfva Ellen Key som lärarinna.

Betyg.

Fröken Ellen Key, hvilken år 1868 helt ung, men med särdeles goda kunskaper, ingick som elev vid Lärokurs för Fruntimmer och kvarstannade de 4 läsåren 1868—1872, har under ledning af utmärkta lärare, samt genom självstudier förvärfvat mångsidiga och djupa insikter i Modersmålet och dess Litteratur, Naturlära, Fysiologi, Matematik, Svensk och Allmän historia, Geografi, Konsthistoria; eger därjämte stort skarpsinne och vidsträckt beläsenhet.

Under vårterminen 1874 har fröken Ellen Key i egenskap af lärarinna i Skandinaviens Geografi visat sig såsom en liflig och intressant skildrarinna af brödraländernas natur och folklif, hvarigenom hon oemotståndligt ryckt med sig elever och åhörarinnor.

Att fröken Ellen Key besitter både tillräckliga kunskaper, mod och förmåga att undervisa är min fulla öfver-176

tygelse och anser jag den skola högeligen att lyckönska, som kan erhålla henne till lärarinna. Stockholm 16 maj 1874.

Jenny Rossander Föreståndarinna i Lärokurs for Fruntimmer.

3 Sedan Ellen Key väckt mera allmän uppmärksamhet som skriftställarinna och i synnerhet sedan hon utsatts för häftiga angrepp af molständare, blefvo hennes föreläsningar i Arbetarinstitutet synnerligen talrikt besökta. Från 1899 växte åhörareantalet från att förut ha varit omkring 3,000 till ungefär 10,000 på- läsåret, och åt samma höga antal kunde hon de följande åren glädja sig. Ett antal, som aldrig någon annan lärare i Arbetareinstitutet hittills ernått.

4 Fria föreläsningar.

Från år 1885 börjar Ellen Keys frivilliga och olönade föreläsningsverksamhet inom arbetarföreningar och good-templarloger i Stockholm med ett (bredrag om Gift kvinnas eganderätt och myndighet i Stockholms Västra Arbetarförening och ett om Georg Adlersparre, i Goodtcmplarlogeu af samma namn. 1887 anmodades hon att tala om Kvinnans kommunala rösträtt, ett föredrag för hvilket Vallinska skolan upplät lokal, och samma år inbjöds hon till Helsingfors att hålla tvänne föredrag Om eganderätt och myndighet for den gifta kvinnan.

Om de många föredragen i arbetar- och fackföreningar, i goodtemplarloger, i Nya Idun och i Kvinnoklubben o. s. v. ge tidningarne endast sällan besked. Ämnena ha emelleitid i regeln varit valda ur stora personligheters lif eller behandla några företeelser från konstens eller litteraturens områden t. ex. Furstinnan Daschkoff; Marié Roland; Georges Sand; Arbetarnes diktare; Renässansens konstslöjd o. s. v.

Följande lista anger de viktigaste offentliga inläggen: 1889: Huru reaktioner uppstå, Göteborg, inbjuden af Frisinnad kvinnoförening. 1889: Huru reaktioner uppstå, Stockholm, till förmån för den nybildade kvinnoklubben.177

1889: Om yttrande- och tryckfrihet, inledningsföredrag. Uppsala, på anmodan af studentföreningen Verdandi.

1889: Om kvinnans rösträtt, Stockholm, Börsen på ett manligt möte.

1894: Kvinnornas organisation, Kristiania, inbjuden af Ar-bcidersamfundet.

1894: De få och de många, Kristiania, inbjuden af Arbeider-samfundet.

1894: De få och de många, Kristiania, anmodad afStuden-tersamfundet.

1894: Sveriges modernaste diktare C. J. L. Almqvist, Stockholm Vetenskapsak., till förmån för den internationella pristäflan i fredsfrågan.

1894: Samma.

Ellen Key har dessutom senare hållit ett kortare föredrag om Almqvist vid en Scholanderafton i Konstnärshuset

och en Almqvistuppläsning i Laxbrostugan på Skansen.

1894* Kvinnan och normalarbetsdagen, Stockholm, Ladugårdsgärdet, vid i:sta majdemonstrationen.

1895: En julbetraktelse, Stockholm, E. W:s sal, för Fritän-kareförbundet.

1895: Individualism och socialism, Stockholm, till förmån för Stockholms ällrn, kvinnoklubb.

1895: Individualism och socialism, Uppsala, på inbjudan af studentiören. Verdandi.

1895: Sonja Kovalewsky, Köpenhamn, inbjuden af Kvinde-lig Læseforening.

1896: Missbrukad kvinnokraft, Köpenhamn, i anledning af Kvindernes Udstilling.

1896: Missbrukad kvinnokraft, Göteborg.

1896: d:o d:o Stockholm, Vetenskapsaka-

demien.

1896: Naturenliga arbetsområden för kvinnan, Stockholm, Sv. slöjdföreningens lokal, inbjuden af Samfundet för befrämjande af naturenligt lefnadssätt.

Ellen Key. j2i78

1897: Bildning, Stockholm, Vetenskapsakademien, till förmån för Stockholms ällrn, kvinnoklubb.

1897: Shelley, Stockholm, till förmån för Fritänkareförbundet.

1898: Diderot som tänkare, Stockholm, till förmån för Fritänkareförbundet.

1898: Diderot som tänkare, Göteborg, Högskolans hörsal.

1898: Folkkänslan och /redstanken, Karlstad, Högre ällrn, läroverket.

1898: Ibsen, Stockholm, anmodad af högskole- och akademiförbundet till en Ibsenafton i anledning af skaldens 70-års dag.

1898: Folkkänslan och fredstattken, Norrköping, Arbetarföreningens stora sal.

1899: Napoleon och m:me Stael, Uppsala, Stora Gillesalen, till förmån för föreningsrätten med anledning af sågverksstriderna i Norrland och Halland.

1899: Napoleon och m:me Stael, Stockholm, till förmån för föreningsrätten med anledning af sågverksstriderna i Norrland och Halland.

1899: De franska salongerna, en serie föredrag, Helsingfors, Universitetets aula.

1899: "Seklerna", hvad de verkat för mänsklighelens framåtskridande, Helsingfors, Studenthusets sal, till förmån för den sociala arbetarklubbens bibliotek.

1899: Dräpande tungor, Karlstad, Klara Ordenshus, till förmån för Karlstads läsestuga.

1899: Folket och konsten, Stockholm, till förmån för Stockholms allm. kvinnoklubb.

1899: Goethe och kristendomen, Stockholm, till förmån för Fritänkareförbundet.

1899: Goethe och kristendomen, Stockholm, Norska ministerhotellet, till förmån för de förolyckade norska fiskarnes familjer.

1900: Om kvinnan och kroppsarbetet, Stockholm, Vetenskapsakademien, vid nykterhetslogen S:t Görans årshögtid.179

1900: Barnets århundrade, Stockholm, Vetenskapsakademien, till förmån för Stockholms läsestugor.

1900: Barnets århundrade, Uppsala, Gillesalen, till förmån för en behöfvande.

1901: Om Skansen och Arthur Hazelius, Wien, inbjuden af en studentförening.

1901: Nya människor för nya mål, Stockholm, Folkets hus, till förmån för Stockholms allmänna kvinnoklubb.

1902: Italienska madonnor, Karlstad, Allmänna läroverket, till förmån för Verml. Folkets hus-fonden.

1902: Hans Thoma som folklifsskildrare, Stockholm, Folkets hus, till förmån för konstinköp till Folkets hus.

1902: Decembermännen från 1S2J (ur Rysslands hist.) Stockholm, Folkets hus.

1902: Italienska madonnor, Stockholm, Vetenskapsakademien, till förmån för Skansens tivolifond.

1902: Om konsten alt läsa, Stockholm, Vetenskapsakademien, vid Arbetarebibliotekets 10-årsfest.

1902: Det tredje riket, Stockholm, Folkets hus, anmodad af Fritänkareförbundet.

1902: Det tredje riket, Göteborg, Handelsinstitutets stora sal, till förmån för Skansens tivolifond.

1902: En studie i lefnadskonst, (Malvida v. Meysenbug) Göteborg, Handelsinstitutets stora sal, till förmån för

Skansens tivolifond.

1902: En studie i lefnadskonst, (Malvida v. Meysenbug), Köpenhamn, Konsertpaläet, Inbjuden af Kvindelig Læse förening och Nordisk Förening.

1902: Italienska madonnor, Köpenhamn, Kvindelig Læse-forenings lokal, inbjuden af Kvindelig Læseforening och Nordisk Förening.

1902 : Personlighet, flertal och framsteg, Malmö, Folkets hus, inbjuden af arbetarföreningen.

1902: Personlighet, flertal och framsteg, Helsingborg, inbjuden af arbetarföreningen.i8o

1902: En studie i lefnadskonst, Lund, Akadem. föreningen, till förmån lör Akademiska föreningens ombyggnad.

1902: Lyckomoral och pliktmoral, Lund, Akadem. föreningen, till förmån för Akademiska föreningens ombyggnad.

1902: Bildning, Skara, Goodtemplarsalen, anmodad af good-templarloge.

1902: Björnstierne Björnson, Stockholm, Grand Hotell, inbjuden af sv. kv. fredsföreningen vid Björnsonsfesten, 70-årsdagen.

1902: Om personligheten, Uppsala, inbjuden af föreningen Laboremus.

1903: Äktenskapslagstiftning och tidens kraf, Stockholm, Högskolan, inbjuden af Stockholms högskolas studentförening.

1903: Ny äktenskapslag, Uppsala, inbjuden af studentfören. Verdandi.

1903: Ny äktenskapslag, Kristiania, inbjuden af Studenter-samfundet.

1903 : Män, kvinnor och barn, Drammen.

1903: Män, kvinnor och barn, Stockholm, Folkets hus, till förmån för Stockholms kv. fackförening.

1903: Män, kvinnor och barn. Göteborg, Handelsinstitutet, inbjuden af Göteborgs kvinnoklubb.

1903: Krapotkin och hans bok »Inbördes hjälp», Stockholm, Folkets hus, inbjuden af Internationalisterna.

1903: Krapotkin och hans bok »Inbördes hjälp», Stockholm, Folkets hus, inbjuden af Frisinnade studentföreningen i Stockholm.

1904: En tysk diktare och gudsbegreppet (R. M. Rilke), Göteborg, till förmån för Frödingsfonden.

1904: En tysk diktare och gudsbegreppet (R. M. Rilke), Köpenhamn, inbjuden af Studentersamfundet. Listan är långt ifrån fullständig, särskildt hvad årtiondet 1885—95 angår, men anföres som betecknande dels

genom ämnesvalet, dels genom ändamålen med föredragen,

af hvilka- ju sedan flera utarbetats för trycket.

ri8i

5 Bibliografi.

Bidrag till den periodiska pressen.

Tidshift Jör Hemmet, Camilla Collet, 1874; Missriktningen inom samtidens romanlitteratur (Onidas författarskap) 1875; Litterär studie öfver Middlemarch af George Elliot 1876; Bokanmälan öfver nyutk.- sv. böcker 1876; Elisabeth Barret-Browning 1879; George Elliot 1882; Studier af några nyare diktsamlingar 1882, några litteraturanmälningar under följande år.

Dagens Nyheter, några osignerade artiklar under 1870-talets första år.

Nya Dagl. Allehanda, en anmälan af Protestantismens Maria-kult 1875.

Skriftserien, som utgafs af Foren, för gift kvinnas eganderätt, några artiklar på 1870- och 80-talen.

Aftonbladet, några kortare litteraturanmälningar 1884—85.

Till den finska tidn. Uusi Suometar osignerade riksdagsbref från Sthlm från början af 1880 till midten af 1890-talen.

Öresundsposten, ett flertal artiklar från början af 1890-talet.

Idun, flere kortare biografier efter 1892.

Svenska Dagbladet, ett io-tal uppsatser fr. o. m. år 1897.* Dessutom enstaka bidrag till:

Jämtlandsposten; Upsala Nya Tidning.

Danska tidningarne Folkevennen; Kvindernes blad; Kvinden og Samfundet.

Norske Socialdemokraten; Norske Dagbladet.

Ett fåtal af dessa artiklar sakna signatur; som regel äro

de signerade E—N.

Af de i tidskrifter och kalendrar offentliggjorda essayerna märkas:

* E K:s senaste bidrag där var den entusiastiske uppsatsen om Selma Lagerlöf i dess jultidning Vinterbloss, något som här påpekats emedan en, om svenska förhållanden illa underrättad .fransk skriftställarinna framställt Ellen Key som Selma Lagerlöfs — "förbittrade motståndare".(1)l82

Böckerna mot läseböckerna, tidskr. Verdandi. Sthlm 1884.

Björnstierne Björnson: Det flager i Byn og paa Havntn, Pedag. tidskr. Verdandi. Sthlm 1884.

En personlighet, Studie öfver Rahel von Varnhagen, Revy. Sthlm 1885.

Om reaktionen mot kvinnofrågan, Revy. Sthlm 1886.

Det unga Sveriges senaste vitterhetsprodukt (Erik Gram af G. af Geijerstam, bedömd af en kvinna), Dagens Krönika. Sthlm 1886.

Om gränsen för själfuppoffring, Fri forskning. Sthlm 1886.

Emma Åström, Finlands första kvinliga fil. magister, Framåt. Göteborg 1886.

Några ord om de ryske diktarnes kvinnotyper, Dagnv. Sthlm 1886.

Hemlöshet, tidskr. Verdandi. Sthlm 1887.

Hvad vi behöfva, Framåt. Göteborg 1887.

Själfhjälp, tidskr. Verdandi. Sthlm 1887.

Ett uttalande i samskolefrågan, tidskr. Verdandi. Sthlm 1889.

Ernst Ahlgren, Dagny. Sthlm 1889.

Intryck från Oberammergau och det Bayerska höglandet, sign. E. K., Nordisk tidskrift. Sthlm 1890.

Själamord i skolorna, pedagog, tidskr. Verdandi. Sthlm 1891.

Bertha von Suttners »Ned med vapnen», anmälan, Dagens Krönika. Sthlm 1891.

Barnafrid, Iduns julnummer. Sthlm 1892.

Anne-Charlotte Leffler, Dessa di Cajanello, Svea. Sthlm 1893.

Osjälfviskhet eller själfviskhct, Iduns julnummer. Sthlm 1893.

En förklaring, med anledn. af Eva Fryxells uppsats: Kvinliga författartyper för den naturalistiska riktningen på

1880-talet, Svensk tidskrift. Upsala 1893.

Slutord, Svensk tidskrift. Upsala 1894.

»Akta?», Iduns julnummer. Sthlm 1894.

Sveriges modernaste diktai e (C. J. L. Almqvist), Ord och Bild. Sthlm 1894.

Sonja Kovalewsky, Festskrift udg. i anledn. av Kvindernes Udstilling i Köbenhavn. Köbenhavn 1895.i§3

Frän Goethes värld: I. Gartenhaustiden, II. Goethehaus i Weimar, Ord och Bild. Sthlm 1895.

Ögonblicksbilder af europeisk målarkonst. Nordisk Revy-Sthlm 1895.

Kulturodling, Vintergatan. Sthlm 1896.

Om patriotismen, öppet bref till Verner von Heidenstam, Vintergatan. Sthlm 1897.

Stillhet, Nornan. Sthlm 1897.

Patriotismen och läseböckerna, Ord och Bild. Sthlm 1898.

Diderot som konstkritiker, Ord och Bild. Sthlm 1898.

Diderot, Denis, Varia. Sthlm 1898.

Det tjugonde århundradets kvinna, Ord och Bild. Sthlm 1898.

Torpedo under arken, i Samtidens festskrift vid Ibsenjubileet. Kristiania 1898.

Karl August Tavaststjerna, Ateneum. Helsingfors 1898.

Dräpande tungor, Öresundspostens julnummer. Helsingborg 1898.

Karl af Geijerstam, i inledningen till hans efterlämnade skrifter. Sthlm 1899.

Lyssnandet, Nornan. Sthlm 1899.

Requiem, Svea. Sthlm 1899.

Trädet på ondt och godt, Svea. Sthlm 1890.

»0»< sommaren sköna, när marken hon gläds», Ord och Bild. Sthlm 1900.

Folket och konsten, Varia. Sthlm 1900.

En afton i Syracusa, Norden. Sthlm 1901.

Imatra, Julrosor. Sthlm 1901.

Några italienska madonnatyper, Nutid. Helsingfors 1902.

Malvida von Meysenbug, Ord och Bild. Sthlm 1902.

Den nationella konsten, Tankeutbyte i bref mellan Richard Berg och Ellen Key, Svea. Sthlm 1902.

Björnstierne Björnson, Festskriften i anledn. af 70-årsdagen. Kristiania 1902.

Hellen Lindgren och hans sista bok, Ord och Bild. Sthlm 1904.184

En österrikisk diktare (R. M. Rilke), Ord och Bild. Sthlm 1904.

Böcker och broschyrer:

Gif hemundervisning åt de blinda!, osignerad, 6 sid. Sthlm 1880. 8:0.

Poetisk läsebok för barn, utg. af Anna Whitlock och Ellen Key. 200 sid. Sthlm 1887. 8:0.

Om eganderätt och myndighet för den gifta kvinnan, Tvenne föredrag hållna i Helsingfors, 44 sid. Helsingfors 1888. 8:0.

Fran människos/äglets barndom, ir.r 10 af studentföreningen Verdandis småskrifter. 88 sid. Sthlm 1888. Ny uppl. 1900. 8:0.

Ernst Ahlgren, Några biografiska meddelanden, 88 sid. Sthlm 1889. 8:0.

Bilder från Sveriges forntid och medeltid, I Barnens bok, utg. af P. E. M. Fischier. 128 sid. Sthlm 1889. 8:0.

Några tankar om huru reaktioner uppstå, jämte ett genmäle till D:r Carl v. Bergen, samt Om yttrande- och tryckfrihet, Tvenne föredrag. 62 sid. Sthlm 1889. 8:0.

Moralens utveckling, Fri bearb, efter Ch. Letourneau, n:r 3 5 af studentfören. Verdandis småskrifter. 56 sid. Sthlm 1891. Ny uppl. 1903. 8:0.

Ef ler skörd ur Sonja Kovaleivskys papper, utgifven och försedd med förord af Ellen Key. Sthlm 1892. 8:0.

Anne-Charlotte Leffler, Dssa di Cajanello, Några biografiska meddelanden. 187 sid. Sthlm 1893. 8:0.

Kvinderne og det social-politiske Arbeide, Foredrag holdt i Kristiania Arbeidersamfund. 19 sid. Kr:ia 1894. 8:0.

Individualism och socialism, Några tankar om de få och de många, n:r 55 af studentfören. Verdandis småskrifter. 36 s. Sthlm 1895. Ny uppl. 1901. 8:0.

»Missbrukad kvinnokraft» och »Naturenliga arbetsområden får kvinnor», Tvenne föredrag. 92 sid. Sthlm 1896. Ny uppl. s. å. 8:0.

Kvinnopsykologi och kvinlig logik, En Studie och ett försvar. 195 sid. Sthlm 1896. 8:0.i8s

Bildning, Några synpunkter, n:r 67 af studentfören. Ver-

dandis småskr. 20 sid. Sthlm 1897. Ny uppl. 1900.

8:0. Sveriges modernaste diktare, C. J. L. Almqvist, n:r 2 af

Skrifter utg. af Ord och Bild. 54 sid. Sthlm 1897. 8:0. Om läsning, 11:1-35 af Sv. folkets öreskrifter. 12 sid. Sthlm

1898. 8:0. Tankebilder, 2 delar. I. 240 sid. II. 280 sid. Sthlm 1898.

Ny uppl. 1901. 8:0. Skönhet för alla, Fyra uppsatser, n:r 77 af studentfören.

Verdandis småskr. 40 sid. Sthlm 1899, 2:a uppl. s. å.,

3:e uppl. 1904. 8:0. Svensk eller storsvensk patriotism? 50 sid. Sthlm 1899.

Ny uppl. s. å. 8:0. Människor, 336 sid. Sthlm 1899. Ny uppl. 1900. 8:0. Fredstanken, Fredsrörelsen och försvarsrörelsen. Fredens

förverkligande. Två uppsatser. 46 sid. Sthlm 1899.

N:r 2 af småskr. utg. af Sv. kv. Fredsförening. Requiem, Oreskrifter för Sv. folket. Sthlm 1900. 8:0. Barnets århundrade, Studie. 2:ne delar. I. 180 sid. TI.

257 sid. Sthlm 1900. 8:0. / Finland och i Ryssland, Några intryck, U:r 20 af »Det

moderna samhället». 213 sid, Sthlm 1900. 8:0. Lifslinier, I. 2:ne delar. 408 sid. Sthlm 1903. 8:0.

Då material saknas lör en fullständig förteckning på de utländska tidskrifter, där Ellen Key lämnat bidrag, liksom på de i bokform utkomna öfversättningarna afhennes arbeten, utelämnas de här.

En i Sverge aldrig tryckt sak är den till Die Kinder-Zeit, Wien 1903, lämnade lilla berättelse Em schulbuch erzählt seine Lebens geschichte. Den skrefs som svensk uppsats i Rossanderska lärokursen i början af 1870-talet och handlar om bildningshungern hos den fattige, den hunger åt hvars stillande Ellen Key sedan kom att ägna en stor del af sitt eget arbete.För den, som intresserar sig för Ellen Keys tidigare författarskap, må påpekas en artikel i Dagens Nyheter med öfverskrift *Le roi le veut* efter kung Oscars besök i Upsala kröningsåret. Kungens

uttalande till studenterna föranledde Ellen Key att skrifva denna artikel, som vittnar om sprudlande ungdomsmod och väckte ej så litet uppseende på sin tid.

Med anledning af att man på senaste tiden velat göra Ellen Key till författarinna af anonyma skönlitterära produkter, vill jag påpeka, att sedan hon i midten af 1880-talet utbytte sin signatur E—N mot sitt fulla namn, har hon med de ofvan angifna undantagen aldrig tryckt något, som ej varit signeradt med detta.

[6] Ett belysande exempel på Ellen Keys egen ställning till den så mycket debatterade kvinnofrågan, har jag nu i sista stunden fått kännedom om och kan ej underlåta att meddela detta såsom betydelsefullt för karaktäristiken.

Då Aftonbladets nya æra började, blef Ellen Key erbjuden fast plats i tidningen men afslog den emedan hon hade större kärlek till det mycket mindre lönande skolarbetet. Ellen Key har således själf gjort hvad hon senare rådt andra kvinnor till: att välja det personligare arbetet framför det opersonligare men mera lönande. Och detta skedde under de första mödosamma arbetsår om hvilka hon själf sagt: att hon ofta ej hade nog att äta. På nya kläder var då ingen tanke. Som obrytlig sedelag har hon alltid haft att umbära allt, hon ej kunnat omedelbart betala, hvilket äfven är något som i detta samband torde böra påpekas.

*